T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DÖNEMİNDE COĞRAFYANIN MÜFREDATTA YER ALMASI VE HAZIRLANAN İLK DERS KİTAPLARI

Hazırlayan
Didem Sevtap YEŞİLTEPE
2501070719

Danışman
Doç. Dr. Mahmut AK

İSTANBUL 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH Anab**ilim Dalında **2501070719** numaralı **DİDEM SEVTAP YEŞİLTEPE' nin** hazırladığı **"OSMANLI DÖNEMİNDE COĞRAFYANIN MÜFREDATTA YER ALMASI VE HAZIRLANAN İLK DERS KİTAPLARI"** konulu **YÜKSEK LİSANS/** ~~DOKTORA TEZİ~~ ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **29.07.2010 PERŞEMBE** günü saat **15.00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....Kabul.....'ne* **OYBİRLİĞİ /** ~~**OYÇOKLUĞUYLA**~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
Prof.Dr.FAHAMEDDİN BAŞAR	Kabul	
Doç.Dr.MAHMUT AK	Kabul	
Doç.Dr.ALİ FUAT ÖRENÇ	Kabul	
Doç.Dr.ÖMER İŞBİLİR	Kabul	
Yrd.Doç.Dr.MEHMET BAYARTAN	Kabul	

Adres: Besim Ömerpaşa Caddesi Kaptan-ı Derya Sokağı 34452 Beyazıt/İstanbul
Tel: 0212 440 00 00 / 14219-14220-14221-14222-14226-14227-14243
Fax: 0212 440 03 40 e-mail: sbe@istanbul.edu.tr

ÖZ

Osmanlılar eğitim kurumlarının müfredatında yer almaya başlamadan çok önceleri coğrafyayı araştırmaya başlamışlardı. Özellikle denizcilik alanında coğrafi bilgilere ihtiyaç duyulduğundan bu alanla ilgili çalışmalar yapılıyordu. Coğrafya ile ilgilenen aydınlar arasında Seydi Ali Reis, Piri Reis ve Kâtip Çelebi'nin diğerlerine öncülük ettiğini söyleyebiliriz.

Bu bilimin ayrı bir bilim dalı olarak algılanıp müfredatta yer bulması ise 19. yüzyıldadır. Bu yüzyılda Osmanlı aydınları bu bilimle sistematik olarak ilgilenmeye başladılar.

Osmanlı Devleti siyasi ve askeri zorunluluklardan dolayı coğrafya ile ilgilenmeye başladığından bu bilim öncelikle askeri okulların müfredatında yer almıştır. Bu kurumlarda öğrencilere harita bilgisi ve coğrafya veriliyordu.

Okullarda bu bilimi öğretirken kullanılacak kitaplara ihtiyaç duyuldu, bunun üzerine yabancı dillerden tercüme yapılarak ve yeni eserlerin telifi yoluyla ders kitaplarındaki eksiklik kapatılmaya çalışıldı. Ders kitabı yazarlarına çeşitli hediyeler verilerek teşvik edildi. Bu ders için yurtdışından çeşitli aletler (küre, harita, vb.) getirtildi.

Bu tez çalışmasında coğrafyanın eğitim sistemi içerisindeki gelişimi ele alınarak hazırlanan ilk ders kitapları üzerinde durulacaktır. Bunlar sayı, içerik ve tür olarak değerlendirilecektir. Ders kitabı olarak hazırlanan coğrafya eserlerinin kendi içerisindeki gelişimi üzerinde durulacaktır.

Klasik ve modern dönem coğrafyası üzerine yeterli araştırmalar bulunmaktadır. Fakat iki dönemin arasında bütünlük sağlayan yani geçiş dönemini anlatan bir çalışma yapılmamıştır. Tez iki dönem arasında bütünlük sağlayacaktır. Bu Tez Bilimsel Araştırma Projeleri Tarafından Desteklenmiş 4031 Numaralı Projedir.

ABSTRACT

Geography was a subject of research well before it was incorporated in to the curriculum of Ottoman educational institutions. Especially the researches focused on the maritime because there was a need in geographical knowledge concerning this specific area. The eminent figures are Seydi Ali Reis, Piri Reis and renowned geographer Haji Khalifa in the west should be counted for the pioneering geographers.

It was not until 19th century that geography was recognised as a separate branch and had its place in the curriculum. During this century Ottoman scientists systematically studied on this branch.

Geography as a science was initially included in the curriculum of military schools at the Ottoman Empire due to political and military reasons. Knowledge on geographical and cartography was the main content of the geography classes.

Eventually geography books were needed to teach at the schools hence some translations from foreign languages into Turkish. Additionally new geography books were prepared in order to overcome the inefficiency. Various presents were given to the writers of text books for encourage them. Furthermore some tools (orb, maps etc.) were imported.

This thesis will deal with the progress of geography in the educational system and the first course books will be focused. The books are going to classified into three categories as number, content and sort. The progress of geographical works prepared as school books will be analysed.

Consequently, there are enough studies on the regarding classical and modern geography. However, there is not any work which merges the two periods. The thesis will try to obviate the inefficiency and integrate the two periods.

ÖNSÖZ

Yeryüzünü her yönüyle inceleyen bir bilim dalı olan coğrafya insanoğlunun dünyayı tanıma ve anlama isteğinin sonucunda gelişerek bugünkü konumuna ulaştı.

Osmanlı Devleti doğu ve batı kültürünün birleşim noktası olan topraklarda bulunduğundan dolayı bu iki kültürün bilimsel etkileri altında kaldı. Zamanla bu iki kültürün etkisi ve devlet içinde yetişen önemli coğrafyacılar sayesinde Türkçe coğrafya eğitimi literatürü oluşmaya ve orijinal eserler verilmeye başladı.

Askeri amaçlar nedeniyle okul programlarında yer almaya başlayan coğrafya dersinin gerekliliği anlaşıldı. Bunun sonucu olarak diğer okulların da müfredatında yer almaya başladı. Bu tez çalışmasının amacı Osmanlı eğitim kurumlarının büyük kısmının programında yer alışını ve bu eğitim kurumlarının kullandıkları ders kitaplarının incelenmesini anlatmak amacıyla hazırlanmıştır.

Bu tez çalışması Osmanlı coğrafya literatürünü büyük ölçüde ortaya koyması bakımından önemlidir. Özellikle tarihçiler tarafından tarih ders kitapları için bile böyle bir çalışma yapılmadığı düşünüldüğünde bu çalışmanın önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili inceleme yapmak için kullanılacak kaynakların azlığı göz önüne alındığında çalışmanın kapattığı bilimsel açık görülmektedir.

Çalışmamız *Coğrafyanın Müfredata Girişi, Osmanlı Eğitim Kurumlarında Coğrafya ve Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İlk Coğrafya Ders Kitapları* adlı üç ana bölümden oluşmaktadır.

Coğrafyanın Müfredata Girişi bölümünde coğrafyanın müfredata girişi ve giriş nedenleri, coğrafya dersinin işlenişi ve uygulanan öğretim yöntemleri, örnek coğrafya dersleri ve coğrafya öğretmenlerinin özellikleri anlatılmıştır.

Osmanlı Eğitim Kurumlarında Coğrafya bölümünde, müfredatında coğrafya dersi bulunan tüm Osmanlı eğitim kurumları ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim olarak üçe ayrılarak incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İlk Coğrafya Ders Kitapları bölümünde ilk coğrafya ders kitabımızdan başlayarak ulaşılabilen bütün ders kitapları ve bu kitapların yapılan baskıları incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ders kitaplarının hazırlanışı, ders kitabı olarak kabul edilmeleri, okullara dağıtımı üzerinde de durulmuştur. Ayrıca tüm çalışma sırasında arşiv belgelerinden de yararlanılmıştır.

Tez çalışmamın her aşamasında bana verdiği destek ve böyle bir konuda çalışmamı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Mahmut AK'a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, tezin projeye dönüşmesini sağlayan Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine ve Millet Kütüphanesi çalışanlarına ve yaşamım boyunca bana maddi ve manevi destek olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Didem Sevtap Yeşiltepe

Temmuz 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZ …… III

ABSTRACT …… IV

ÖNSÖZ …… V

İÇİNDEKİLER …… VII

KISALTMALAR …… XI

EKLER …… XII

GİRİŞ …… 1

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFYANIN MÜFREDATA GİRİŞİ

A. MÜFREDATA GİRİŞ NEDENLERİ …… 7

B. COĞRAFYA DERSİNİN İŞLENİŞİ VE UYGULANAN ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ …… 9

1. Coğrafya Dersinin İşlenişi …… 9

2. Uygulanan Öğretim Yöntemleri …… 12

C. COĞRAFYA DERSİ ÖRNEĞİ …… 15

D. COĞRAFYA ÖĞRETMENLERİNİN NİTELİKLERİ VE ÖZLÜK İŞLERİ …… 21

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI EĞİTİM KURUMLARINDA COĞRAFYA

A. İLKÖĞRETİMDE COĞRAFYA ……..…… 28

1. Sıbyan Mekteplerinde Coğrafya ……..……. 28

2. İbtidâîlerde Coğrafya ……..……. 29

B. ORTAÖĞRETİMDE COĞRAFYA ..……..…… 32

1. Rüşdiyelerde Coğrafya ……..…….. 32

2. İdâdîlerde Coğrafya ……..…… 36

3. Sultanilerde Coğrafya ……..…… 38

4. Darüşşafaka'da Coğrafya ……..…… 40

C. YÜKSEKÖĞRETİMDE COĞRAFYA ……..…… 41

1. Sivil Yüksek Okullarda Coğrafya ……..……. 41

a. Darü'l-Muallimîn ve Darü'l-Muallimat'ta Coğrafya …… 41

b. Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de Coğrafya …… 43

c. Ticaret Mektebi'nde Coğrafya ….…… 44

ç. Dârü'l-Fünûn 'da Coğrafya …… 44

d. Hendese-i Mülkiye Mektebinde Coğrafya …… 48

2. Askeri Yüksek Okullarda Coğrafya …… 48

a. Hendesehane Mektebi'nde Coğrafya …… 48

b. Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun'da Coğrafya …… 49

c. Mühendishane-i Berr-i Hümâyun'da Coğrafya …… 51

ç. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'de Coğrafya …… 52

d. Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde Coğrafya …… 52

e. Askeri Öğretmen Okulu'nda Coğrafya …… 53

f. Jandarma Zabit Mektebi'nde Coğrafya …… 53

g. Küçük Zabitan İbtidâî Mektepleri'nde Coğrafya …… 53

ğ. Küçük Zabitan Mektepleri'nde Coğrafya …… 53

h. Piyade İhtiyat Zabitanı Mektebi'nde Coğrafya …… 54

D. DİĞER OKULLARDA COĞRAFYA …… 54

1. Enderun Mektebi'nde Coğrafya …… 54

2. Dilsizler ve Körler Mektebi'nde Coğrafya …… 55

3. Aşiret Mektebi'nde Coğrafya …… 55

4. Kız Sanayi Mektepleri'nde Coğrafya …… 56

5. Çiftlik Mektebi'nde Coğrafya …… 57

6. Maliye Mektebi'nde Coğrafya …… 57

7. Kadastro Mektebi'nde Coğrafya …… 57

8. Kondüktör Mektebi'nde Coğrafya …… 58

9. Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de Coğrafya …… 58

E. YABANCI OKULLARINDA COĞRAFYA EĞİTİMİ …… 58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE HAZIRLANAN İLK COĞRAFYA DERS KİTAPLARI

A. KİTAPLARIN HAZIRLANIŞI VE KABULÜ 64

B. KİTAPLARIN DAĞITIMI 68

C. DERS KİTAPLARININ PLAN VE İÇERİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 71

SONUÇ 170

KAYNAKÇA 172

EKLER 180

KISALTMALAR

AECOĞ.	:	Ali Emiri Coğrafya
AEMTF.	:	Ali Emiri Müteferrika
B.O.A.	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Cm	:	Santimetre
Ed.	:	Editör
G.	:	Grafik
H.	:	Harita
L.	:	Levha
M.E.B.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
No	:	Numara
R.	:	Resim
S.	:	Sayfa
Ş.	:	Şekil
T.	:	Tablo
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu
Vd.	:	Ve diğerleri

EKLER

EK-1: Süleyman Şevket tarafından yazılmış ve rüşdiyelerde kullanılmış olan *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin iç kapağı. 180

EK-2: *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin fihristinin ilk sayfası. 181

EK-3: *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin fihristinin ikinci sayfası. 182

EK-4: *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin fihristinin üçüncü sayfası. 183

EK-5: *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin fihristinin dördüncü sayfası. 184

EK-6: *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin fihristinin beşinci sayfası. 185

EK-7: Ahmed Cemal tarafından yazılan ve askeri rüşdiyelerin dördüncü sınıfı için kullanılan *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin iç kapağı. 186

EK-8: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin ilk sayfası. 187

EK-9: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin ikinci sayfası. 188

EK-10: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin üçüncü sayfası. 189

EK-11: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin dördüncü sayfası. 190

EK-12: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin beşinci sayfası. 191

EK-13: Ahmed Cemal tarafından İdâdîlerin birinci sınıfı için hazırlanmış *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin iç kapağı. 192

EK-14: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eser hazırlanırken kullanılan kaynakları gösteren sayfa. 193

EK-15: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin ilk sayfası. 194

EK-16: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin ikinci sayfası. 195

EK-17: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin üçüncü sayfası. 196

EK-18: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin dördüncü sayfası. 197

EK-19: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin beşinci sayfası. 198

EK-20: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin altıncı sayfası. 199

EK-21: Faik Sabri Duran tarafından hazırlanan Sultânî altıncı sınıfında okutulan *Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye* adlı eserin iç kapağı. 200

EK-22: *Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye* adlı eserin fihristi. 201

EK-23: Osmanlı coğrafya ders kitaplarının özet bilgilerini içeren tablo. 202

GİRİŞ

Yerin tasviri anlamına gelen coğrafya kelimesi Yunanca geo (yer) ve graphien (yazmak) kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. İnsanoğlu yaratılışından beri dünyayı anlamaya ve tanımaya çalışmıştır. Bilinen ilk coğrafya belgesi M.Ö. 2400 ya da 2700 yıllarında Babilliler tarafından yapılmış Babil ve çevresini gösteren haritadır[1]. Fakat coğrafya biliminin sistematik olarak algılanışı eski Yunanlılar dönemindedir. Bu gelişim Herodotos, Strabon, Eratosthenes, Ptolemaios (Batlamyus)'un ortaya attığı coğrafi fikirlerle devam etti[2].

Yunanlılardan sonra bu alanda Abbasilerin büyük etkisi görülmeye başlandı. Abbasiler döneminde Yunan, İran ve Hint coğrafya eserleri tanındı. IX-X. yüzyıllarda Irak'ta Tasviri Coğrafya Okulu, Belh'te ise Bölgesel Coğrafya Okulu oluşturuldu. Bu okullarda yetişen coğrafyacıların yazdığı eserler klasik İslam coğrafyacılığının temelini meydana getirdi. İslam coğrafyacılarının bu alandaki çalışmaları XI-XII. yüzyıllarda da devam etti ve bu sırada Dönemde birçok önemli eser yazıldı. Fakat bu dönemden sonra İslam coğrafyacılığı gerilemeye başladı.

Önceleri Arapça yazılan coğrafi eserler, XV. yüzyıldan sonra, Türkçe yazılmaya başlandı. Osmanlılar başlangıçta yeni eserler vermekten ziyade İslam coğrafyacılarının eserlerini tercüme etmek ve onları geliştirmek cihetine yönelmişlerdir[3]. Fatih Sultan Mehmed Batlamyus'un coğrafya eserini Arapça'ya tercüme ettirmiştir.

---

1 Ramazan Özey, "Osmanlı Döneminden Bugüne Coğrafya", www.ramazanozey.net, 11.03.2010.

2 Osman Gümüşçü, "Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi", **Osmanlı**, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 334.

3 Gümüşçü, **Osmanlılarda Coğrafya**, s. 335.

Osmanlı âlimleri, XVI. yüzyıl öncesinde tahsil görmek için önemli medrese merkezleri olan, Maveraünnehir, Horasan, Mısır, Irak ve Suriye giderlerdi. Bu medreselerde yetişen âlimler XVI. yüzyıldan sonra ilim öğretmeye başladılar.

Devletin ilk zamanlarında az olan coğrafi eser sayısı fetihlerle beraber artmaya başlamıştır. Arapça ve Farsça *Acâib ve Garâib* tarzı eserler ile batılı coğrafi eserlerin tercümeleri yapıldı[4].

XVI. yüzyılda askeri nedenler dolayısıyla daha pratik coğrafi bilgiler edinilmeye çalışıldı. Çünkü askeri hareketlerde bu tarz coğrafi bilgilere ihtiyaç duyuluyordu. Bu dönemde birçok alanda sistematik eserler verilmeye başlanmıştır. Genel konular, deniz coğrafyası, haritacılık, coğrafi keşifler, uzak ülkelere seyahatler, şehirler ve yollar (menzilnâmeler), fetihname ve ruznameler bu yüzyılda yazılan eserlerin alanlarıdır[5].

Bilinen ilk Türkçe coğrafya eseri, Ali bin Abdurrahman tarafından 1365-70'li yıllarda yazılan *Acâibü'l-Mahlûkāt* adlı eserdir[6]. Ahmed Bican tarafından 1453 yılında tercüme edilen aynı adlı eser Zekeriya Kazvini'nin *Acâibü'l-mahlûkāt*'ıdır. Müellifin diğer eseri *Dürr-i Meknûn*'dur[7]. Bu dönemde Ebü'l-Fida'nın *Takvîmü'l-büldân'*ı, Belhî'nin *Suverü'l-ekālîm*'i, İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-acâib*'i Osmanlı Türkçesine tercüme edildi[8].

Bunlardan sonra yazılan önemli eserlerin başında Mustafa b. Ali Muvakkit'in yazdığı ve 1525 yılında Kanuni'ye sunduğu *İ'lâmü'l-ibâd fî a'lâmi'l-bilâd* ile *Tuhfetü'z-zeman ve Harîdetü'l-evân'*ı (1526), Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr'ı*,

4 Gümüşçü, **Osmanlılarda Coğrafya**, s. 336.

5 Mahmut Ak, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyacılığı", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yayına hazırlayan E. Eğribel-U. Özcan, İstanbul 2006 s. 524.

6 Ali b. Abdurrahman tarafından yazılan *Acaibü'l-Mahlûkāt* hakkında geniş bilgi için bkz: Cevdet Türkay, **Osmanlı Türklerinde Coğrafya**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1959, s. 15-20.

7 Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, CII. Sayı 4, İstanbul 2004, s.165. Bu eserde Osmanlı coğrafya eserleri ve bu konuyla ilgili yazılan araştırma eserleri hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

8 Özey, **"Osmanlı Döneminden Bugüne Coğrafya".**

Sipahizade'nin Evzahü'l-mesâlik ilâ Ma'rifetü'l-memâlik-i adlı kitapları gelmektedir.

XVI. yüzyılda Osmanlı deniz coğrafyacılığında da önemli bir adım atılmıştır. Bir yandan Atlas Okyanusuna öte yandan Hint Okyanusuna ulaşan Osmanlı denizcileri bize önemli eserler bırakmışlardır[9]. Piri Reis'in 1518 ve 1528 yıllarında telif ettiği dünya haritaları ile *Kitab-ı Bahriye*'si (1521), Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*(1535) adlı eserleri Osmanlı coğrafyacılığının o dönemdeki gelişmişliğini anlamamızı sağlayan eserlerdir. Piri Reis'ten sonra deniz coğrafyacıları birçok önemli çalışma yapmıştır[10].

Seydi Ali b. Hüseyin Piri Reis'in Basra'da bıraktığı donanmayı getirmek için yaptığı yolculuğu askeri bakımdan başarısız tamamladı. Fakat bu sırada *Mir'âtü'l-Memâlik, Kitâbü'l-Muhît*, adlı önemli eserleri telif edip Kanuni'ye sununca affedilmiştir[11]. *Hülâsatü'l-Hey'e* yazarın diğer bir eseridir. Ali Macar Reis değerli haritalar çizmiştir. Tunuslu Hacı Muhammed'in altı elma ağacı üzerine kalp şeklinde çizdiği dünya haritası (1559), 1583'te III. Murad'a sunulan Emir Mehmed el-Suûdi'nin eseri olan *Tarih-i Hind-i Garbî*, Aşık Mehmed b. Ömer b. Bayezid tarafından yazılan *Menâzırü'l-Avâlim*, Fransa krallığını anlatan eserin tercümesi *Tevârih-i Padişahân-ı Françe*, Ali Ekber'in tercümesi olan *Hitayname* XVI. yüzyılda oluşturulan diğer önemli eserlerdir[12].

XVII. yüzyılda batının etkisi hafif bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde yazılan coğrafi eserlerde batı eserleri kaynak olarak kullanılmış ya da tercüme edilmiştir. Döneme *Cihannüma, Keşfü'z-Zünûn, Tuhfetü'l-kibâr fi Esfâri'l-bihar, İlhâmü'l-Mukaddes, fi'l-feyzi'l-akdes, Levâmiu'n-Nûr fî Zulumâti Atlas Minor* adlı eserleriyle Katib Çelebi ve *Seyahatname* ile Evliya Çelebi damgasını vurmuştur.

9 Aykut Kazancıgil, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 134.

10 Gümüşçü, **Osmanlılarda Coğrafya**, s. 336.

11 Kazancıgil, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, s.137-138.

12 XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılığı için bkz.: Ak, **"XVI. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyacılığı"**, s. 524-535.

Katib Çelebi Girit Savaşları sırasında donanmanın zayıflığı sebebiyle coğrafyaya ilgi duymaya başlamış ve Cihannüma'yı yazmaya başlamıştır[13].

XVII. yüzyılda bu yazarların dışında Bursalı Hüsameddin, Dilaver b. Abdullah, Abdurrahman Hibri, Ebubekir b. Behram Dımışkî, Esiri Hasan Efendi, gibi müellifler coğrafi eserler vermişlerdir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı coğrafyacılığı çoğunlukla batı eserlerinden tercüme faaliyetleriyle devam etmiştir. Lale devrinde başlayan yenileşme çabalarının sonucunda matbaa kurulmuştur. Burada basılan coğrafya kitapları ve haritalar aydınların ve halkın coğrafyaya olan ilgisini arttırmıştır [14] . Yeni okullar (mühendishaneler) açılmış ve coğrafya bunlardaki yerini almıştır. İbrahim Müteferrika birçok eser yazmış ve tercüme etmiş bu çalışmalarıyla El- Coğrafi lakabını almıştır. Kayserili Petros Baronian, Osman b. Abdülmennan da tercüme eserler vermişlerdir.

İbrahim Hakkı *Ma'rifetname*, Hacı İsmailzade Ayvansaraylı *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, Mehmed Edib *Menâsikü'l-hac*, İbrahim Hakkı *Ma'rifetname* İbrahim Hamdi *Atlas*, Yirmisekiz Mehmed Çelebi *Sefaretname* adlı eseriyle tarihteki yerini almıştır.

XIX. yüzyılda batılı yazarların seyahatnameleri ve genel coğrafya kitaplarından etkilenilerek ve tercüme edilerek yazılan eserler dikkat çekmektedir. Bu yüzyılın ilk coğrafya eseri Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca yazdığı ve Yakovaki Efendi'nin dilimize tercüme ettiği *İcâletü'l-Coğrafya* adlı eserdir[15]. Bu dönemde batı kaynaklı olarak yazılan coğrafi eserler ülkemizde modern coğrafyanın doğuşunda büyük etki etmiştir. Ahmed Mermi ve Veli adlı yazarlar özellikle seyahatnameleri dilimize kazandırmışlardır [16] . Bu dönemde yazılan coğrafya

13 Ramazan Şeşen, "Osmanlılarda Coğrafya", **Osmanlı**, C.VIII. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 322

14 Şeşen, **"Osmanlılarda Coğrafya"**, s. 323

15 Türkay, **Osmanlı Türklerinde Coğrafya**, s. 13

16 Gümüşçü, **Osmanlılarda Coğrafya**, s. 338

kitaplarının miktarı devletin kuruluşundan itibaren 1800'e kadar yazılan kitaplarından daha fazladır[17].

Coğrafyanın eğitim-öğretimde yer alması nedeniyle bu yüzyılda birçok ders kitabı hazırlanmıştır. II. Mahmud döneminde kurulan rüşdiyelerde okutulmak üzere basit bir şekilde coğrafi bilgi veren eserler genellikle Fransızcadan tercüme edilerek hazırlanmıştı[18]. Yabancı araştırmacılar Osmanlı ülkesinde araştırmalar yapmışlardır. Devlet tarafından hazırlanan vilayet salnâmeleri de bölgesel coğrafi bilgiler içermesi açısından önemli kaynaklardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz ve topografya haritaları yapılmıştır. II. Mahmud döneminde İlköğretimin zorunlu hale gelmesi ile ders kitaplarının hazırlanmasına ağırlık verilmiştir. Bu ders kitaplarında yapılan kısaltmalardan dolayı coğrafya bir ezber dersi olarak görülmüştür. Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid döneminde de ders kitapları, coğrafya sözlükleri, askeri haritaların hazırlanmasında bir yoğunluk görülmüştür. Devletin son dönemlerde birçok yenilgi alması kitapların hazırlanışını etkilememiştir[19].

Devletin birçok görevlisi hakkında biyografik bilgiler içeren kaynaklar bulunmaktadır. Coğrafyacılar hakkında ilk olarak toplu bir bilgi veren eser XX. yüzyılda Mehmed Tahir tarafından yazılmıştır[20].

Sonuç olarak Osmanlı'da coğrafya bilimi bazı özel eserlerin meydana gelmesine olanak sağlayacak güçte olsa da genelde batı ve İslam eserlerinin tercüme edilmesi şeklinde devam etmiştir.

---

17 Şeşen, **"Osmanlılarda Coğrafya"**, s. 324 .

18 Türkay, **Osmanlı Türklerinde Coğrafya**, s. 61.

19 Ramazan Özey, "Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi", **Osmanlı**, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 328.

20 Ak,"**Osmanlı Coğrafya Çalışmaları"**, s. 178.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFYANIN MÜFREDATA GİRİŞİ

İlk Osmanlı eğitim kurumlarından olan medreselerde direkt olarak coğrafya dersinin okutulması Darülhilâfeti'l-Aliyye Medresesinin kuruluşuyla gerçekleşmiştir. 26 Eylül 1910 tarihinde Şeyhülislam Musâ Kâzım Efendi'den yeni ilimler arasında anılan tarih ve coğrafyanın okutulması için fetva alınmıştı[1]. Bu tarihten önce Osmanlı medreselerinde Ulûm-ı Akliye adı altında verilen eğitimde coğrafya da bulunmaktaydı. Enderun mektebinde Osmanlı ve dünya coğrafyasına yönelik dersler bulunmaktaydı.

XVIII. yüzyılda açılan mühendishanelerde coğrafya eğitimi önemsenmekteydi. Deniz mühendishanesinin programında denizcilik, harita bilgileri ve coğrafya dersleri bulunmaktaydı. Ardından açılan kara mühendishanesinde haritacılık ve coğrafya alanlarında da dersler verilmekteydi.

1824 yılında açılan Mekteb-i Harbiye'nin ikinci kısmında haritacılık, topografya ve coğrafya alanında dersler bulunuyordu. 1838 yılında memur yetiştirmek için açılan Mekteb-i Maârif-i Adlî'nin programında da coğrafya dersi bulunuyordu.

Sultan Abdülmecid döneminde rüşdiyeler, idâdîler ve sultanilerin sayıları arttırılmıştır. 1869 yılında ilan edilen *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile idâdî ve rüşdiyelerin programına coğrafya dersi eklenmiştir[2].

1864 yılında kurulan Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime adlı komisyon, kuruluşunda dört yıl sonra sıbyan mekteplerine intizam verilmesi için on maddelik

1 Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim, Tabii İlimler**, C. II, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 248.

2 Özey, "**Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi"**, 329-330.

bir nizamname hazırlamıştır. Bu nizamnameyle beraber coğrafya dersinin de müfredata eklendiği görülmektedir. Fakat bu nizamname uygulanmamıştır[3].

*1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'*ne göre bu okulların ders programında Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlâk, İlmihâl, Yazı, Hesap, Mülahhas Tarih-i Osmanî Muhtasar Coğrafya, Mâlûmat-ı Nâfia dersleri bulunuyordu[4].

1868 yılında açılan İstanbul Darü'l-Muallimîn-i Sıbyan mektebinde, 1874 yılında açılan Darü'l-Muallimîn-i Sıbyan'da, Muhtasar Coğrafya, Darü'l-Muallimîn-i Rüşdiye'de Coğrafya, Darü'l-Muallimîn-i İdâdîye'de Kozmografya ve Mebâdî-i Ulum-i Tabîiyye dersleri verilmekteydi[5].

Bu kurumlar ilk olarak coğrafyayı müfredatında bulunduran okullardır. Coğrafyanın müfredatta yer alması ve coğrafya eğitimi veren diğer kurumlar *Osmanlı Eğitim Kurumlarında Coğrafya* bölümünde daha geniş olarak anlatılacaktır.

A. MÜFREDATA GİRİŞ NEDENLERİ

29 Nisan 1775 tarihinde Tersanede bir Hendese Odası kurulmuştur. Burada Mustafa Ağa ve Fransız S. Kermovan, Baron de Tott nezaretinde dersler vermişlerdir. Bu okulda denizcilik, donanma, coğrafya ve haritacılık gibi konularda bilgi sahibi olan kaptanlar yetiştirilmek istenmiştir. Bu okulda verilen eğitimde Fransız hocalar üstünlük sahibiydi.

1784 yılında Sadrazam Halil Hamid Paşa göreve başlayınca askeri ıslahat çalışmalarına başladı. Bu çalışmalar çerçevesinde Clave, Monnier adlı mühendisleri kara mühendisliğine dair dersler vermeye başladılar. 1787-1788'de bu mühendisler ülkelerine dönünce bu dersleri Osmanlı ulemasından hocalar vermeye başladılar.

---

3 Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.62.

4 Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.84.

5 Özey, "**Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi**", s.330.

1793 yılında Fransız Jacques Balthasar le Brun İstanbul'a gelerek mühendishanenin başına getirildi[6].

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere eğitimde batılılaşma başlamış oldu. Okul yapıları, programları Fransa'dan örnek alınmıştır. Fransız dili okullarda kullanılmıştır. Eğitimimizdeki bu Fransız etkisi uzun yıllar sürdü[7].

Öncelikle yeni askeri eğitim kurumlarının açılmasıyla coğrafya ve haritacılık gibi konular dersler içinde yer aldı[8]. Askeri kurumları sivil kurumlar takip etti. Kurulan sivil eğitim kurumlarının programlarında da artık coğrafya dersleri yer almaya başladı.

Avrupa ülkelerinde verilen eğitim milli bir karaktere sahipti. Okullarda Tarih, Coğrafya, Fizik ve Tabiat İlimleri gibi birçok ders öğretiliyordu. Fransız ihtilali sonrasında eski kolejler yerine Ecoles Centrales adı verilen pedagoji esaslarına göre modern eğitim veren kurumlar açılmıştı.

1824 yılında II. Mahmud çıkardığı ferman ile dini bir eğitim verilmesini istemişti. Osmanlı ile Avrupa eğitimi arasındaki fark büyüktü. Savaşlarda da ardı ardına alınan yenilgiler, milliyetçilik akımı nedeniyle yaygınlaşan isyanlar bazı devlet adamlarının Avrupa'nın üstünlüğüne olan inançlarını arttırmıştı. Avrupa ilim irfanına sahip olmak, Avrupai bir hükümet olmak amacıyla Tanzimat fermanı ilan edilmiştir(3 Kasım 1839). Bu gelişme ile Avrupa'ya doğru bir yönelim oldu.

Bu gelişmeler esnasında açılan okulların programında coğrafya dersi yer aldı. Zamanla ders sayılarında artış oldu ya da okula coğrafyanın çeşitli alanlarıyla ilgili dersler eklendi.

II. Abdülhamid'in ilgi alanlarından biri coğrafyaydı. 33 sene süren hâkimiyetinde devletin ömrünü uzatmak için çok çaba sarf etmiştir. Bu dönemde

---

6 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. II, IRCICA, İstanbul 1998, s. 279-280.

7 Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 105-106.

8 Ekmeleddin İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. I, IRCICA, İstanbul,2000, s. XLIV.

Paris Antlaşması'nı(1856) imzalayan altı devletin temsilcileri Berlin'de toplanmıştır. Berlin'e gelen Osmanlı heyeti hudut müzakereleri yapacağı haritaları getirmeyi unutmuştur. Bu olayın sonunda Padişah kongre ve kongre üyelerinden sorumlu olan sadrazamı görevinden almıştır.

Balkan Savaşlarında(1912-1913) alınan yaralar sarılmadan Osmanlı Devleti tekrar bir savaşta yer aldı. Almanlara destek olmak amacıyla girilen I. Dünya savaşının(1914) sonu belli olmaya başlayınca İttihat ve Terakki liderleri Talat ve Enver Paşalar tahttan inmesine sebep oldukları II. Abdülhamid'i ziyaret edip fikrini sormuşlardır. II. Abdülhamid bir atlas getirip İngiliz sömürgelerini göstermiş ve Alman sömürgelerini sormuştur. Alman sömürgelerinin olmadığı anlaşılınca "-Şu hesabı da mı yapamadınız? " diye sormuştur. Abdülhamid devrinin eğitimcileri reform çalışmaları için çok çaba sarf etmişlerdir. Bir çok okul açılmış ve bu okullarda coğrafya eğitimi verilmiştir. 10 Şubat 1918 tarihinde ölene kadar Dünya Atlasını yanından ayırmamıştır[9].

B. COĞRAFYA DERSİNİN İŞLENİŞİ VE UYGULANAN ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

1. Coğrafya Dersinin İşlenişi

Coğrafya dersi müfredata girer girmez çeşitli ders kitapları hazırlanmaya başlamıştır. Ders kitaplarının yanında küre ve haritalar hazırlanarak ya da satın alınarak okullara gönderilmiş ve derslerde kullanılmışlardır.

Dersler öğretmenler tarafından idare edilmekteydi. Bu öğretmenler genellikle Dârü'l-Muallimîn mezunuydular. Ders kitapları ve araç gereçleri kullanarak dersler işlenirdi.

Tanzimat döneminde okul ve sınıflar düzenlenmeye, yeni araç-gereçler ve öğretim yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır. Meşrutiyet döneminde eğitim ve öğretim yöntemlerinde usûl-i tekşif ve tedrîs-i ayânî (Buluşçuluk) denilen yöntemler

9 Ramazan Özey, "İkinci Abdülhamid'in Coğrafyaya Verdiği Önem", www.ramazanozey.net. 13/06/2010 .

kullanıldı. Öğrencilere çevrelerini anlamaları için geziler düzenlendi. Bu dönemde ilk kez ülkenin renkli haritaları yayınlandı[10].

Mekâtib-i Umûmiye Nazırı Ahmed Kemal Efendi okullara küre, harita vb. aletleri okullara sokmak için uğraşmıştır. Fakat buna engel olmak isteyen mualif insanlar da vardı. Hatta bu insanlar nedeniyle haritalar resimdir, küfürdür diye nitelenerek onları abdesthanelere attırmışlardır. Kemal Efendi bu olaylar nedeniyle nezaretten çekilmek zorunda kalmıştır[11].

Ahmed Kemal Efendi, 28 Haziran 1849 tarihli tezkiresiyle rüşdiyelerin amaçları ve programlarına dair bilgi vermektedir. Bu tezkirede ibtidâî sınıflarında okuyan çocuklardan coğrafya dersinde Avrupa ülkelerinin, denizler, boğazlar, körfezlerin öğretilmesi, yazısız haritada bunların adlarını yazıp sınırları çizebilmeleri beklenmektedir[12].

Selim Sabit Efendi(Eğitimci-Yazar) yazdığı *Rehnümâ-yı Muallimîn* adlı kitapta coğrafyanın içinde yaşadığımız tabiatı izah etmeye yarayan bir ders olduğunu ve coğrafya dersinde öncelikle küre ve haritalarla, beş kıtada bulunan kara, deniz, dağ gibi bazı şeylerin renk ve şekilleri öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir[13].

Coğrafya dersinin daha iyi öğretilmesi için farklı ders kitapları, küreler, haritalar alınmıştır. Nitekim 2 Şubat 1851 tarihinde Rüşdiye öğrencilerine coğrafya dersinin daha iyi öğretilmesi için Avrupa'dan bazı malzemelerin satın alınmıştır[14]. 31 Ağustos 1873 tarihinde Kolağası Şevket Bey tarafından hazırlanan harita ve coğrafya risalesinden taşrada bulunan rüşdiye mektepleri için bin beş yüz adet alınmıştır[15]. 25 Ekim 1851 tarihinde Rüşdiye Mekteblerinde coğrafya derslerinde kullanılmak için

10 Yahya Akyüz, "17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları", **XIII. Türk Tarih Kongresi**(4-8 Ekim 1999), T.T.K. Basımevi Ankara 2002, s. 859, 863.

11 Sadrettin Celal Antel, "Tanzimat Maârifi", **Tanzimat I**, Maârif Matbaası, İstanbul,1940. s. 459.

12 Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s. 311.

13 Nafi Atuf Kansu, **Türkiye Maârif Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Eser matbaası, İstanbul 1931 s.162-164.

14 B.O.A. A.}MKT.MVL. 38-76.

15 B.O.A. A.}MKT.MHM. 462-68.

gerekli olan haritaların Avrupa'da bulunan dönemin Mekâtib-i Umûmiye Nazırı Kemal Bey'in, bildirdiği şekilde Avrupa'dan karşılanmıştır[16]. 17 Ekim 1902 tarihinde Darü'l-fünûn'da İlm-i maden ve Tabakatü'l-arz dersi için satın alınması kararlaştırılan maden koleksiyonu, atlas ve küre ücretinin bütçeden karşılanmasına izin istenmiştir[17].

Bazen de okullar çeşitli malzemeler için istekte bulunurdu. 3 Nisan 1893 tarihinde Mekteb-i Mülkiye'de Coğrafya-yı Osmanî dersinde kullanmak için, Erkan-ı Harbiye tarafından hazırlanmış Memâlik-i Mahruse'de bulunan belde ve kasabaların arasındaki mesafeyi gösteren haritalardan gönderilmesinin talep edilmiştir[18]. 28 Temmuz 1904 tarihinde Adana Maârif Müdürlüğü tarafından tekrar harita istenmesi üzerine; daha önce gönderilen haritaların beş altı sene kullanılması gerektiği ve tekrar harita gönderilemeyeceği; istenen küre-i musattahaların ise mevcudu olduğunda gönderileceği belirtilmişti[19]. 21 Ekim 1873 tarihinde Prizren, Kastamonu ve Suriye'deki rüşdiye mektebleri tarafından istenen atlas, harita ve coğrafya kitaplarının gönderilmiştir[20].

Her ne kadar iyi bir eğitim vermek için çaba gösterilse de sorunlar çıkabiliyordu. 10 Nisan 1804 tarihinde Tersane-i Amire Hendesehanesi'nde harita ve coğrafya derslerine intizam verilmesi istenmiştir[21]. 7 Ağustos 1898 tarihinde Konya'da bulunan Rum ve Ermeni çocuklarına ait mektepte okutulan coğrafya kitabının zararlı öğeler içerdiği anlaşıldığından, bu kitabın basımının önlenmesi ve ele geçirilen nüshaların imha edilmesi istenmiştir[22]. 5 Aralık 1873 tarihinde Tercan Rüşdiyesi öğrencilerinin sınav cetvelinde coğrafya dersinin bulunmadığı anlaşılması

16 B.O.A. A.}AMD. 32-78.
17 B.O.A. MF.MKT. 669 -23.
18 B.O.A. MF.MKT. 165 -47.
19 B.O.A. MF.MKT. 793 -19.
20 B.O.A. MF.MKT. 14-63.
21 B.O.A. HAT. 53-2495 .
22 B.O.A. DH.MKT. 2090-12.

üzerine bunun sebebinin sorulmuş ve imtihan sonuçlarının Takvim-i Vekayi'de ilan edileceği söylenmiştir[23].

Coğrafya dersinin daha iyi öğretilmesi için gayret gösterilmiştir. Özellikle ders için kullanılan materyallere dikkat edilmiştir. Kolağası Şevket Bey'in tarafından rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanan *Muhtasar Coğrafya* adlı kitabın haritası da basıldığından 15 Temmuz 1873 tarihinde bu dersin harita ile birlikte anlatılması istenmiştir[24]. 7 Haziran 1875 tarihinde fen ve coğrafya derslerinin daha iyi öğretilmesi için bir kitabın hazırlanması bunun içinde yabancı dil bilen bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir[25]. 11 Haziran 1894 tarihinde Mekteb-i Sultanî'de coğrafya dersinin yeni usule göre okutulması istenmiştir[26].

Coğrafya gibi derslerin Türkçe okutulması 19 Nisan 1913 tarihli bakanlar kururu kararıyla sağlanmıştır. General Pelle'nin Fransız mektepleri için Türkçe tarih ve coğrafya tedrisini kabul etmesi 27 Ocak 1923 tarihinde gerçekleşmiştir [27].

2. Uygulanan Öğretim Yöntemleri

Eğitim bilimlerinin Osmanlı eğitiminde yerini alması oldukça geç gerçekleşmiştir. Osmanlı eğitimcileri II. Meşrutiyet döneminden itibaren Avrupa eğitimcilerinin etkisinde kalarak ezberci yaklaşımı reddetmiş ve öğrenci etkinliğini savunmuşlardır. Özellikle deney ve gözlemler sonucunda kendi kendine bilgiler bulmaya yarayan buluş stratejisi ve sunuş stratejisi ve yapılandırmacı yaklaşım kullanılmıştır.

1909 yılında Darü'l-muallimîn müdürlüğüne gelen Mustafa Satı Bey muallim mektebinin kadrosunu ve programını yenilemiştir. Burada bir uygulama okulunun eksikliğini hissederek Tatbikat Mektebi'ni açmıştır. Uygulama mektebi öğretmen okulu öğrencilerinin kendi dersleri dışında ders ortamını izleyebileceği sınıfların

23 B.O.A. MF.MKT. 15 -37.

24 B.O.A. MF.MKT. 12-82.

25 B.O.A. MF.MKT. 28-76.

26 B.O.A. MF.MKT. 210 -11.

27 B.O.A. HR.İM. 235-114.

olduğu bir okuldu. Uygulama okulunda derslerden sonra öğretmen okulu öğrencileri ve öğretmenler tartışmalar yapmışlardır.

Okul öğretmenler için ders uygulamalarının yapıldığı bir okuldur. Okulun ders programında İctimaiyat(sosyoloji), Ruhiyat(psikoloji), Fenn-i Terbiye(eğitim bilimleri), Usûl-i Tedris(öğretim yöntemleri) ve Kavmiyat(etnografya) bulunmaktaydı [28].

Uygulama okulu programında ikinci ve üçüncü sınıfta coğrafya dersi bulunmakta, ilk sınıfta bulunmamaktadır. Tedrisat mecmuasının 14. sayısında bulunan ders içerikleri şöyledir:

Birinci Sene: Bu sınıfta tek başına bir coğrafya dersi bulunmayacaktır. Eşya ve kelimat dersleri içinde yeryüzü şekilleri üzerinde güneşin doğuşu ve batışı gözlemlenerek ders işlenecek ve el işi derslerinde öğrencilere kumdan yeryüzü şekilleri yaptırılacaktır.

İkinci Sene: Plan ve kroki, İstanbul ve çevresi, İstanbul'daki tren ve vapur hatları, ana yönler, güneşin doğuşu ve batışı, gece ve gündüz, sıcak ve soğuk bölgeler, vahşi bölgeler, açık denizler öğretilecektir.

Üçüncü Sene: Plan ve Harita, ana yönler, pusula, kutup yıldızı, Rumeli demiryolları, şehirler, çeşitli şehirlere seyahat, meşhur iskeleler, büyük kıtalar, büyük denizler hakkında bilgi verilecektir[29].

Okulda uygulanan ders örnekleri Satı Bey tarafından çıkarılmaya başlanan Tedrisat Mecmuası'nda yayınlanmıştır. Dergide önemli makaleler ve ders örnekleri yayınlanmıştır. Bu makale ve ders örneklerine bakıldığında buluş yoluyla öğretim ve yapılandırmacı yaklaşıma uygun olan örneklerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Buluş Stratejisi: Buluş yoluyla öğrenme öğrencinin kendi deney ve gözlemlerine dayalı olarak bir bilgiye varmasıdır. Bu yaklaşıma göre öğretmen

28 Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,** s. 312.

29 Şahin Oruç-Halil Tokcan-Hilmi Demirkaya, **Yapılandırmacı Yaklaşıma Bir Örnek:Osmanlı Dönemi Coğrafya ve Coğrafya Öğretimi**, Beyaz Kalem Yayıncılık, Ankara 2006, s. 63-64.

öğrenciye hazır bilgi sunmamalı ona bu bilgiye ulaşabileceği ortamı hazırlamalı ve buna uygun sorular sormalıdır. Öğretime öğrencinin merakını uyandıracak bir soruyla ya da problemle başlanmasının istendiği bu yaklaşımda merkezde öğrenci bulunmaktadır.

Maârif Nezaret tarafından 1330 yılında hazırlatılan coğrafya öğretim yöntemleri kitapçığında sunuş ve buluş yöntemlerini ders içinde kullanılması öğrencinin ders içerisinde çeşitli sorular sorarak buldurulması düşünerek bulamayacağı bilgilerin anlatılarak aktarılması (sunuş) istenmiştir[30].

Jerome Bruner tarafından 1960'lı yıllarda daha da geliştirilmiştir. Bruner konu alanı yapısını anlamanın öğrenme sürecinde çok önemli olduğunu savunmuş ve bireyin öğrenmede aktif olması ve buluş yapması gerektiğini söylemiştir[31].

Yapılandırmacı yaklaşım: Geleneksel eğitim anlayışında merkezde öğretmen vardır ve bilgisini öğrencilere aktarır. Geleneksel yaklaşımda öğrenci pasif durumdadır. Yapılandırmacı yaklaşım ise bilginin dışarıdan değil de öğrenen kişi tarafından yapılandırıldığını, eğitimin öğrenci merkezli olduğunu, bilginin kişiye özgü olduğunu, yalnızca öğrenirken kendi kendimize yapılandırdığımız bilginin bize ait olduğunu savunan bir öğretim tekniğidir. Burada öğretmen bir koordinatör ya da kaynak danışmanıdır. Öğrenme kitaptan değil, gerçek hayatın içinden örneklerle yapılır. Öğrenci görüşleri dersi yönlendirebilir ve değerlendirmede öğrencilerin neler ürettiklerine ve sergilediklerine bakılır[32].

Maârif Nezaret tarafından 1330 yılında hazırlatılan coğrafya öğretim yöntemleri kitapçığında coğrafyanın faydaları ve nasıl öğretilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kitapçıkta coğrafyanın insana memleketini, vatanını, ticaret yollarını, nakliyat, savaş ve irtibat araçlarını öğrettiğini, vatanını sevdirdiğini, zihnini açarak kalbini terbiye ettiğini belirtmektedir. Ayrıca öğretmenlerden coğrafya dersi

30 Oruç-Tokcan-Demirkaya, **Yapılandırmacı Yaklaşıma Bir Örnek,** s. 122-123.

31 Halil Tokcan-Şahin Oruç, "Osmanlı Devleti Son Dönemlerinde Coğrafya Öğretimi: Buluş Yoluyla Öğretime Bir Örnek", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XVII., no:3 2009, s. 1-5.

32 Oruç-Tokcan-Demirkaya, **Yapılandırmacı Yaklaşıma Bir Örnek,** s. 8-14.

anlatılırken yakından başlayıp uzaklara doğru örnekler verilmesi, tabiattan yararlanılması, derste resim, harita, küre gibi eşyaların kullanılması, coğrafi terimlerin iyi öğretilmesi, karşılaştırma cetvelleri yapılması, coğrafi olayların sebep ve etkilerinin öğretilmesi, tasvirli coğrafya defterlerinin yaptırılması, öğrenciye çeşitli haritalar çizdirilmesi, coğrafya yarışmaları yaptırılması sonuç olarak bilgiyi işler hale getirmesi istenmiştir.

Yine bu kitapçıkta coğrafya öğretiminde sunuş ve buluş yöntemlerinin kullanılması istenmiş ve bu şekilde verilecek coğrafya dersinin canlı ve akılda kalıcı olacağı belirtilmiştir[33].

Faik Sabri Bey tarafından 1331 yılında hazırlanmış olan *Okullarda Coğrafya Öğretimi* adlı eserde Maârif Nezareti tarafından bastırılarak öğretmenlere ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Burada coğrafyanın ne olduğu, neye yaradığı, eğitsel değeri, bu derste rakamsal değerlerin ve istatistikî bilgilerin nasıl kullanılması gerektiği, dersin hedefi ve önemi, öğretim tarzı, derste kullanılacak araçlar açıklanmıştır[34].

C. COĞRAFYA DERSİ ÖRNEĞİ

Osmanlı Dönemi coğrafya öğretiminde buluş yoluyla öğretime ve yapılandırmacı yaklaşıma bir örnek olarak Satı Bey tarafından tedrisat mecmuasında sayı 5. yıl 1908/1326'da yayınlanan *Sınıfın Haritası* adlı ders örneği günümüz Türkçesiyle aşağıda yer almaktadır[35].

Sınıfın Haritası

Öğretmen -Eve gittiğiniz vakit anneniz merak etse de size sorsa: "Sınıfınız nasıldır?" dese, ne cevap verirsiniz?

---

33 Oruç-Tokcan-Demirkaya, **Yapılandırmacı Yaklaşıma Bir Örnek,** s.117-135.

34 Oruç-Tokcan-Demirkaya, **Yapılandırmacı Yaklaşıma Bir Örnek,** s.136-157.

35 Uygulama okulunda uygulanan coğrafya ders örneklerinden daha fazlasını görmek için bkz:

Oruç-Tokcan-Demirkaya, **Yapılandırmacı Yaklaşıma Bir Örnek,** s.65-116.

Güray Kırpık-Şahin Oruç, **Tedrisat Mecmuası'ndan Makaleler, Öğretim, Strateji, Yöntem ve Teknikleri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 199-211.

Güray Kırpık-Şahin Oruç, **Tedrisat Mecmuası'ndan Uygulama Okulunda Yapılmış Ders Örnekleri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s.191-208.

Öğrenci -Büyük sıralar var, resimler var, basamak basamak yerler var, öğretmenler oturur derim.

Öğretmen -İyi ama bu dediklerinizden anneniz sınıfı tam olarak anlamış olmaz. Öyle anlatmalısınız, öyle tarif etmelisiniz ki anneniz burasını görmediği halde böyle görmüş gibi olsun.

Öğrenci -Öğretmenim, biçimini de söylerim, uzuncadır derim.

Öğretmen -Doğru, biçimini de anlatmalı. Daha başka neler anlatmalıdır?

Öğrenci -Öğretmenim tavanındaki süsleri de anlatırım.

Öğretmen –Bu da doğru. Ama bu süslerden daha önemli şeyler yok mu?

Öğrenci -Var öğretmenim, pencereler, kapılar...

Öğretmen -Tamam, sınıfı iyi tarif etmiş olmak için onun büyüklüğünü, biçimini, pencerelerini, kapılarını, duvarlarını, tavanlarını, içindeki şeyleri hep anlatmalı değil mi? O halde söyleyiniz bakalim, sınıfın kaç duvarı var?

Öğrenci -Dört duvarı var, öğretmenim.

Öğretmen -Bunların hepsi bir boyda mı?

Öğrenci -Hayır öğretmenim, ikisi uzun ikisi kısa.

Öğretmen -Kaç pencere var?

(Çocuk sayarak)

Öğrenci -Beş pencere var öğretmenim.

Öğretmen -Kaç kapı var?

Öğrenci -Altı kapı var öğretmenim.

Öğretmen -Bu kapılar ile pencereler hepsi bir duvarda mı?

Öğrenci -Hayır öğretmenim, başka başka duvardalar.

Öğretmen -Peki önünüzdeki duvarda neler var?

Öğrenci -İki kapı ile bir pencere var.

Öğretmen -Solunuzdaki duvarda?

Öğrenci -Üç pencere var öğretmenim.

Öğretmen -Sağınızdaki duvarda?

Öğrenci -İki kapı var efendim.

Öğretmen -Arkanızdaki duvarda ne var?

Öğrenci -Bir pencere ve iki kapı var efendim.

Öğretmen -Siz sınıfa hangi kapıdan giriyorsunuz?

(Çocuk işaret ederek)

Öğrenci -Bu kapıdan giriyoruz öğretmenim.

Öğretmen -Ben işaretinizi görmesem, anlar mıyım? O kapıyı bana tarif ediniz bakayım, kapı ne tarafınızda?

Öğrenci -Sağ tarafta öğretmenim.

Öğretmen -Hangi duvarın karşısında?

Öğrenci -Bu üç pencereli duvarın karşısında öğretmenim.

Öğretmen -Aferin şimdi buna göre tarif ediniz bakayım, annenize nasıl anlatacaksınız?

Öğrenci -Sınıfımız uzundur, kapıdan girince karşı duvarda üç pencere görülür. Sağ duvarda iki kapı ile bir pencere, sol duvarda iki kapı ile bir pencere var.

Öğretmen -Peki, bu sınıf boş mu? İçinde bir şey yok mu?

Öğrenci -Var efendim bizim oturduğumuz sıralar var.

Öğretmen -Bu sıralar kaç tane? Sınıfın hangi tarafında?

Öğrenci -Sıralar 12 tane, sınıfın pencereleri tarafında.

Öğretmen -Sıraların üzerinde ne var?

Öğrenci -Kürsü var, masa var.

Öğretmen -Sınıfta daha başka ne var?

Öğrenci -Koltuklar var öğretmenim.

Öğretmen -Bunlar ne tarafta?

Öğrenci -Kapı tarafında efendim.

Öğretmen -Sıralar gibi yer üstünde mi?

Öğrenci -Hayır öğretmenim set üstünde, merdiven basamakları gibi olan yerde.

Öğretmen -Sınıfta daha başka neler var?

Öğrenci -Bir de camekan var efenim.

Öğretmen -Bu camekan ne tarafta?

Öğrenci -İşte burada öğretmenim.

Öğretmen -İyi ama biz burada olmayan bir adam için tarif yapıyoruz, değil mi? Burada demekten bir şey anlaşılmaz. Odanın ne tarafında; uzun duvarın önünde mi, kısa duvarın önünde mi?

Öğretmen -Bu duvarın neresinde, sağda ki duvarda mı, solda ki duvarda mı nerede?

Öğrenci -Kapının solundaki duvarda, iki kapının arasında.

Öğretmen -Tamam, şimdi siz sınıfı böyle tarif edince anneniz iyice anlar mı?

Öğrenci -Anlar öğretmenim. Kapıdan benimle beraber girmiş gibi olur.

Öğretmen -Peki, anlatırken daha iyi anlaşılsın diye bir şey daha yapmaz mısınız?

Öğrenci -Öğretmenim, işaret de ederim, işaretle de anlatırım.

Öğretmen -Aferin. Bir kat daha iyi anlatmak mümkün değil mi?

Öğrenci - Mümkün öğretmenim, resmi olsa.

Öğretmen -Resmi yoksa siz yapamaz mısınız?

Öğrenci -Hayır öğretmenim yapamayız.

Öğretmen -Doğru, hakkınız var. Sınıfın resmini yapmak çok zordur. Ama yalnızca anlatmak için bir resim yapmak o kadar zor değildir.

Öğretmen -Bunun pek kolay bir yolu vardır. İster misiniz bunu size öğreteyim?

Öğrenci -İsteriz öğretmenim.

Öğretmen -Sınıfın haritasını yaparız. Bakınız nasıl? (Öğretmen, masayı çocukların yanına yaklaştırır. Üzerine bir siyah muşamba geçirilir. Muşamba bulunamadığı takdirde oraya kara tahtayı yatırmak veya bir kağıt sermek suretiyle de idare edebilir. Bir çocuğu masanın başına çağırarak ve eline bir tebeşir vererek çizdirmeye başlar).

Öğretmen -Şu karşınızdaki duvar düzdür değil mi? O duvarı gösterecek surette bir çizgi çiziniz.

(Çocuk çizer).

Öğretmen -Şimdi sağınızdaki duvara bakınız. O dümdüz hem karşınızda duvar ile köşe değil mi? Onu gösterecek surette deminki çizgi iler köşeleme bir çizgi daha çiziniz.

Öğrenci - (Çocuk çizer.)

Öğretmen -Şimdi, birde dikkat ediniz. Karşınızdaki duvar mı uzun, sağınızdaki mi?

Öğrenci -Karşımızdaki daha uzun öğretmenim.

Öğretmen -Öyle ise şu sağ duvarı gösteren çizgiyi kısaltmak için bir parçasını siliniz.(Çocuk sildikten sonra, öğretmen aynı surette devam ederek sildirir ve arka duvarlarını da çizdirir).

Öğretmen -Şimdi burada çizdiğiniz çizgi gibi arasındaki şekil nasıl bir şekil oldu?

Öğrenci -Uzunca bir şekil oldu öğretmenim.

Öğretmen -Bu şekil odanın döşemesini, biçimini gösteriyor. Çizgilerin her biri neyi gösteriyor ?

Öğrenci -Duvarları gösteriyor öğretmenim.

Öğretmen -Aferin. Duvarın kalınlığı yok mu? O kalınlığı da göstermek için bu çizgiyi kalınlaştırınız. Bunun için bu çizgilerin yanına birer çizgi daha çiziniz. Aralarını tebeşir ile beyazlatınız.

(Çocuk, öğretmenin açıklamalarına, emirlerine göre hareket eder).

Öğretmen -Tamam, şimdi duvarlar meydana çıktı. Peki, bu duvarların içlerinde aralık, boşluk yok mudur?

Öğrenci -Var öğretmenim. Kapıların pencerelerin yerleri.

Öğretmen -Tamam, duvarlar oralarda kesik değil mi? O halde çizdiğimiz duvarlarda da kapı ve pencerelerin yerlerini açmalı, oralardaki tebeşirleri silmeliyiz. Karşınızdaki duvarın ta kenarında bir pencere var, değil mi? Bu pencerenin yerini işaret ediniz, orasını siliniz.

(Öğretmen, böyle devam ederek bütün duvarların, kapı ve pencerelerin yerlerini işaret ettirir. İyice anlaşılmasını temin için çocuklara sorular sorar: Kah plan üzerindeki pencerelerden birini gösterip bunun sınıftaki aslını buldurur, kah duvarlardaki bir pencere veya kapıyı göstererek bunun plan üzerindeki mevkiini tayin ettirir. Anlamamış, takip edememiş olan çocukların hatalarını düzeltir.Anlaşıldığına emin olduktan sonra sınıftaki sıralarında yerlerini işaret ettirmeğe başlar)

Öğretmen -Şimdi sınıfın içindeki şeylerden işaret edelim. Masa şu kapının önünde değil mi?

Öğretmen - Onun yerini gösteriniz. Bunun önüne masanın yerini işaret ediniz.(Devam ederek sıraların, camekanın yerlerini de işaret ettirir. İkmal ettikten sonra)

Öğretmen -Bakınız bu resim ne kadar kolay meydana çıktı. Sınıfı bununla anlatmak çok daha kolay, değil mi?

Öğrenci -Daha kolay öğretmenim.

Öğretmen -Acaba size birisi, bir odanın böyle bir resmini gösterse onu anlaya bilir misiniz?

Öğrenci -Anlarız öğretmenim.

Öğretmen -Öyle ise ben size bir odanın haritasını yapıp göstereyim bakâlim, anlayacak mısınız? (Öğretmen, planı çizmeğe başlar çocuklar dikkatle ve merakla takip eder. İçlerinden birisi fısıldayarak)

Öğrenci -Kendi odasını yapacak.

Öğretmen -Evet, kendi odamın haritasını yapacağım. Siz dikkat edersiniz benim odamı görmüş ve içine girmiş gibi olacaksınız.

Öğretmen, planı tamamladıktan sonra sorulara başlar: Odamın şekli nasıl imiş? Kaç penceresi varmış? Diye sorar kapıların pencerelerin durumuna dikkat ettirir. Sonra masanın yerini işaret eder ve bu yeri tarif ettirerek çocukların gözünde somutlaşmasını sağlayarak derki:

Öğretmen-Pekiyi, şimdi siz benim odamı görmüş gibi oldunuz, değil mi? Bende sizin odalarınızı görmüş gibi olmak isterim. Şimdi burada her birinizin ayrı ayrı birer harita yapmanız pek uzun olur. Onun için bunları akşam evlerinizde yapsanız daha iyi olur. Akşam eve gidince her biriniz odanızın haritasını birer kağıt üzerine çiziniz, yarın sabah bana getiriniz ki bende sizin odalarınızı görmüş gibi olayım.

Ders planı görüldüğü gibi buluş yoluyla öğretime uygun olarak öğrencilerin bilgilerini yeni durumlara uygulaması yani bilgilerin transferini sağlamak için öğretmenin öğrencilerin kendi odalarının planlarını çizip getirmelerini istemesiyle son bulmaktadır[36].

36 Oruç-Tokcan-Demirkaya, **Yapılandırmacı Yaklaşıma Bir Örnek,** s.77-82.

D. COĞRAFYA ÖĞRETMENLERİNİN NİTELİKLERİ VE ÖZLÜK İŞLERİ

Osmanlı Devleti'nde öğretmenlerin durumları ve mesleklerini nasıl uygulamaları gerektiği nizamnamelerle belirlenmiştir. *1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'*ne göre öğretmenler; Osmanlı tebeasından olmalı, dârü'l-muallimîn bitirmeli, çalıştığı okulun nizamnamesine uymalıdır. *1891 İbtidâî Tâlimatnamesi'*nde göre merkez okul öğretmenleri çevre okullarını denetleyecektir. Tatiller dışında öğretmenler okulda bulunacaktır. Öğretmenler program dışında ders konuları göstermeyecektir ve çocuklara ezber yaptırmayacaktır [37]. Tanzimat döneminde öğretmenlerin kılık kıyafetleri de belirlenmiştir[38].

Takvim-i Vekâyi'de Mayıs 1870 yılında yayınlanan *İlm-i Terbiye-i Etfâl* adlı yazıda öğretmenin görevinin öğrencilere sade ve kesin bilgileri öğretmek olduğunu söylemektedir. 1874 yılında Selim Sabit Efendi tarafından basılan *Rehnümâ-yı Muallimîn* adlı kitapta öğretmenlere önemli tavsiyelerde bulunulmakta ve kılavuzluk yapılmaktadır[39].

1880 yılında öğretmenliğe başlayanlardan Kur'an sınavını geçmiş olması, Usul-i Cedid'e göre kurs alınmış olması, Türkçe ve Arapçanın güzel okunup yazılması bekleniyordu. Maârif Nezareti tarafından 7 Nisan 1900 tarihinde yayınlanan genelgede öğretmenlerin derslere zamanında girip çıkmadığından, eğitim-öğretime gereken özen gösterilmediğinden, öğretmenlerin başka işlerle uğraşmasından şikayet edilmektedir[40].

1913 yılında ilköğretimle ilgili çıkarılan yasada da öğretmenlerle ilgili hükümler de bulunmaktaydı. Bu yasanın 6. Maddesine göre azledilen öğretmen

---

37 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** s. 63,76-77.

38 Akyüz, **"17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde"**, s.860.

39 Yahya Akyüz, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", Tanzimatın 150. Yılı sempozyumu T.T.K Yayınları, Ankara 1994, s.501-504.

40 Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, s.102,113.

mesleğe geri dönmek isterse sınava girmesi gerekmekteydi. Öğretmenlerin maaşları 300-1000 kuruş arasında değişmekteydi[41].

Öğretmenliğe uygun görülen kişiler tayin edilirdi. Kastamonu askeri rüşdiyesinde lisan öğretmeni olan Receb Efendi 11 Ağustos 1887 tarihinde İdâdî mektebinde coğrafya öğretmenliğine tayin edilerek binbaşılığa terfi ettirilmişti[42]. Mesleğe başlaması uygun görülen öğretmenlerden bazı belgeler istenirdi. Rodos İdâdîsi coğrafya öğretmenliğine getirilen Fehim Memduh Efendi'nin memuriyeti uygun görüldüğünden 28 Temmuz 1895 tarihinde kendisinden terceme-i hali istenmiştir[43]. 24 Nisan 1894 tarihinde Kütahya İdâdîsi Fransızca ve coğrafya muallimliklerine Artin Efendi tayin edilmiş, diğer muallimlerin seçilip imtihan varakalarının gönderilmesi ve mektebin tesisine gerekli malzemenin belirlenmesi istenmiştir[44]. Belgeden anlaşılacağı üzere öğretmenler seçiliyor ve öğretmenlik sınavlarını geçip geçmediğine bakılıyordu.

Öğretmenlerden eğitim-öğretim yılı boyunca görevlerinde olması ve tatilden zamanında dönmeleri beklenirdi. 15 Ağustos 1893 tarihinde Beyrut İdâdîsinde coğrafya öğretmeni olan İslam Efendi ve Osmanlı Dili öğretmeni Ahmed Tevfik Efendi'ye tatil sırasında izin verilmiş olup dersler başladığında görevlerinde bulunmazlarsa istifa etmiş sayılacakları söylenmiştir[45]. Mülazım Osman Efendi Üsküp İdâdîsi'nde coğrafya öğretmenliği yapmaktaydı. 21 Ekim 1892 tarihinde Hicaz'a gittiğinden dolayı öğretmenlikten ihraç edildiğini belirterek hakkında nasıl bir işlem yapılacağının bildirilmesini istemiştir[46].

Bazı memurların maaşları ziraat bankasından ödenmekteydi. 26 Mayıs 1892 tarihinde Maaşları Ziraat Bankası'ndan ödenen memurlar listesine tarih-i umûmi ve

---

41 Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları , Ankara, 1996, s.202.

42 B.O.A. İ..DH. 1042-81935.

43 B.O.A. MF.MKT. 275 -41.

44 B.O.A. MF.MKT. 202 -21.

45 B.O.A. MF.MKT. 178 -27.

46 B.O.A. MF.MKT. 152 -11.

coğrafya muallimlerinin kaydedilmesi istenmiştir[47]. 10 Mayıs 1877 tarihinde Rüşdiye mekteplerinde coğrafyanın haftalık ders saati arttığından bunları okutacak öğretmenlere Maârif Bütçesi'nden ek tahsisat yapılmıştır[48].

Coğrafya öğretmenlerinin diğer bir görevi de ders kitapları tercüme ve te'lif etmekti. Hazırladıkları takdim ederlerdi. Mekteb-i Bahriye'de coğrafya öğretmeni olan Mehmed Enveri Efendinin yabancı dillerden tercüme suretiyle telif ettiği kitapları 8 Eylül 1858 tarihinde takdim etmiştir[49]. 20 Mayıs 1866 tarihinde İzmir rüşdiye mektebi öğretmenlerinden Hamdi Efendi de bir coğrafya risalesi tercüme etmiştir[50].

Kitaplar, haritalar veya küreler beğenilirse onları hazırlayan kişiye nişan ya da atiye verilirdi. Uygun görülürse basılması için ruhsat verilirdi. 1858 yılında Mehmed Enveri'ye tercüme ve telif ettiği coğrafya eserinden dolayı nişan verilmiştir[51]. 1860 yılında Mekteb-i Harbiye'de riyaziye öğretmeni ve kolağası olan Esad Bey'e coğrafya ve başka dersler hakkında yazdığı risaleden dolayı nişan verilmiştir[52]. Bogos'un tercüme ettiği coğrafya risalesi nedeniyle kendisine 25 Mayıs 1849 tarihinde atiyye verilmiştir[53].

18 Kasım 1874 tarihinde Musul Rüşdiyesi mezunlarından olan Nuri Efendi'ye yazdığı coğrafya risalesinden dolayı bir saat hediye verilmesi; isterse risalenin basımına ruhsat verilebileceği belirtilmiştir[54]. Binbaşı Mehmed Nasrullah Efendi tarafından tercüme edilen Küre-i Musattaha ve Harita-i İstivaiyesi'nin basımına 23 Mayıs 1904 tarihinde ruhsat verilmiştir[55].

---

47 B.O.A. MF.MKT. 141 -35.

48 B.O.A MF.MKT. 48 -97.

49 B.O.A. A.}MKT.MHM. 139-60.

50 B.O.A. İ..MVL. 553-24809.

51 B.O.A. A.}DVN.MHM. 26-91.

52 B.O.A. A.}DVN.MHM. 30-78.

53 B.O.A İ..MVL. 142-3949.

54 B.O.A MF.MKT. 21 -31.

55 B.O.A MF.MKT. 782 -32.

Beğenilen çalışmalar için yapılan diğer bir uygulama da bu çalışmanın basılıp okullarda ders kitabı olarak kullanılmasıdır. Harbiye mektebi öğretmenlerinden Ali'nin tercüme ettiği coğrafya kitabının basılmasına 12 Mart 1850 tarihinde karar verilmiştir[56]. 6 Mart 1856 tarihinde Mekteb-i Bahriye'de coğrafya öğretmeni olan Binbaşı Mehmed Bey'in tercüme ettiği coğrafya kitabının basımı ve okullarda kullanımı istenmiştir[57].

Dersin nasıl isleneceğine dair kararlar alındığında da öğretmenlere bildirilirdi. 15 Temmuz 1873 tarihinde Kolağası Şevket Bey tarafından rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanan *Muhtasar Coğrafya* adlı kitabın haritası da basıldığından bu dersin harita ile birlikte anlatılmasının öğretmenlerine bildirilmesi istenmiştir[58].

Diğer öğretmenlerde olduğu gibi coğrafya öğretmenlerinin de sorunlarıyla ilgilenilmiştir. Nitekim 11 Ocak 1887 tarihinde Beylerbeyi Rüşdiyesi'nde coğrafya öğretmenliği yapan Muhyiddin Bey çalıştığı okulun evine uzaklığından dolayı ulaşımda güçlük çektiğini belirtmiştir. Kendisinin evine yakın bir okula tayin edilmesine karar verilmiştir[59].

Meslekten ayrılanlar uygun görülürse görevlerine tekrar geri dönebiliyorlardı. Mösyö Senve 13 Haziran 1878 tarihinde yeniden Mekteb-i Sultani'de coğrafya öğretmenliğine getirilmiş hatta halka bedava coğrafya dersi vermesine de izin verilmiştir[60].

Okullarda yapılan değişiklikler öğretmenlerin durumunu etkileyebiliyordu. 10 Temmuz 1879 tarihinde Mekteb-i Mülkiye İdâdîsinin durumunda değişiklik yapılacağından coğrafya öğretmeni Tevfik Bey ve bazı okul öğretmenleri memuriyetten çıkarılmıştır[61]. Erzurum İdâdîsi müdür yardımcılığına getirilen Ahmed

---

56 B.O.A. İ..MVL. 163 -4774.

57 B.O.A. İ..DH. 339-22311.

58 B.O.A. MF.MKT. 12-82.

59 B.O.A. DH.MKT. 1391-14.

60 B.O.A. MF.MKT. 57-37.

61 B.O.A. MF.MKT 63-81.

Rüşdü Efendi'nin işlerine 31 Aralık 1892 tarihinde coğrafya ve tarih dersleri de eklenmiştir[62].

Tarih ve coğrafya derslerinin yakınlığına Osmanlı döneminde de inanılmaktaydı. 2 Ocak 1890 tarihinde Trabzon İdâdîsi'nde Tarih-i Sınaî dersinin coğrafya öğretmeni tarafından okutulmasına Türkçe kitap bulunamazsa Fransızca kitaptan tercüme edilerek ders anlatılmasına karar verilmiştir[63].

62 B.O.A MF.MKT. 157-47.

63 B.O.A. MF.MKT. 114-171.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI EĞİTİM KURUMLARINDA COĞRAFYA

Klasik dönem Osmanlı örgün eğitim kurumlarını sıbyan mektepleri ve medreseler olarak ikiye ayırabiliriz. Bu iki eğitim kurumunun ilki medreselerdir.

İlk Osmanlı medresesi Orhan Gazi döneminde 1331 yılında İznik'te inşa ettirilmiştir[1]. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra ilk iş olarak şehre bir külliye yaptı. O dönemde Havariyyun kilisesinin bulunduğu yere bir camii inşa ettirmiştir. Bu caminin iki yanına ise bugün Sahn-ı Seman dediğimiz medreseler inşa edilmiştir[2].

Osmanlı Devleti'nde medreseler, müderris yevmiyelerine ve okutulan derslere sınıflandırılmaktaydı. Bunlar Yirmili, Otuzlu, Kırklı, Ellili, Altmışlı ve Sahn-ı Seman medreseleri olarak ayrılmaktaydı[3].

Genel öğretim veren medreselerin ders programında genel olarak Kelam, Mantık, Belagat, Nahiv, Matematik, Astronomi, Felsefe, Tarih, Coğrafya, Kur'an İlimleri, Hadis ve Fıkıh yer almaktaydı[4]. Fakat Coğrafya biliminin resmi ve kesin bir şekilde uzun süre yer almadığını görmekteyiz[5]. Çünkü medreselerin programlarında kesin bir bütünlük bulunmamaktaydı.

XVIII. yüzyıldan sonra medreselerde şer'i ilimlere başlangıç olması amacıyla, Arap dili, Fıkıh, Usul-ı Fıkıh, Kelam, Tefsir, Hadis dışında diğer ilimler

---

1 Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", **Türkler**, C.XI. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.447.

2 Şerafettin Yaltkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", **Tanzimat I**, Maârif Matbaası, İstanbul 1940, s. 463.

3 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**" , s. 448.

4 Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Eğitim-Öğretim**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 120.

5 İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim,** s. 231.

önemini kaybetmiştir. Coğrafya, Astronomi, Matematik gibi bazı bilimlere ise hiç önem verilmemiştir. Fakat bu konularda güncel olmayan bazı metinlerin okutulduğu da görülmüştür[6].

Osmanlı medreselerinde öğrencilerin coğrafyayı da bilmesi gerektiği söylenmiş derslerde buna işaret edilmiştir. Fakat bu konuda kullanılacak bir kitap ismi ve metod tavsiye edilmemiştir[7].

Bütün bu gelişmelere rağmen coğrafya dersinin müfredatta resmi bir şekilde yer alması Darülhilâfeti'l-Aliyye Medresesinin kuruluşuyla gerçekleşmiştir. 26 Eylül 1910 tarihinde Şeyhülislam Musâ Kâzım Efendi'den yeni ilimler arasında anılan tarih ve coğrafyanın okutulması için fetva alınmıştır[8]. 1914-1924 yılları arasında hizmet veren bu kurumun müfredatında coğrafya dersi bulunmaktaydı. Kurum çok iyi bir hizmet veremediği için bu dersten de istenilen verim alınamamıştır. Bu medresenin hazırlık sınıfında haftada üç saat, sekiz senelik tâli kısmında ise ilk ve ikinci sınıfta haftada ikişer saatlik umumi coğrafya dersi bulunmaktaydı. Beş yıl süren taşra medreselerinin ders programında ise, ilk iki yıl birer saat üçüncü yılda iki saat Umumi Coğrafya ve Coğrafya-yı Osmanî dersi bulunmaktaydı. Ayrıca on yıl süren Selahaddin Eyyûbi Külliye-i İslamiyesi'nin ders programının ilk iki senesinde ikişer saatlik Umumi Coğrafya, üçüncü senesinde ise üç saatlik İslam ve Osmanlı coğrafyası, Medresetü'l- Vâizîn'de de coğrafya dersi bulunmaktaydı[9].

Medreselerin programında bu dersin geç bir dönemde yer alması Osmanlıların bu ilme ilgisiz kaldığını düşündürmemelidir. Fatih'in Batlamyus ve birçok İslam coğrafyacısının eserini tercüme ettirmesi, X-XII/XVI-XVIII yazılan Türkçe coğrafya eserleri bu ilgiyi ve bilgiyi kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Tanzimat'tan sonra da medreseliler tarafından birçok eser tercüme ve telif edilmiştir[10].

---

6 Hamit Er, **Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim**, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999, s. 45.

7 Ömer Özyılmaz, **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 159-160.

8 İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 248

9 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s.451-454

10 İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim,** s. 231,245,246

Uzunköprülü Ahmed Tevfik Efendi 1327 yılında coğrafya muallimliğine, 1 Eylül 1333 tarihinde İbtidâ-i Hariç medresesinde coğrafya müderrisliğine tayin edilmiştir. Konyalı Mustafa Fehmi Efendi Teşrînisânî 1330 tarihinde Darülhilâfeti'l-Aliyye Üsküdar Medresesi'nde coğrafya öğretmenliğine başladı. İstanbullu Enver Kemal Efendi de 1330 yılında Darülhilâfeti'l- Aliyye Medresesinde coğrafya öğretmenliğine tayin edilmiştir[11]. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Darülhilâfeti'l-Aliyye medreselerinde coğrafya dersi veriliyor ve bu ders için öğretmenler atanıyordu.

Coğrafya dersinin programlarda yer almadığı dönemde de medrese mensupları tarafından yazılan eserler bulunmaktaydı. Osmanlı coğrafya literatürünü oluşturan eserlerin çoğu ilmiye mensupları tarafından yazılmıştır. Ayrıca bu kişiler tarafından birçok tercüme yapılmıştır[12].

A. İLKÖĞRETİMDE COĞRAFYA

1. Sıbyan Mekteplerinde Coğrafya

5-6 yaşlarındaki çocuklara okuma-yazma, matematik ve basit dini bilgiler öğretilen kurumlardı. Bu okullar şehir ve kasabalarda ve bazı büyük köylerde bulunurdu. Bu okulların adı Osmanlılarda Dârü't-ta'lim, Dârü'l-'ilm, Muallimhâne, Mekteb, Mektebhâne, Mahalle Mektebi, Taş Mekteb, Mekteb-i İbtidâîye ve sıbyan mektebi olarak geçmekteydi[13].

Sıbyan mekteplerinin eğitim programı genellikle dini dersler içermekteydi. Bu program devletin kuruluşundan yıkılışına kadar birçok değişikliğe uğradı fakat çoğunlukla dini bilgilerin öğretilmesine devam edildi. II. Mahmud tarafından 4 Aralık 1739 tarihinde çıkarılan fermanda da bu okullarda dini eğitim yapılması şart koyulmuştu.

11 İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 248.

12 İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 249.

13 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**" , s. 447.

Tanzimat'tan sonra mekteb-i ibtidâi adını alan sıbyan mekteplerinin bu dönemdeki müfredatında elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hâl, Ahlak, Sarf-ı Osmanî, İmlâ, Kıraat, Mülahhas Tarih-i Osmanî, Hesap, Hüsn-i Hat ve Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî okutuluyordu[14].

Bu okulların öğretmenleri belli bir program çerçevesinde hareket etmezlerdi. Öğrencilerden aldıkları haftalık ve hediyelerle geçinirlerdi. Bu okullarda genel olarak dini eğitim verilir ve bu yönde öğrenciler yetiştirilmeye çalışılırdı[15].

Okullarda kullanılmak üzere çeşitli ders kitapları hazırlanıyordu. Bu kitaplardan uygun görülenlere ruhsat verilerek basımına izin veriliyordu. Sıbyan mektepleri için kullanılan Şevket Bey'in yazdığı coğrafya risalesinin Trabzon Vilayeti Matbaası'nda basılmasına 16 Nisan 1874 tarihinde ruhsat verilmiştir[16].

Gayr-i Müslim okullarının eğitimlerine de dikkat ediliyordu. 24 Şubat 1875 tarihinde Banaluka gayr-i müslim sıbyan mekteplerinde okutulmak için Avusturya'dan getirilen coğrafya ders kitaplarının zararlı kısımları çıkarılarak tekrar Bosna Vilayeti'ne gönderilmiştir[17].

2. İbtidâîlerde Coğrafya

Osmanlı Devleti'nde yenileşme döneminde birçok kurumda olduğu gibi eğitim kurumlarında da bir yenileşme oldu. Bazı eğitim öğretim kurumlarına nizam verilerek onlara farklı bir statü kazandırıldı. İşte bu kurumların en başında sıbyan mektepleri gelmektedir. Tanzimat dönemini bir değişikliğe uğramadan atlatan 360 sıbyan mektebinden 36'sı 1862 yılında ibtidâî mektebine dönüştürüldü. Yapılan bu yenilikler daha da genişletildi. Fakat sıbyan mektepleri tamamen kapatılmamıştı. Bir taraftan da ibtidâîlerin programları geliştiriliyordu[18]. Sıbyan mektepleri köylere kadar

14 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**" , s. 447.

15 Kansu, **Türkiye Maârif Tarihi Üzerine Bir Deneme,** s.11

16 B.O.A. MF.MKT. 18-60.

17 B.O.A. MF.MKT. 25-153.

18 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**" , s.455.

ulaşmıştır. İbtidâîler ise daha çok İstanbul'da ve önemli şehir merkezlerinde bulunmaktaydı. İbtidâîlerin masrafları halk ve vakıflar tarafından ödenmekteydi[19].

1864 yılında kurulan Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime adlı komisyon, kuruluşunda dört yıl sonra sıbyan mekteplerine intizam verilmesi için on maddelik bir nizamname hazırlamıştır. Bu nizamnameyle beraber coğrafya dersinin de müfredata eklendiği görülmektedir. Fakat bu nizamname uygulanmamıştır[20].

*1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'*ne göre bu okulların ders programında Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlâk, İlmihâl, Yazı, Hesap, Mülahhas Tarih-i Osmanî Muhtasar Coğrafya, Ma'lûmat-ı Nâfia dersleri bulunuyordu. Bu okula erkeklerin 7-11, kızların ise 6-10 yaşları arasında gitmesi uygun görülmüştü[21]. Ayrıca bu yıllarda ilkokullar sıra, tahta, harita gibi araç-gereçler ile tanışmaya başladı[22]. 1876 yılındaki ibtidâî programında da dördüncü sınıfta haftada iki saat coğrafya dersi bulunmaktaydı[23].

1900 yılına doğru İstanbul'da bulunan ibtidâî sayısı artarak 264'e yükselmişti. Bu okullarda yaklaşık on üç bin öğrenci bulunmaktaydı.

1891 yılında üç yıllık eğitim süresine sahip olan şehir ibtidâîlerinin ikinci ve üçüncü senesinde haftada ikişer saat Muhtasar Coğrafya-yı Osmani dersi bulunmaktaydı. Aynı yıl dört yıllık taşra ibtidâîlerinin programında ise bu ders bulunmamaktaydı[24]. 1891 yılından 1909 yılına kadar bu şekilde ufak tefek değişikliklere uğrayarak eğitime devam etmiştir.

19 Kansu, **Türkiye Maârif Tarihi Üzerine Bir Deneme**, s. 12-13.

20 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** s. 62

21 Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,** s. 84.

22 Akyüz, **"Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde."**, s. 512.

23 Aziz Berker, **Türkiye'de İlköğretim, (1839-1908),** M.E.B. Ankara 1945, s.112-113.

24 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s. 455.

18 Mart 1893 tarihinde Taşra ibtidâi mekteblerinin ders programında coğrafya dersinin dördüncü sınıfta haftada iki gün okutulmasına karar verilmiş ve uygulamaya koyulmuştur[25].

Birinci meşrutiyet devrinde Tanzimat Devrine göre ilköğretime daha büyük bir önem gösterilmiştir. Bu önemin ilginin sonucu olarak da daha önemli gelişmeler olmuştur. Fakat yine de dönemin Avrupa ilkokullarının seviyesine ulaşılamamıştır. Abdülhamid devrinde alınan kararlar ve önlemler iyi bir şekilde uygulanamamış ve kağıt üzerinde kalmıştır[26].

Bu dönemde ilkokullara iyi yetişmiş öğretmenler yetiştirmek için Dârü'l-Muallimîn açılmıştır. İlköğretim parasız olarak yayılmaya başlanmıştır. Meşrutiyet dönemi başlangıcında ilkokullarda coğrafya ve tabiat bilgileri eğitimi önem kazanmaya başladı. Öğretmenler için coğrafyanın nasıl öğretilmesi gerektiği hakkında bilgi veren kılavuz kitaplar da basılmıştır. Fakat bu sefer de ders araç-gereçlerinin eksik olması nedeniyle bir takım sıkıntılar yaşanmıştır[27].

1910-1911 eğitim-öğretim yılı ibtidâî programına göre ikinci ve üçüncü sınıfta coğrafya dersleri verilmekteydi. Programda bulunan dersler için bakanlık bazı kitaplar tavsiye etse de kesin olarak okutulacak kitaplar belirlemezdi. Ders programı öğretmen ve sınıf sayısına göre değişiyordu. Buna göre iki dershaneli ve iki öğretmenli ilkokulların devre-i âli kısmının birinci ve ikinci senesinde 1 saatlik ortak ders verilmekteydi. Bu program bir dershaneli ve bir öğretmenli olan okullarda da geçerliydi[28].

1913 yılında yürürlüğe giren Tedrisat-ı İbtidâîye Kanûn-ı Muvakkatinde ibtidâî programında okutulacak dersler içerisinde yine coğrafya dersi yer almaktaydı.

1914 yılında Dârülmuallimîn öğretmenlerinden oluşan bir komisyon tarafından oluşturulan programa göre altı öğretmen ve altı dershaneli okulların

25 B.O.A. MF.MKT. 164 -140.

26 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, s. 89.

27 İ. Hakkı Akyol, Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya "Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı II. 1943, s. 133-135.

28 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s.198, 201-202.

programının ikinci ve üçüncü sınıfında haftada birer saat, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıfının programında ise haftada ikişer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı [29]. Bu ders Türkçe olarak anlatılmaktaydı. Arap vilayetlerinde bulunan okullarda bile tarih-coğrafya gibi derslerin Türkçe okutulması 19 Nisan 1913 tarihli bakanlar kururu kararıyla sağlanmıştır. Yine aynı yılda numune ibtidâîlerinin programında ikinci ve üçüncü sınıfta birer saat, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıfında ise haftada ikişer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı.

Mekâtib-i ibtidâîye Tâlimatnamesi ile okullarda bulunması gereken araç-gereçlerden de bahsedilmiştir. Bir çok ders için gerekli olan malzemelerin yanında okullarda coğrafya dersi için kullanılacak olan Osmanlı İmparatorluğu ve beş kıtayı gösteren haritalar, yerkürede bulunmak zorundaydı[30].

B. ORTAÖĞRETİMDE COĞRAFYA

1. Rüşdiyelerde Coğrafya

Rüşdiye adını taşıyan ilk mektep 1838 yılında II. Mahmud tarafından İstanbul'da açılmıştır. Bu okul Mekteb-i Maârif-i Adlî'dir. Okulun amacı devlet dairelerinde çalışacak memurlar yetiştirmekti [31] . Mekteb-i Maârif-i Adlî'nin programında da coğrafya dersi bulunuyordu[32].

Öğrencilerin mezun olurken rüştlerini ispat edeceklerini düşünen II. Mahmud bu okulun adına "*Rüşdiye*" denilmesini uygun görmüştür[33].

Bu okullar ilköğretim kurumlarının üstünde, idâdî gibi bazı ortaöğretim kurumlarının ise altında bulunan bir kurumdur. Rüşdiyelerin öğrenim süresi 4-6 yıl

29 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 205.

30 A. Nurdoğan, **Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim**, s. 236-238.

31 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 23.

32 Özey, "**Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi** " s. 330.

33 Kazıcı, **Osmanlı'da Eğitim-Öğretim,** s. 184.

arasında değişiklik göstermiştir. 1892 yılı programında ise 3 yıl olarak uygulanmıştır[34].

Rüşdiyeler çok çeşitli olduğu için programları da çeşitliydi. *1846 Tâlimatnamesi'*nde bu okulun programında olduğu belirtilen dersler şunlardır; Kur'an-ı Kerim, Akaid, Arapça, Hesap ve Yazı. Görüldüğü üzere bu yılki programda Coğrafya dersi bulunmamaktadır. Coğrafya, Farsça, Hendese gibi dersler 1848 yılında ders programına ilave edilmiştir.

1847-48 yıllarında Mekâtib-i Umûmiye Müdürü olan Ahmed Kemal Efendi, rüşdiyelerde harita, küre gibi bazı araçların kullanımını arttırmak için çalışmıştır. Bu yeni araçlar bazı kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu nedenle kullanımın yaygınlaşması uzun zaman almıştır[35].

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile rüşdiyelerin konumu kesinleştirilmiştir. Burada öğrenim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Nizamnamede bulunan 23. Maddeye göre kız ve erkek rüşdiyelerinde coğrafya dersi okutulmaktaydı. Rüşdiyelerde çalışanların maaşları ve okulların masrafları Maârif Nezareti tarafından ödenmekteydi[36].

1883-1884 eğitim-öğretim yılı Şam Rüşdiyesinin ders programına göre dört yıllık eğitim süresinde birinci sınıfta Coğrafya dersi bulunmamakta, ikinci sınıfta Avrupa Coğrafyası, üçüncü ve dördüncü sınıfta coğrafya dersi verilmektedir[37].

Coğrafya dersi için en çok kitap, küre, harita gibi materyaller alınan okullar rüşdiyelerdir. Bu nedenle Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bu konuyla ilgili fazlaca belge bulunmaktadır. Bu durumun nedeni rüşdiyelerin sayısının fazlalığı olmalıdır. Rüşdiyeler bu materyaller için talepte bulunduğunda uygun görülürse ve mevcutları varsa gönderilirdi. Okullar istediği malzemeleri teslim aldığında bildirirdi.

---

34 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 24.

35 Akyüz, **"Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde."**, s. 511-512.

36 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 307-308.

37 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**" , s.455.

Kütahya Mekteb-i İdâdîsi 29 Ağustos 1895 tarihinde ihtiyaç duyduğu harita, küre ve alet talebinde bulunmuştur[38]. 21 Ekim 1873 tarihinde Prizren, Kastamonu ve Suriye'deki rüşdiye mekteplerinin istediği atlas, harita ve coğrafya kitapları gönderilmiştir[39]. Kolağası Şevket Bey tarafından hazırlanan harita ve coğrafya risalesinden taşrada bulunan rüşdiye mektepleri için 31 Ağustos 1873 tarihinde bin beş yüz adet alınmıştır[40]. Rüşdiye Mekteblerinde coğrafya derslerinde kullanmak için gerekli olan haritaların 25 Ekim 1851 tarihinde Mekâtib-i Umûmiye Nazırı Kemal Bey'in, bildirdiği şekilde Avrupa'dan satın alınması uygun görülmüştür[41]. Sivas ve İşkodra vilayetlerinde bulunan rüşdiye mekteblerinin ilk sınıflarında kullanmak için gerekli olan küre, atlas ve haritalar 10 Ekim 1873 tarihinde gönderilmiştir[42]. 5 Eylül 1894 tarihinde Söğüd Rüşdiye Mektebine gönderilen küre ile haritaların teslim alınmıştır[43].

15 Temmuz 1873 tarihinde Kolağası Şevket Bey tarafından rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanan *Muhtasar Coğrafya* adlı kitabın haritası da basıldığından bu dersin harita ile birlikte anlatılması öğretmenlere bildirilmiştir[44]. 5 Aralık 1873 tarihinde Tercan Rüşdiyesi öğrencilerinin sınav cetvelinde coğrafya dersinin bulunmadığı anlaşılması üzerine bunun sebebinin sorulmuş ve imtihan sonuçlarının Takvim-i Vekâyi'de ilan edileceği belirtilmiştir[45]. Rüşdiye mekteplerinde 10 Mayıs 1877 tarihinde coğrafyanın haftalık ders saati arttığından bunları okutacak öğretmenlere Maârif Bütçesi'nden ek tahsisat yapılmasına karar verilmiştir [46].

Diğer rüşdiyelerde coğrafya eğitimi ise şöyleydi:

---

38 B.O.A. MF.MKT. 279 -57.

39 B.O.A. MF.MKT. 14-63.

40 B.O.A. A.}MKT.MHM. 462-68.

41 B.O.A. A.}AMD. 32-78.

42 B.O.A. MF.MKT. 13 -110.

43 B.O.A. MF.MKT. 223-22.

44 B.O.A. MF.MKT. 12-82.

45 B.O.A. MF.MKT. 15-37.

46 B.O.A. MF.MKT. 48-97 .

Kız rüşdiyeleri: Bu okulların 1873-1874 eğitim-öğretim yılı programında ilk üç senede coğrafya dersi bulunmaktaydı. Son senede ise bu ders yoktu. Yine dört yıllık eğitim veren kız rüşdiyelerinde 1876 yılında sadece üçüncü sınıfta coğrafya dersi bulunmaktaydı[47]. Kız rüşdiyelerinin 1892 yılı programına göre son üç sınıfta haftada ikişer saat Coğrafya dersi bulunmaktaydı.

Askeri Rüşdiyeler: 1845 yılından itibaren ordu kumandanlıklarına bağlı olarak açılan bu okullar yurdun dört bir yanına yayıldı. Önceleri üç yıl eğitim veren bu kuruma idâdîlerin iki sınıfı da eklenince beş yıl süren bir eğitim vermeye başladı. Bu okulda 15-17 yaş arası çocuklar eğitim görüyordu[48].

Tanzimat döneminin sonunda askeri rüşdiyelerdeki derslerin yıl içerisindeki toplamları şu şekildedir: Mahreç sınıfı 672 saat, ikinci sınıf 544 saat, birinci sınıf 544 saat. Bu ders saatlerinin içinde coğrafyanın ders sayısı ise söyleydi: mahreç sınıfı 64 saat, ikinci sınıf 32 saat.

1909 yılında beş yıl eğitim veren askeri rüşdiyelerin ders programında ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfta Coğrafya-yı Umumi dersi bulunmaktaydı. Ayrıca dördüncü sınıfta Coğrafya-yı Osmanî dersi de veriliyordu[49].

Mülkiye rüşdiyeleri: 1876 yılı ders programında; dört yıllık Mülkiye Rüşdiyelerinden zükûr(erkek) rüşdiyelerinde ikinci ve dördüncü sınıfta Coğrafya, üçüncü sınıfta Coğrafya-yı Tabî'iyye dersi bulunmaktaydı. Mülkiye rüşdiyelerinden kızlara eğitim verenlerde ise üçüncü ve dördüncü sınıfta Coğrafya dersi bulunmaktaydı[50].

---

47 Mahmud Cevad İbnü'ş Şeyh Nafi, **Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: 19. Asır Osmanlı Maârif Teşkilatı,** Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 113, 233, 393.

48 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s.298.

49 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 298-299.

50 Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s.91.

2. İdâdîlerde Coğrafya

Hazırlamak, geliştirmek anlamına gelen îdadî kökünden türemiştir. Kelime anlamı hazırlama yeri demektir. 1869 yılından önce pek çok okulun hazırlık sınıfına idâdî denilmiştir[51]. Bu kelimenin bir ortaöğrenim kurumu ismi olarak kullanılışı ise *1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile gerçekleşmiştir. Devrin rüşdiye programlarından farklı bir eğitim verilmemekteydi. Bu okullarda 11-14 yaşları arasında öğrenciler bulunmaktaydı[52].

Sultanilerin açılışı sonrasında, rüşdiyeden sultânîye geçişte yaşanan eğitim sorunlarını önlemek amacıyla bu iki kurumun arasında yer alan idâdîler açıldı.

1869 Nizamnâmesi ile ilk 4 yılı rüşdiye olan, toplam 7 yıl süreli bir okul olduğu belirlenmişti. Yine aynı nizamnameye göre okutulacak dersler şunlardır: Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i servet-i milel, Coğrafya, Târih-i Umûmî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiye, Kimya ve Resim.

Nizamnamede hemen açılması öngörülen idâdiler maddi sorunlar, öğretmen eksikliği nedeniyle 1873 yılında açılmaya başlanmıştır[53]. Bu tarihten sonra ilk açılan idâdîlerin programında bulunan dersler ise şunlardır: Kavâid-i Osmâniye, Arabi, Fârisî, Kırâat ve Kitâbet-i Türkî, Târih-i Umûmiye-i Osmânî, Jimnastik, Mükemmel Hesap, Cebir-i Âli, Coğrafya-yı Umûmiye-i Osmânî, Mükemmel Hendese, Müsellesat, Resim ve Tarama, Fransızca, Almanca, İngilizce. Nizamnamede belirtilen bazı dersler çıkarılmış bazı yeni dersler eklenmiştir. Fakat coğrafya dersinin sabit olduğu görülmüştür[54].

1892 yılında 5 ve 7 yıllık idâdî programlarında ıslahat yapılmaya karar verilmiştir. Maârif nazırı başkanlığında komisyon kurularak yapılan ıslahata göre rüşdiye de dahil olarak yedi yıl olan idâdîlerde ilk yılda haftada iki saat, ikinci yılda

51 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, s.114.

52 Hasan Ali Koçer, **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923)** M.E.B. Yayınları, 1991, s. 130.

53 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** , s.115.

54 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** , s.117.

bir saat Coğrafya, üçüncü sınıfta iki saat Coğrafya-yı Osmanî, dördüncü, beşinci ve altıncı yılda ikişer saat Coğrafya-yı Umûmi dersi bulunmaktaydı[55]. Programa göre beş yıllık nehari idâdîlerin ders programının her sınıfında ikişer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı[56].

Meşrutiyet Devri'nde ilkokullarda coğrafya alanında yapılan yenilikler ortaöğretim kurumlarında yapılamamıştır. Sınıflarda hatalar içeren,yıpranmış haritalar, çürümeye bırakılmış yer küreler bulunmaktaydı[57]. Uygulamaya tamamen geçirilemese de en azından coğrafya dersi öğretiminde araç-gereçlere ihtiyaç duyulması önemli bir adımdır.

1874-75 yıllarında yayınlanmış olan bir ilana göre bu tarihte Darülmuallimîn-i Sıbyan'da Usûl-i Tedris(öğretim yöntemi) dersi bulunmasına rağmen rüşdiye ve idâdî kısımlarında böyle bir ders bulunmamaktaydı[58].

İdâdîler Coğrafya dersi için kullanacakları malzemeleri talep ederdi. İstenen malzemenin mevcudu varsa gönderilir ve ücreti idâdî tarafından ödenirdi. 29 Ağustos 1895 tarihinde Kütahya Mekteb-i İdâdîsi ihtiyaç duyduğu harita, küre ve alet talebinde bulunmuştur[59]. Gelibolu İdâdî Mektebi için istenilen harita 23 Aralık 1889 tarihinde gönderilmiş olup, küre-i musannanın Türkçesi olmadığından Fransızcası istenirse ücretinin gönderilmesi istenmiştir[60]. Hama İdâdîsi için istenen küre ve haritalar ve bunların nakliye masraflarının daha sonra okul çevresinden toplanıp ödenmek üzere Maârif Nezareti veznesinden borç alınmış, alet ve edevat masrafları ise Maârif Nezareti'nin 1898 yılı bütçesinden karşılanmasına 7 Kasım 1898 tarihinde izin verilmiştir[61].

---

55 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s.456.

56 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** , s.130-132.

57 İ.Hakkı Akyol, **"Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya",** s.135-136.

58 Akyüz, **"Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde."**, s. 506.

59 B.O.A. MF.MKT. 279 -57.

60 B.O.A. MF.MKT. 114-132 .

60 B.O.A. MF.MKT. 421-64.

Askeri idâdîlerin eğitim süresi çeşitli dönemlerde farklılık göstermiştir. İlk olarak dört yıl eğitim verilen bir okulken üç yıla indirildi. 1904 yılında ise iki sınıfı rüşdiyelere eklendi ve okulun eğitim süresi bir yıla indi. Okulun bir senelik eğitim verdiği dönemde programında Akaid-i Diniyye, İlm-i Ahlâk, Makine, Hendese-i Resmiye, Kozmografya, Kitabet, Fransızca, Hikmet, Kimya, Resim, Jimnastik dersleri bulunuyordu[62].

3. Sultanilerde Coğrafya

Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında Fransa'yı ziyareti sonucunda açılmaya karar verilen bu okulların açılış amacı tüm Osmanlı tebaasının din farkı gözetmeksizin bir arada okuyabilmesiydi. Bunun sonucunda 1 Eylül 1868 tarihinde Galatasaray Sultanisi dinler arası bir kurum olarak eğitim hayatımızda yerini aldı.

Okul modeli Fransız liselerine benzer olarak ayarlandı. Okul açıldığında öğretim süresi beş yıldı. Fakat okula katılmak için yeterli donanıma sahip olmayan öğrencilerin adaptasyonunu sağlayabilmek için üç yıl süren bir hazırlık eğitimi de verilmeye başlandı. Böylece okulun eğitim süresi sekiz yıla çıkmış oldu[63]. Bu okulun açılmasında Fransa maddi yardımda da bulunmuştu[64].

Okulun eğitim dili Fransızcaydı. Okulun yönetici ve öğretmenlerinin çoğu yabancıydı. Fransızca ve Fransız Edebiyatından başka, Türkçe, Grekçe, Ahlak, Latince, Umumi ve Osmanlı tarihi, Coğrafya (özellikle devletlerin ve Osmanlının tüm coğrafi yönleriyle incelenmesine çalışılmıştır.) Matematik, Kozmografya, Mekanik, Fizik,Kimya, Ekonomi, Tabiat Tarihi,Hukuk,Edebiyat Tarihi, Resim dersi verilmekteydi. Dil öğretiminde oldukça başarılı olmuş bu okulun tüzüğü ise 1874 yılında yayınlandı. Bu tüzüğe göre okulun ders programında ağırlıklı olarak yine Fransızca bulunmaktaydı[65].

62 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s.299.

63 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** s.134-135.

64 Kazıcı, **Osmanlı'da Eğitim-Öğretim,** s.187.

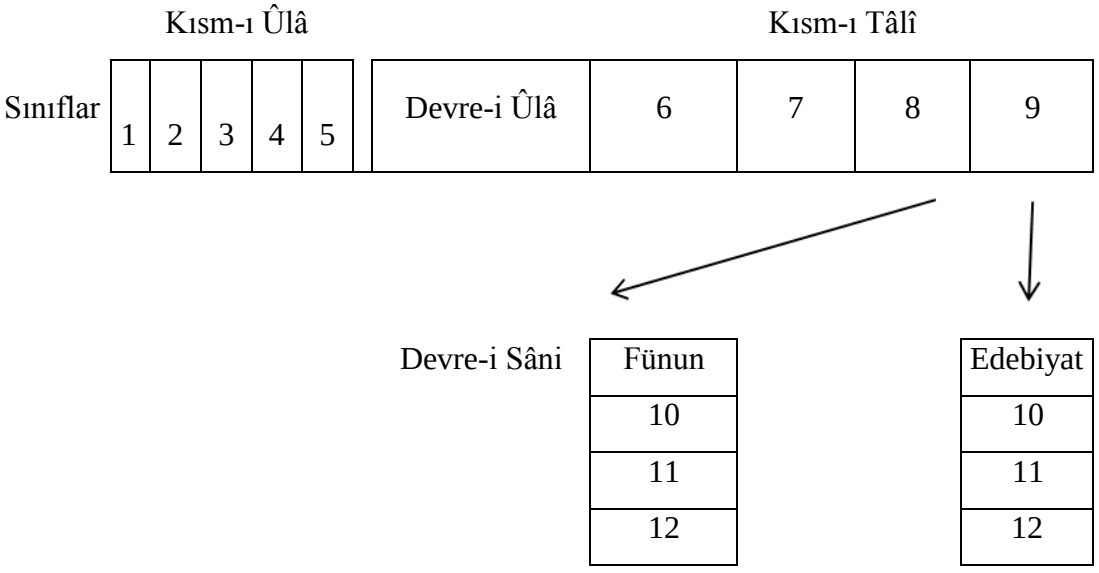
65 Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s. 85.

Emrullah Efendi *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'ne dayanarak işe yaramaz görünen 23 yatılı taşra idâdîsini sultânîye çevirmeye karar verdi. Bu konuyu konuşmak üzere 1910 yılının Eylül ayında bir komisyon toplandı. Böylece yeni sultaniler açılmış oldu fakat komisyon bunlara lise denilmesini tercih etti.

14 sayfa olarak yayınlanan nizamnameye göre 1910 yılında altı senelik lise programının ilk üç senesinde haftada ikişer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı. Yine aynı yıl liselerin üç yıllık ikinci devresinde iki sene birer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı. Eski idâdîlerle liseler karşılaştırıldığında coğrafya ders saatinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

İstanbul Mekteb-i Sultanisinin 1912 tarihli ders programında altı yıl süren okulun ilk dört yılında haftada birer saat son iki sınıfında ise haftada iki saat coğrafya dersi bulunmaktaydı.

1913 yılında *Mekâtib-i Sultânîye Tâlimatnamesi* yayınlandı. Ders programı, ders geçme, sınavlar, okulun kısımları, cezalar, ödüller, mezuniyet tâlimatnamede yer almış ayrıca ortaöğretimden mezun olan bir kişinin sultaninin hangi kısmına gitmesi gerektiğini de kesinliğe kavuşturmaktaydı. Beş yıllık ûlâ kısmı, dört yıllık tâli kısmı, üç yıllık edebiyat ya da fünûn bölümlerinden oluşmuş olan devre-i saniden oluşmaktaydı.

Devre-i ûlâ kısmının programında coğrafya dersi bulunmaktaydı. Yine aynı yılda devre-i tâlîde her sene haftada birer saat, devre-i sani'de her iki bölümde de haftada birer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı. İnas sultanilerinin 1913-14 eğitim-öğretim yılında ders programında ibtidâiye(devre-i ûlâ) sınıflarında beş senenin hepsinde haftada bir saatlik coğrafya dersi bulunmaktaydı [66] . 1919 yılının programında da evveli kısmında aynı durumu görmekteyiz. Devre-i saniye kısmında hem fünun hem edebiyat şubelerinde dokuz ve onuncu sınıfta haftada birer saat on birinci sınıfta ise; haftada ikişer saat coğrafya dersi verilmekteydi[67].

Sultaniler de tıpkı diğer okullarda olduğu gibi ders kitaplarına ihtiyaç duyuyordu. 21 Haziran 1894 tarihinde Sultani'de okutulan bazı coğrafya kitaplarının çok eski baskılı olması nedeniyle, yeni tarihli kitapların gönderilmesi istenmiştir[68].

Devlet okulların nasıl bir eğitim verdiğini de kontrol eder yapılan yeniliklerden haberdar olmasını isterdi. 11 Haziran 1894 tarihinde Sultaniden coğrafya dersinin yeni usule göre okutulması istenmiştir[69].

4. Darüşşafaka'da Coğrafya

1864 yılında Osmanlı aydınları tarafından kurulan Cemîyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye adlı cemiyet tarafından kurulmuş bir okuldur[70].

Özel ortaöğretim kurumlarımızdan bir olup yetim ve başarılı çocukların eğitim masraflarını üstlenen bir dernek tarafından kurulan bir okuldu. Beş senelik birinci devre ve üç senelik ikinci devreden yani toplamda sekiz seneden oluşmaktaydı.

Ülkemizde jimnastik ve askerlik derslerini ilk defa müfredatına alan bu okuldur. Okulun 1912 yılındaki programına göre birinci sınıfta haftada birer saat,

66 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 228-234,237.

67 Yasemin Tümer Erdem, "II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi", **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 282.

68 B.O.A. MF.MKT. 211-25.

69 B.O.A. MF.MKT. 210-11.

70 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.348.

ikinci ve üçüncü sınıfta haftada ikişer saat, dördüncü ve beşinci sınıfta haftada birer saat, altıncı ve yedinci sınıfta haftada ikişer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı. Son sınıfta ise bu ders bulunmamaktaydı[71].

C. YÜKSEKÖĞRETİMDE COĞRAFYA

1. Sivil Yüksek Okullarda Coğrafya

a. Darü'l-Muallimîn ve Darü'l-Muallimat'ta Coğrafya

Sıbyan mektebi veya mahalle mektebi adıyla anılan okullarda öğretmen olabilmek için sıbyan mektebi mezunları muallim mektebinde eğitim görürdü. Bu mektepte Hey'et(Sema ve Arz) içinde coğrafya dersi de verilmekteydi[72].

Mekâtib-i Umûmiye Nezareti 1846 yılında açıldığında gündeminde olan konulardan biri de yeni tarzda eğitim veren öğretmen yetiştiren kurumlar açmaktı. Bu amaçla İstanbul'da 16 Mart 1848 tarihinde ilk Dârü'l-Muallimîn açıldı. Mektep için hazırlanan ilk nizamnameye göre üç yıl süren bir eğitim verilmekteydi. Haftada beş gün eğitim verilmekteydi.

1862 yılında sonra yeni usule göre eğitim veren ibtidâi mektepleri açılınca bu okullara öğretmen yetiştiren kurumlara ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 1868 yılında Dârü'l-muallîmin-i Sıbyan açıldı[73].

Öğretmen yetiştirme meselesinin önem kazanması *1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* iledir. Bu nizamnameyle Rüşdiye, İdâdî ve sultânî şubelerinden oluşan bir okul düşünülmüştür. Bu nizamnameye göre üç sene eğitim veren rüşdiye, iki sene eğitim veren idâdî ve yine üç sene eğitim veren sultânîye şubesinin ders programı da belirlenmiştir. Programda sultânîye kısmında jeoloji, fenn-i tahtit-i arazi dersleri

71 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 240-242.

72 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s.329.

73 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.310-311.

bulunmasının dışında direkt olarak coğrafya ile ilgili bir ders bulunmamaktaydı. Fakat bu mektepler 1874 yılında açılmıştır[74].

1874 yılında içinde sıbyan, rüşdiye ve idâdî şubelerini barındıran, İstanbul Dârü'l-Muallimîn'i açılmıştır. Bu okulda sıbyan şubesi iki yıl, rüşdiye ve idâdî şubeleri üç yıl eğitim vermekteydi. Bu okul 1890 yılında kapatıldı[75]. Okulun sıbyan şubesinde Muhtasar Coğrafya, rüşdiye şubesinde Coğrafya, idâdî şubesinde Kozmografya ve Ulûm-ı Tabiiye dersleri okutulmuştur[76].

1871 yılında Dârü'l-Muallimîn'den mezun olan Selim Sabit Efendi'nin şehadetnâmesinden okulda Coğrafya ve Usul-i Hey'et derslerinin de bulunduğu görülmektedir[77].

1874 yılından sonra taşrada öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır. Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyan olarak Bosna, Girit ve Konya'da açılan bu okullar bir yıllık eğitim vermekteydi. Okullarda Ulûm-ı Diniye, Tecvid, Hesap, Tarih, İmlâ, İnşa, Yazı ve Türkçe gibi derslerin yanında Coğrafya da bulunmaktaydı[78].

1877 yılından üçer sene süren Dârü'l- Muallimîn-i Rüşdî ve Mülkiye mekteplerinde üç yıl boyunca coğrafya dersi bulunmaktaydı[79].

1891 yılında idâdî ve sultaniler için öğretmen yetiştirmek amacıyla Dârü'l-Muallimîn'de Âliye şubesi açılmıştır. Bu şubelerdeki eğitim süresi iki yıldı. 1891 yılında âliye şubesinin edebiyat ve fünûn bölümleri açılmıştır. II. Abdülhamid döneminde birçok vilayette bu okullar açıldı[80].

---

74 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** s 146.

75 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.311.

76 Ramazan Özey, "Osmanlı Devleti'nde Coğrafya", www. ramazanozey.net. 15/02/2010

77 Koçer, **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi,** s. 56

78 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** , s 147.

79 Ramazan Özey, "**Osmanlı Devleti'nde Coğrafya",**

80 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 311-312.

*1321 Maari Salnâmesi'*ne göre Dârü'l-Muallimîn'in İbtidâi şubesinde Umûmi Coğrafya ve Osmanlı Coğrafyası, rüşdiye ve âliye şubelerinde Coğrafya dersi bulunmaktaydı[81].

1910 yılında iki yıl süreyle eğitim veren Dârü'l-Muallimîn-i İbtidâî'nin ders programına göre iki sınıfta birden haftada birer saat Coğrafya-yı Umûmi ve Osmani bulunmaktaydı. 1913 yılında dört yıl eğitim veren ilköğretmen okulunda ilk iki sene haftada ikişer saat, son iki sene haftada birer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı.

Dârü'l-Muallimîn-i Aliye 1909 yılında ekonomik nedenlerden dolayı kapatılarak öğrencileri Darü'l-Fünûn'a gönderildi. 1910 yılında Dârü'l-Muallimîn-i İdâdî adıyla tekrar açıldı. İdâdîlere öğretmen yetiştiren bu kurum üç yıl eğitim vermekteydi. Bu okulda Darü'l-Fünûn programı uygulanıyordu. Ondan farklı olarak okutulan bazı dersler de vardı. Bunlardan biri de Coğrafya-yı İktisadi'dir[82].

Dârü'l-Muallimat: Ülkede kızların okutulmasına önem verilmeye başlanınca öncelikle kız rüşdiyeleri açılmaya başlanmıştır. Bu okullarda çalışacak bayan öğretmenler yetiştirmek amacıyla 26 Nisan 1870 tarihinde Ayasofya'da ilk Dârü'l-Muallimat açılmıştır.

1910-11 yıllarından sonra öğretmen okullarının modernleştirmek amacıyla Fatih'te Yatılı Kız Sanayi Mektebi'nde Leyli Dârü'l-Muallimat açılmıştır. Bu okul kuruluşundan bir sene sonra Çapa'daki Derviş Paşa Konağına taşınmıştır. Bu konak çeşitli değişiklikler ve tamirler sonucunda bugünkü haline ulaşmış ve Çapa Anadolu Öğretmen Lisesi olarak kullanılmaya başlanmıştır[83].

b. Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de Coğrafya

Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk sivil okul olarak bilinen bu okul 2 Şubat 1859 tarihinde kuruldu. Okulun eğitim süresi iki yıldı. Bu dönemde okulda Tarih, Coğrafya, İktisat, Hesap, Politik, Nizam-ı Cedide ve Sultânîye dersleri okutuluyordu.

81 Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** s 149.

82 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 317, 318, 320

83 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 313.

Kaymakam, müdür gibi mülkiyede görevlendirilen kişilere eğitim vermek için açılan okulun eğitim süresi 1867 yılında dört yıla çıkarıldı. Okul süresi dört yıla çıkınca müfredata bazı dersler eklendi. 1915 yılında Dârü'l-Fünûn'un Hukuk Fakültesi'ne bağlanmıştır[84].

Mekteb-i Mülkiye'nin 1908 yılında üç yıllık eğitim veriyordu. Aynı yıl ait programında ilk sınıfta haftada iki saatlik Coğrafya-yı İktisadî dersi bulunuyordu[85].

3 Nisan 1893 tarihinde Mekteb-i Mülkiye, Coğrafya-yı Osmani dersinde kullanmak için, Erkân-ı Harbiye tarafından hazırlanan haritalardan (Memâlik-i Mahruse'de bulunan belde ve kasabaların arasındaki mesafeyi gösteren) talep etmiştir[86].

c. Ticaret Mektebi'nde Coğrafya

1882 yılında açılan bu okul üç yıllık bir eğitim veriyordu. Sadrazam Sait Paşa bu okulun açılması için büyük gayret sarf etmiştir. Okul programı Fransız etkileri taşımaktaydı. Okulun programındaki bazı dersler Fransızcaydı[87].

1909 yılında önce Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi adını taşıyordu. Sonra okulun isminden Hamidiye kelimesi kaldırıldı. Birinci sınıfın ders programında; Coğrafya-yı Ticârî ve Sınaî, İlm-i Maadin, Tabakâtü'l-Arzın Hikmet ve Kimyasın Ticaret ve Sanayiye Tatbiki gibi dersler de bulunmaktaydı[88]. Coğrafya dersi Fransızca olarak öğretilmekteydi[89].

ç. Dârü'l-Fünûn'da Coğrafya

Çeşitli bilimlerin okutulacağı bir okul olarak düşünülmüş Meclis-i Muvakkat kararları arasında kurulması yer almıştır. Bu konuda ilk adımı Meclis-i Maârif-i

84 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**" s. 457.

85 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 284.

86 B.O.A. MF.MKT. 165-47.

87 Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s.106.

88 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s.457.

89 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 288-289.

Umûmiye atmıştır. Mimar Gaspare T. Fossati'ye verilen bina inşası uzun süre tamamlanamamıştır. 1863 yılında tüm bina tamamlanmadan biten kısımlarda halka açık konferanslar şeklinde derslere başlanmıştır. Yıl boyunca Fizik, Kimya, Tabîi İlimler, Tarih ve Coğrafya gibi konularda dersler verilmiştir. Bina tamamlanınca Maliye Nezareti'ne verilmiş ve yeni bir bina yapılmaya karar verilmiştir.

1869 yılında ikinci bina tamamlandı. *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'ndeki 51 madde ile Dârü'l-fünûn-i Osmanî nasıl bir şekilde hizmet vereceği anlatılmıştır. Nizamnameye göre Felsefe ve Edebiyat, Ulûm-ı Tabiiye ve Riyaziye ile Hukuk şubelerinden oluşmaktaydı. 1869 yılı Ekiminde öğrenci almaya başlamışlardır. Konferanslarda yaşanan bazı problemler nedeniyle okulun kapatıldığı söylenmektedir.

1873 yılında Maârif Nazırı olan Safvet Paşa, Mekteb-i Sultanî müdürü Sava Paşa'dan yeni bir Dârü'l-fünûn kurmasını istemiştir. Yeni adı Dârü'l-fünûn-ı Sultanî olan bu okulun hukuk, fen ve edebiyat yüksek okulları vardı[90].

1902 yılında Edebiyat Fakültesi iki yıl eğitim vermekteydi. Bu yılın ders programında iki sınıfta da Coğrafya-yı Umûmi ve Umrâni dersi bulunmaktaydı[91]. 1908 yılı ders programında Ulûm-ı Tabiiye şubesinin üçüncü sınıfında iki saatlik Tabakatü'l-arz, Edebiyat şubesinin üç sınıfında da ikişer saatlik coğrafya dersi bulunmaktaydı[92].

II. Abdülhamid'in 25. hükümdarlık yılında (1909) Ulûm-ı Riyâziye ve Tabiiye(Fünûn), Edebiyat ve Hikmet(Felsefe), Ulûm-ı Âliye-i Diniye(İlahiyat) şubelerinden oluşan Dârü'l-fünûn-ı Şahane kuruldu[93]. Bu esnada Edebiyat Şubesi üç senelik eğitim vermekteydi. Her sene 25 öğrenci kabul edilen bu şubede Edebiyat-ı Osmanîye, Edebiyat-ı Arabîye, Edebiyat-ı Farisîye, Edebiyat-ı Franseviye, Tarih-i Osmanî, Tarih-i Düvel, Coğrafya-yı Umumi, Coğrafya-yı Osmanî ve Umrani, İlm-i

90 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.322-325.

91 Ali İhsan Gencer-Ali Arslan, **İstanbul Darülfünûn'u Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları,** İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2004, s.13.

92 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 260-261.

93 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 328.

Asar-ı Atika, Usûl-u Terbiye ve Tedris, Hikmet-i Nazariye konularında eğitim verilmekteydi[94].

Bir süre sonra şubeler fakülte haline getirildi. Böylece okul modern bir üniversite kimliği kazanmıştır. Darü'l-Mesai adıyla enstitüler kurulmuştur. Bu enstitülerden biri de Coğrafya'dır[95].

Dârü'l-fünûn'u geliştirmek için zaman zaman çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla coğrafya dalında kadro yenilenmiştir. Bu yeni kadroda Fransa'da V. De la Blache ekolününün etkisiyle yetişmiş olan Faik Sabri, Duran, Ali Macid Arda, Selim Mansur, Viyana'da Ritter-Ratzel ekolününe göre yetişmiş olan Hamid Sadi Selen bulunmaktaydı. E. Obst gibi Alman hocalar sayesinde de Humbolt-Richthofen ekolünün etkilerini ülkemize taşımıştır. II. Meşrutiyet sonrasında gerçekleşen bu gelişmeleri Coğrafya Enstitüsü'nde Fiziki Coğrafya araştırmalarında kullanılan ölçüm aletlerinin alınmasıdır. I. Dünya savaşı sonrasında Alman hocalar geri dönünce bu gelişmelerde de duraklama meydana geldi[96].

1913 yılında ulûm-ı edebiye şubesinde yer alan coğrafya'da altı ay süreyle eğitim verilmekteydi[97]. Bu sene başlayan çalışmalar savaş sırasında birçok yabancı bilim adamının katılımıyla kuvvetlendi ve 1916 yılında hukuk, tıp, edebiyat, fünûn kısımlarından oluşmuş bir ilmi müessese halini aldı[98].

Cumhuriyetin ilanından az önce İstanbul Darülfünû'nun Edebiyat, Hukuk, Fen, Tıp, Eczacılık ve Dişçilik Fakültesi bulunuyordu. Edebiyat Fakültesi'nde Edebiyat, Tarih, Coğrafya, Felsefe bölümleri bulunmaktaydı. Coğrafya bölümünün

94 Koçer, **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi,** s.146.

95 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.329.

96 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "**Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Dönüşümü"**, T.T.K., Ankara 1993, s. 163-164.

97 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 260-261.

98 Kansu, **Türkiye Maârif Tarihi Üzerine Bir Deneme,** s.142-143.

içinde ise Tabîi coğrafya, Mevzii Coğrafya, Beşeri Coğrafya, İktisadi Coğrafya, Kıtaat Coğrafyası ve Hayati Coğrafya olarak altı anabilim dalı bulunmaktaydı[99].

Dârü'l-fünûn 1933 yılında lağvedilmiş yerine İstanbul Üniversitesi açılmıştır. Coğrafya Darü'l-Mesaisi de Edebiyat Fakültesi içerisinde yer alan Coğrafya Enstitüsü halini almıştır. İstanbul Üniversitesi içinde yer alan Coğrafya Enstitüsü 1935 yılına kadar tek coğrafya bölümümüz olarak hizmet vermiştir.

Coğrafya Darü'l-Mesaisi'nde Faik Sabri Duran, Ali Macit Arda, Selim Mansur, Hamid Sadi Selen; Coğrafya Enstitüsü'nde ise İbrahim Hakkı Akyol, Besim Darkot, Ali Tanoğlu, Ahmet Ardel gibi coğrafyacılar yetiştirilmiştir[100]. Her okulda coğrafya dersi için çeşitli materyallere ihtiyaç duyuluyordu. Faik Sabri Bey tarafından Darü'l-fünûn'da Tabakatü'l-arz dersinde kullanmak için satın alınmasına karar verilen, atlas ve küre bedelinin 17 Ekim 1902 tarihinde Maârif bütçesinden karşılanmasına izin istenmiştir[101].

Darü'l-fünûn Edebiyat Fakültesi coğrafya müderrisi Faik Sabri Bey'in duvar haritalarının basımına nezaret etmek üzere Berlin'e gitmesi gerekmekteydi. Bundan dolayı 10 Haziran 1918 tarihinde kendisine gerekli belgelerin verilmesi istenmiştir[102].

1915 yılında bayanların eğitim göreceği bir Dârü'l-fünûn açılması konuşuluyordu. İlk dersler Dârü'l-fünûn'da konferanslar şeklinde verildi. Darü'l-muallimat ve idâdî mezunu olan kız öğrenciler okula alınıyordu. Cumhuriyetin ilanına kadar hizmet veren bu kurum Cumhuriyetin ilanından sonra karma eğitime geçilince kapatıldı[103].

Edebiyat, Tabiiyat ve Riyaziyat olmak üzere üç şubeden oluşuyordu. Öğretim kadrosunda Dârü'l-fünûn'da çalışan öğretim üyeleri vardı. Açıldığında edebiyat şubesinde coğrafya dersini Faik Sabri Bey vermekteydi.

---

99 Gencer, Arslan, **İstanbul Darülfünûn'u Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları,** s. 35-36.

100 Özey, **"Osmanlı Döneminden Bugüne Coğrafya"** .

101 B.O.A. MF.MKT. 669 -23.

102 B.O.A. DH.EUM.SSM. 59-37.

103 Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, s.141.

12 Eylül 1914 tarihinde yayınlanan tâlimatname ile okulun genel özellikleri belirlenmiştir. Sınavlarda sorumlu oldukları dersler arasında coğrafya da vardı. Bu ders içerisinde Beş kıta ve Osmanlı Coğrafyasından sorumlu olmaktaydı[104].

d. Hendese-i Mülkiye Mektebinde Coğrafya

Bu mühendislik okulu Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun ve Mühendishane-i Berr-i Hümâyun'dan çıkan mühendis sayısının yetersiz kalması üzerine 3 Kasım 1883 tarihinde eğitim vermeye başladı.

Üç sene idâdî, dört sene yüksek kısımdan oluşan bir okuldu. Bir süre sonra idâdî kısmı kapatıldı. Mühendis Mektebi 1909 yılında Hendese-i Mülkiye Mektebi oldu.

Okulda mühendislik için gereken derslerin yanında topografya da okutuluyordu[105].

2. Askeri Yüksek Okullarda Coğrafya

a. Hendesehane Mektebi'nde Coğrafya

Dönemin Kaptan-ı Derya'sı Gazi Hasan Paşa tersane personeline eğitim verilmesi için 29 Nisan 1775 tarihinde tersanede Hendese Odasını açtırmıştır. Bu okul Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun'un temelini oluşturmuştur. Burada eğitim veren Seyyid Hasan Efendi öğrencilere denizcilik, donanma, coğrafya, haritacılık hakkında bilgi vermiştir. Böylece bu konularda bilgi sahibi olan kaptanlar yetiştirilmeye başlanmıştır.

Çeşitli dönemlerde Fransız hocalar tarafından da eğitim verilen okul 1781 yılında Mühendishane, 1792 yılında Mühendishane-i Cedid, daha sonra da

104 Erdem, " **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi** ", s. 378-382.

105 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s.457.

Mühendishane-i Sultanî adını taşımıştır[106]. Mühendishanenin ders notları ve kitapları, 1785 yılında Fransız elçiliğinde kurulmuş olan matbaada basılıyordu[107].

Burada okuyan öğrenciler tatbiki arazi ölçümleri yaptığından coğrafya ile az çok ilgilerinin olduğunu söyleyebiliriz.

10 Nisan 1804 tarihli belgeye göre Tersane-i Amire Hendesehanesi'nde Harita ve Coğrafya derslerine düzen verilmesi istenmiştir[108]. Burada okulda coğrafya dersinin bulunduğunu anlayabiliriz [109].

b. Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun'da Coğrafya

Çeşme'de donanmasının yakılmasından ders alan Osmanlı Devleti kendini yenileme ihtiyacı duymaya başlamıştır. Bunun üzerine Üsküdar'da bulunan Hendesehane mektebinin devamı olarak Mühendishane-i Bahri Hümayun 18 Kasım 1773 tarihinde kuruldu. III. Selim döneminde Küçük Hüseyin Paşa Kaptan-ı Derya olunca tersanede yer alan mühendishaneyi gemi inşası, haritacılık ve coğrafya gibi konularda eğitim veren iki şubeli bir deniz mühendishanesi haline getirdi. Mühendishane-i Bahri Tanzimat'ın ilanından sonra Mekteb-i Bahri adını aldı. Bu okulun özellikle haritacılık ve coğrafya şubesinde coğrafyaya dair eğitim verilmekteydi[110].

Bu okulun özellikle gemi kaptanı ve harita yapacak kişileri yetiştirmek amacıyla kurulmuştu. Bu nedenle sınıflarda bu konulara yönelik aletler de bulunmaktaydı. Bu okulu gezmiş olan İtalyan Rahip Toderini anılarında okuldan da bahsetmiştir. Toderini "Orada Avrupa'nın muhtelif atlaslarının ve haritalarının, *Cihannümâ* yahut Hacı Kalfa'nın(Kâtip Çelebi) Küçük Türkçe Atlası'nın şekilsiz,

106 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 279-280.

107 Kazancıgil, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, s. 248.

108 B.O.A. HAT. 53-2495.

109 Mühendishaneler hakkında geniş bilgi almak için bkz. Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi(1776-1826),** Eren Yayıncılık, İstanbul 1995.

110 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 280-281.

yaldızlı Türk harfleri ve işaretlerle birinci kadirden yıldızları(en parlak yıldızlar) gösteren ve profesörün eseri olan bir küre-i sema haritasını, gezegenlerin mevkilerini ve hareketlerini gösterir daireleri olan Paris'te yapılmış madeni bir küre-i semanın, birkaç Arap usturlabının, Türk ve Frenklerin muhtelif neviden basite-i şemsiyelerinin (güneş saati), Jean Hadley'in güzel bir oktant'ının, düzeltmeler ve semtürreis ve Irvin Chais (Örvin Kürsüsü) ile donatılmış muhtelif Türk pusulalarının ve diğer muhtelif bahriye aletleriyle Galile pergelinin mevcut bulunduklarına dikkat ettim. "

Sultan III. Selim 22 Eylül 1794 tarihli fermanıyla devlete ait olan haritaların kaybolduğunu ya da zarar görerek işe yaramaz hale geldiğini belirtmiştir. Bu fermanla mevcut haritaların kayıt altına alınmasını ve gelen haritaların kontrolden sonra mühendishaneye verilmesini, haritaların kopyalarının yapılmasını, bir harita başka bir yere gönderilirse deftere not alınmasını, geri getirilip getirilmediğinin de kayıt edilmesini istemiştir.

25 Şubat 1797 tarihinde Mühendishanesi kurularak mühendishane öğrencilerine gerekli plan kitabın basılması amaçlanmıştır. Önceleri tersanede olan bu matbaa 1802 yılında Üsküdar'a taşınmıştır[111]. Baskısının döneme göre kaliteli olduğu söylenen Atlas-ı Kebir Tercemesi bu matbaada basılan bir eserdir. Ayrıca Londra Osmanlı elçiliğinde çalışmış olan Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca olarak yazdığı ve Yakovaki Efendi tarafından Türkçeye çevrilen *İcaletü'l-Coğrafiyye* de bu matbaanın eseridir[112].

Tanzimat'ın ilanından sonra Mekteb-i Bahriye adını aldı. Mekteb-i Bahriye 1910 yılında aşağı yukarı sekiz sene süren bir eğitim veriliyordu. İlk dört yıl okulda dört yıl ise denizde okula ait olan gemide geçiyordu. Okulun ders programı yenilendi

111 Mühendishane Matbaası ve burada basılan kitaplar hakkında geniş bilgi almak için bkz. Kemal Beydilli, **Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995.

112 Kemal Özdemir, **Osmanlı Haritaları**, Creative Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 188-189,193.

ve bundan sonra okula öğrenci adayları alınmaya başlandı. Bu adaylara Hesap, Cebir, Hendese, İngilizce, Coğrafya, Tarih ve Lisan-ı Osmanî dersleri veriliyordu[113].

c. Mühendishane-i Berr-i Hümâyun'da Coğrafya

Diğer adıyla kara mühendishanesi, Topçu zabit ve kurmayı yetiştirmek için 1795-96 yıllarında Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun'un genişletilmesiyle oluşmuştur. Bu ismi 1806 yılında almıştır. Bu okulun eğitim süresi dört yıldı.

Okulun mezunları okulda öğretmen ya da yardımcı olarak kalmak istemezlerse Topçu, Humbaracı ve Lağımcı birliklerinde subay oluyorlardı[114].

1795 yılında hazırlanan *Mühendishane Kanunu*'ndaki ders programına göre ikinci ve üçüncü sınıfta coğrafya dersleri bulunmaktaydı[115]. Yine 1806 *Mühendishane Kanunu*'na göre ikinci ve üçüncü sınıfta coğrafya dersi bulunmaktaydı. Genel olarak modern bir mühendislik eğitimi sunan bir okul olarak varlığını sürdürmüştür. III. Selim'in çıkarttığı *1806 Mühendishane-i Berr-i Hümâyun Kanunnamesi*'nde "Bundan akdem inşa olunan Mühendishane-i Hümâyunlarda fünûn-ı berriye ve bahriyeden hendese, hesab ve coğrafya fenlerinin yayılması…" ibaresi coğrafyaya verilen önemin arttırılmasının istendiğini göstermektedir.

Mühendishanede okutulmak için Hüseyin Rıfkı Tamani'nin '*al-Madhal fi'l-Coğrafya'* adlı eseri hazırlanmış ve defalarca basılarak mühendishanelerde ders kitabı olarak okutulmuştur[116].

1806 yılında öğrencilere haritacılık ve coğrafya derslerinin gösterilmesi için Müderris Gelenbevizade Emin Efendi 75 kuruş maaş ile tayin edilmiştir.

Mühendishaneler bir çatı altında toplandıktan sonra haritacılık derslerinde de gelişme olmuştur. Tersane mühendishanesinin Fenn-i Harita ve Coğrafya şubesi

113 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 304.

114 Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.I, E Yayınları, İstanbul 1994, s.355, 356.

115 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretimi**", s. 460.

116 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 281-282,286.

1830 yılında Heybeli Ada'ya taşınmıştır[117]. Bu taşınmanın deniz haritacılığına olumlu etkileri olduğu söylenebilir[118].

ç. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'de Coğrafya

Asakir-i Mansûre-yi Muhammediye subaylarının yetiştirilmesi için kurulan bu okulun ders programı değişiklik göstermektedir. Müfredatında harita dersinin bulunduğu bilinmektedir[119].

1834 yılında açılan bu okulda idâdî kısmının ikinci sınıfında coğrafya, üçüncü sınıfında kozmografya dersleri bulunmaktaydı[120].

Meşrutiyetin ilanından sonra Mekteb-i Harbiyenin programı kısaltılmıştır. Bu dönemde üç yıl süren Mekteb-i Harbiyenin ders programında birinci sınıfta Topografya, ikinci sınıfta Harita Tersimi, üçüncü sınıfta Coğrafya-yı Askeri dersleri bulunuyordu[121].

d. Erkân-ı Harbiye Mektebi'de Coğrafya

1849 yılında Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane içinde kurulmuş bir okuldu. Bu okul askeri eğitimi arttırmak ve bunun yanında yabancı dil öğretmek amacıyla eğitim veriyordu. Başlangıçta bir yıl sonraları ise üç yıl süren bir okuldu. 6 Kasım 1909 tarihinde açılan okulun ikinci sınıfında Topografya ve harita dersi bulunmaktaydı[122].

---

117 Bahriyede yapılan ıslahat hareketleri ile ilgili bilgi almak için bkz. Ali İhsan Gencer, Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu(1789-1867) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

118 Özdemir, **Osmanlı Haritaları**, s. 209, 214.

119 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s. 460.

120 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. XLIV

121 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 300.

122 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 303.

e. Askerî Öğretmen Okulu'nda (Menşe-i Muallimîn) Coğrafya

Askeri okullara öğretmen yetiştirmek için kurulmuş bir okuldu. XIX. yüzyılın sonlarında hizmet vermekteydi.

Okulun ders programında bulunan dersler Topografya, Edebiyat, Tarih, Coğrafya, Riyaziye, Tabîiye, Ressamlık dersleri vardı. Okulun idâdî sınıfları da bulunmaktaydı. Başarılı bir okul olarak anılmamıştır. Okulun tek mezun vermiş ve kapılmış olması da bu durumu destekler niteliktedir[123].

f. Jandarma Zabit Mektebi'nde Coğrafya

Fransız subaylarının yönetiminde 1903 yılında Selanik'te açıldı. Okulun ordu zabitleri, karakol kumandanları ve zabit namzedi adlı kısımlardan oluşuyordu. Üç aylık bir eğitim veren karakol kumandanları kısmında Coğrafya dersi bulunmaktaydı[124].

g. Küçük Zabitan İbtidâî Mektepleri'nde Coğrafya

1909 yılında astsubay okullarına öğrenci yetiştirmek için ordu merkezlerinde açılan bu okul 15-18 yaş arası öğrencilere 1-3 yıl arası süren bir eğitim vermekteydi. Okulun mezunları topçu, süvari ve piyade küçük zabit mekteplerine devam edebilirdi.

Doğal olarak okulda askeri bir eğitim verilmekteydi. Askeri derslerin yanında Topografya ve Coğrafya dersleri de verilmekteydi[125].

ğ. Küçük Zabitan Mektepleri'nde Coğrafya

Meşrutiyetin ilanından sonra astsubay yetiştirmek için kurulmuş bir okuldu. Küçük Zabitan İbtidâî Mekteplerinden mezun olan öğrencilerin yanında ilköğretimini tamamlamış sağlam kişiler de alınabiliyordu.

123 Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s. 77.

124 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 308.

125 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s.306.

Okuldan mezun olanlar Kuleli'de bir sene daha eğitim görerek ihtiyat zabiti olabilirlerdi. Jandarma mektebinde bir yıl okuyanlar Jandarma Subayı olma hakkını elde ederlerdi. Yine bu okuldan sonra bir sene Polis okulunda okuyanlar Komiser olabilirlerdi.

İki senelik eğitim veren okulun ders programında ilk sene Topografya-yı Askeri ve Coğrafya-yı Osmanî dersleri bulunmaktaydı[126].

h. Piyade İhtiyat Zabitanı Mektebi'nde Coğrafya

Yüksekokul ve idâdî mezunlarından ihtiyat zabiti yetiştiren bir okul olarak 1910 yılında kuruldu. Okul açıldığında bir sene süren ders programında Topografya'da bulunmaktaydı[127].

D. DİĞER OKULLARDA COĞRAFYA

1. Enderun Mektebi'nde Coğrafya

Enderun mektebinin kuruluşu Fatih Sultan Mehmed dönemindedir. Bu okul saray içerisinde yer alır ve özellikle 12-14 yaşlarındaki devşirme kökenli başarılı ve yetenekli öğrenciler bu okula seçilir ve eğitilirdi. Enderun Mektebi'nde eğitim gören kişiler devletin yönetim ve ordu kısımlarında önemli görevler almaktaydı. Okulda hazırlık sınıfları da bulunmaktaydı.

XVII. yüzyılın sonlarına kadar okul kendinden bekleneni yerine getirdi. Zamanla bu mektepte de bozulmalar yaşanmaya başlandı. Bu bozulmaların temelinde okula soylu kişilerin çocuklarının girmeye başlamasıdır. Padişaha sıkı sıkıya bağlı ve disiplinli öğrenciler yetiştiren bu okul 1909 yılında çıkarılan bir kararname ile kapatıldı[128].

Öğrenciler daha çok askeri ve idari dersler görmekteydiler. Bu okulun programında medreselere benzer bir durum görülmekteydi. Enderun mektebinin

126 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 306-307.

127 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 307.

128 Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,** s. 39-41.

programında Kur'an-ı Kerim, Hadis, Kelam, Hat, Arapça, Farsça, Belâgat, Şiir, Felsefe, Tarih, Riyâziye, Coğrafya gibi dersler bulunmaktaydı[129].

2. Dilsizler ve Körler Mektebi'nde Coğrafya

Adından da anlaşılacağı üzere bu okul dilsizler ve körlere eğitim vermek için açılmıştı. Okul Ticaret Mektebinin içinde açıldı. Bu okulda Türkçe, Fransızca, Coğrafya, İlm-i Hesap, Hendese, Kesim ve Hüsn-i Hat dersleri verilmekteydi[130].

3. Aşiret Mektebi'nde Coğrafya

Siyasi ve ideolojik amaçla kurulmuş bir okuldur. Bu okulun açılması için ilk çaba II. Abdülhamid tarafından gösterilmiştir. Bu okul devlet içerisinde bulunan aşiret reislerinin çocuklarına eğitim vermek için açılmıştır. Okulun açılma sebepleri siyasi, dinî ve idaridir. Aşiret mensubu çocukları Osmanlıcılık, Panislamizm gibi fikirler içerisinde bir eğitim görüyorlardı. Ayrıca II. Abdülhamid'in merkeziyetçiliğe önem vermesi de bu okulun açılma nedenlerinden biridir. Aşiret reislerinin çocukları İstanbul'da eğitim gördüklerinden memleketlerinde bulunan aşiret reisleri istediklerini yapamayacaklardı.

1308 yılı Temmuzunda toplanan meclis-i vükelâ'da okulun açılmasına karar verilmiştir. Beş yıl süren parasız yatılı bir okuldu. 12-16 yaş arası aşiret mensubu çocuklar alınmıştır[131].

22 Haziran 1892 tarihinde Osman Nuri Paşa hazırladığı layihayı Meclis-i Mahsusa'ya sunmuştur. Bu layiha'da okulun genel özelliklerinden bahsetmiştir. Burada okulda okutulacak dersler içerisinde Coğrafya da yer almaktadır. Okul 4 Ekim 1892 tarihinde hizmete başlamıştır.

1896 yılında okulun sınav sonuçlarını içeren not cetveline göre okulun üçüncü sınıfında Coğrafya-yı Osmânî, dördüncü ve beşinci sınıfında Coğrafya-yı

---

129 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.251.

130 Koçer, **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi,** s. 154.

131 Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit Devrinde Eğitim", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi**, C. XII., Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 486-487.

Umûmi dersi bulunmaktaydı. Okulun son ders programına (1321) göre üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfta Coğrafya dersi verilmekteydi[132].

1319 Salnâmesi'ne göre okulda coğrafya öğretmenliği görevinde Tevfik Bey bulunmaktaydı. Tevfik Bey ayrıca Hesap ve Ma'lûmat-ı Mütenevvia derslerini de veriyordu. 1901 yılında çıkarılan okul nizamnamesinde Hendese, Coğrafya-yı Umûmi ve Osmânî, İlm-i Eşya ve Muhtasar Hesap ve Usûl-ı Defteri derslerini yine Tevfik Bey vermekteydi[133].

1907 yılında okul kapatılmış bir okuldur. Okulda eğitime devam eden öğrenciler ise Mekteb-i Harbiye'ye kaydedilmiştir.

4. Kız Sanayi Mektepleri'nde Coğrafya

Önceleri İstanbul ve Üsküdar'da açılan kız sanayi mektepleri istenilen verimi sağlayamadığı için 1913 yılında kapatıldılar. Dönemin Maârif müdürü olan Ahmed Kemal Bey Londra ve Belçika'daki kız sanayi mekteplerini incelemiş ve Belçika'daki bir sanayi okulunun daha üstün olduğuna kanaat vermiştir. Bu okuldan iki öğretmen ve müdürle anlaşma imzalamış ve okul yenilenen yapısıyla Ekim ayında Münir Paşa Konağında eğitime başlamıştır.

1913 yılında kız sanayi mekteplerinin ders programında Ulûm-ı Diniyye, Türkçe, Hesap, Coğrafya, İlm-i Eşya, Hıfzıssıhha, İdare-i Beytiyye, Tarih, Usul-u Defteri, Fransızca, Hat, Musiki, Terbiye-i Bedeniyye, Resim, Biçki-Dikiş, Tamir, Çamaşır Yıkama gibi dersler bulunmaktaydı.

Osmanlı- Fransız Kız Sanayi Okulu Kasım 1909 yılında kurulmuştur. Bu okulda Türkçe, Fransızca, Kıraat ve Yazı, Hesap, Tarih, Coğrafya, Hıfzıssıhha, Fenn-i Terbiye-i Etfal, Tebabet-i Ameliye gibi dersler okutulmaktaydı[134].

---

132 Alişan Akpınar, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997 s. 57-61.

133 Akpınar, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, s. 64-64

134 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 247-248.

5. Çiftlik Mektebi'nde Coğrafya

Okuma yazma bilen, tarlasını yeni usûlde idare edebilecek çiftçiler yetiştirmek için açılmış okullardır. Bu okulun öğretim süresi bölgeye göre iki veya üç yıl sürüyordu.

Okuma-Yazma, Hesap, Usûl-i Defterî, Coğrafya-yı Osmanî ve Umûmi, Ziraat gibi derslerden oluşan program okul müdürü tarafından belirlenir ve bakanlığa onaylattırılırdı[135].

6. Maliye Mektebi'nde Coğrafya

28 Mayıs 1910 tarihinde açılan okul maliye memurlarını yetiştirmek için kurulmuştu. Okulun tahrir-i emlâk şubesi, mal müdürleri ve muhasebeciler şubesi, daire memurları şubesi gibi üç kısmı vardı.

Tahrir-i emlâk şubesinde coğrafya dersi bulunmamaktaydı. Mal müdürleri ve muhasebeciler şubesinde okuyanlar bir sene okuyup mal müdürü, iki sene okuyup muhasebeci olabiliyordu. Bu şubenin ikinci sınıfında Osmanlı ve Komşuları Coğrafyası adlı ders bulunmaktaydı. Daire memurları şubesinde iki yıllık eğitim veriliyordu. Bu şubenin birinci senesinde Osmanlı Coğrafyası dersi bulunmaktaydı[136].

7. Kadastro Mektebi'nde Coğrafya

Bir ülkedeki taşınmaz malların yer alan ve sınır değerlerinin devlet eliyle belirlenip plana bağlanması demek olan kadastro işini hakkıyla yerine getirebilecek elemanlar yetiştirmek amacıyla 1 Ağustos 1911 tarihinde açıldı.

Okulun iki şubesi vardı. Riyaziye şubesi bir yıllık eğitim süresine sahipti. Bu şubenin programında Mükemmel Coğrafya-yı Osmanî, Usûl-ü Mesaha-i Arazi ve Topografya dersleri bulunmaktaydı.

---

135 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 249.

136 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 296-297.

Hukuk şubesi ise iki yıldı. Bu şubenin programında da Mükemmel Coğrafya-yı Osmanî dersi vardı[137].

8. Kondüktör Mektebi'nde Coğrafya

22 Ağustos 1911 tarihinde kurulan bu okul Paris'te bulunan "Ecole de Conducteur" adlı okulun programını uyguluyordu. Bu programa göre okulda mesleki derslerin yanında Topografya da veriliyordu[138].

9. Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de Coğrafya

Bu kurum şeyhülislamlığa bağlı olarak 25 Ağustos 1918 tarihinde kurulmuştur. Bu kurum İslam ile ilgili bilgiler vermek ve bunları yayınlamak amacıyla kurulmuştur. Bu kurum daha çok dini konularda çalışmalar yapıyordu. Bunların yanında İslam Tarihi ve Coğrafyası kitapları da hazırlıyordu[139].

E. YABANCI OKULLARINDA COĞRAFYA EĞİTİMİ

Osmanlı Devleti sınırları içinde coğrafya eğitimi veren birçok yabancı okul bulunmaktaydı. Bu okullar Alman, İngiliz, Fransız, Amerikanlar tarafından açılmışlardır.

Alman Okulları: Yurdumuzda bulunan Alman okullarında da coğrafya dersi verilmekteydi. Örneğin Maraş'ta bulunan sekiz senelik Alman Kız Rüşdi-İdâdî Mektebinin dördüncü sınıfında Memâlik-i Osmânîye'nin Coğrafyası dersi, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıfında Coğrafya dersi bulunmaktaydı.

Ayrıca Maraş'ta bulunan Alman Rüşdî-İdâdî Kız Mektebi'nde İstanbul'da basılan ve Tavit Haçkontes tarafından yazılan *Badkerazarat Aşharhakroton Darragan* ve *Badkerazarat Aşharhakroton Darragan Mitiç* adlı kitaplar kullanılmıştır. Yine Maraş'ta bulunan Alman Kız-Erkek İbtidâî Mektebi'nde

137 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 293.

138 Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 296.

139 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s. 461.

coğrafya dersi için Haçkontes tarafından Ermenice yazılmış 1319 yılında basılmış olan *Coğrafya-yı Riyazî* adlı kitap kullanılmaktadır[140].

Alman mekteplerinden biri de Halep'te bulunan Alman Âlî Mektebidir. Bu mektepte de coğrafya dersi okutulmaktadır. Ders kitabı olarak 1904 yılında Breslav'da basılmış olan Almanca *Coğrafya* adlı kitap ve 1328 yılında İstanbul'da basılmış *Coğrafya-yı Osmanî* adlı Almanca kitap kullanılmıştır[141].

Selanik'te de Alman okulları bulunmaktaydı. Bu okullardan Selanik Alman İdâdîsi'ydi. Bu okulda da coğrafya dersi eğitimi verilmekteydi. Hatta Almanca olarak yazılan Hale'de 1907 yılında basılan *Coğrafya* adlı kitap ve Leipzig'de 1908 yılında basılan *Coğrafya Atlası* bu okulda kullanılan kitaplar arasındaydı. Beş sene süren bir eğitim veren bu okulun ders programına göre üçüncü ve dördüncü sınıfında haftada ikişer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı[142].

Fransız okulları: Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde Fransız okulları bulunmaktaydı. Bu okullar tek bir kurumun idaresinde değillerdi. Bu durum okulların tek bir programa sahip olmamasına neden olmuştur. Ortak programları bulunmasa da ortak amaçları olan okullardı. Okulların programları şehirde ya da köyde olmasına göre değişiklik gösterebiliyordu.

Tam bir kesinlik bulunmasa da şehirlerde bulunan Fransız eğitim kurumlarında eğitimi verilen dersler Ahlak, Fransızca okuma-yazma, Gramer, Güzel Yazı, İlm-i Eşya, Hesap, Geometri, Tabiî İlimler, Tarih, Coğrafya, Yabancı Dil, Müzik, Resim, Dikiş ve Jimnastikti.

Dedeağaç'ta(Edirne) bulunan Mineurs Conventuel Mektebi'nde şu dersler okutulmaktaydı: Kıraat, Hüsn-i Hatt, İncil, Hesap, Tarih ve Coğrafya. İstanbul Kağıthanede bulunan Fransız okulunun programı da bu okulun programına benzer

140 Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2005, s. 106-110.

141 Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, s. 111.

142 Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, s. 113-114.

durumdaydı. Bu okulda verilen on dört dersten biri Kıtaat-ı Hamse Coğrafyası dersiydi.

Fransız okullarından bazıları da bugün kolej adını verdiğimiz okullardır. Bu okullardan Notr Dame de Sion'da dört senelik ilköğretim, üç senelik ortaöğretim ve yine dört senelik lise eğitimi verilmekteydi. İlköğretimin ilk senesi hazırlık sınıfıydı. Bu sınıfta coğrafya dersi bulunmamaktaydı. Okulun hazırlık sınıfından sonraki tüm sınıflarında ders programı bulunmaktaydı[143].

İngiliz Okulları: Osmanlı Devleti sınırları içinde 1856 yılına kadar 10 tane İngiliz Misyoner Okulu bulunmaktaydı. *1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'*nin ilanından sonra bu okulların sayısının 30'a ulaştığı bilinmektedir. 1876 yılında bu okulların sayısı 50'yi bulmuştur. II. Abdülhamid döneminde bu okulları sayılarında büyük bir artış görülmüş ve sayıları 1903 yılında 95 ulaşmıştır[144].

Kudüs'te bulunan Yahudilere yönelik eğitim veren Rotschild Kız Okulu'nda 1888 yılında Fransızca olarak Paris'te basılmış olan Coğrafya kitabı kullanılmıştır. Bunun dışında İngilizce olarak yine Paris'te basılmış bir kitap okutulmuştur. Bu kitapların kullanılması coğrafya dersi eğitiminin verildiğini göstermektedir[145].

Kayseri'de okul açmak amacıyla bir İngiliz misyoneri arazi almıştır. Bu inşaata izin verilmemesine rağmen inşaat devam etmiştir. İngiliz misyonerin devlete teslim edilen programa göre altı senelik okulda ikinci sınıfta ilm-i tabiiyye, dersi bulunacak, bu ders için Satı Bey'in İlm-i Eşya adlı 1326 yılı baskılı kitap kullanılacaktır. Üçüncü sınıfta bulunan Coğrafya dersi için Safvet Bey'in Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası adlı 1326 yılı baskılı kitabı kullanılacaktı. Dördüncü sınıfta Coğrafta dersi için 1319 yılında basılan ve Mağnisacıyan tarafından yazılan Coğrafya-yı Umûmî adlı kitap kullanılması planlanmıştır. Altıncı sınıfta bulunan coğrafya dersi için Boyaciyan tarafından yazılan 1312 yılında basılan Coğrafya-i

143 Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları,** s. 148-151.

144 Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, s. 238-239.

145 Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, s. 255-256.

Tabii adlı kitap kullanılmak istenmiştir. Okulda Ermeni halkın hedef seçildiği programda bulunan kitaplardan da anlaşılmaktadır[146].

Edirne'de 1911 yılında açılan English School'da özellikle Hıristiyan ve Musevi öğrenciler için karma ibtidaî okulu açılmıştır. Ders programına bakıldığında coğrafya dersinin bulunduğu görülmektedir[147].

Diğer Yabancı Okullar: 1893 yılında dönemin Maârif Nazırı olan Zühtü Paşa II. Abdülhamid'e bir tezkire vermiştir. Bu tezkirede Beyrut'ta bulunan Amerikan Protestan Mektebi'nin ders programında bulunan derslerden biri de coğrafyaydı.

Avusturya Sankt Georgs Kolejleri'nin 1897 yılındaki ders programında okulların üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıfında coğrafya dersleri bulunmaktaydı[148].

1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasının ardından, yabancılara verilen imtiyazlar da kaldırıldı. Bütün yabancı okulları Maârif Nezaretine bağlandı. 1915 yılında yayımlanan *Mekâtib-i Husûsiye Tâlimatnâmesi*'nin 20. maddesiyle okul açma izni nezarete bırakıldı. Altıncı maddeyle de yabancıların okul açması şartlara bağlanmıştır. Ayrıca Türkçe, Türkiye Tarih ve Coğrafyası gibi derslerin Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak öğretilmesi istenmiştir[149].

146 Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, s. 259-262.

147 Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, s. 265.

148 Baltacı, "**Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim**", s. 332.

149 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 361.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE HAZIRLANAN İLK COĞRAFYA DERS KİTAPLARI

Önceki dönemlerde orijinal eserlere de sahne olmuş olan Osmanlı coğrafyacılığı zamanla Avrupa eserlerini tercüme etmek suretiyle devam etmiştir. Bu eserlere genellikle kendi araştırma ve gözlemlerini eklememişlerdir. Bu da orijinal eserlerin verilmesini geciktirmiştir[1]. Hatta verilen eserlerin tercümesinde zaman zaman yanlışlıklar yapılmıştır. Bu nedenle verilen eserlerin orjinalliği bakımından Tanzimat devri 17. Yüzyılı aşamamıştır.[2]

Çeşitli Osmanlı eğitim kurumlarının programında yer coğrafya dersi için ders kitaplarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ders kitaplarının ilk örnekleri Mehmed Raif Efendi'nin *İcâletü'l-Coğrafiyye'si* (1803-4), Hüseyin Rıfkı Efendi'nin *El-Medhal fi'l-Coğrafya*'sı (1830-31) ve Mustafa Enveri'nin *Coğrafya Risalesi* ve *Coğrafya* (1856) kitabıdır[3].

Mahmut Raif Efendi, bu eseri Londra'da sefaret kâtibi iken Fransızca olarak yazmıştır. Eseri Yakovaki adlı Viyana maslahatgüzarı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. 1804 yılında Üsküdar'da bulunan Darü't-Tabaâtü'l-Âmire'de basılmıştır. Kendisinden bir sene önce basılan *Cedid Atlas Tercümesi* eklenerek basılmıştır[4].

---

1 Osman Gümüşçü, **Osmanlılarda Coğrafya**, s.340.

2 İ. Hakkı Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji",**Tanzimat I,** Maarif Matbaası , İstanbul 1940, s. 570-571.

3 Tekeli-İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Dönüşümü,** s.162.

4 Türkay, **Osmanlı Türklerinde Coğrafya**, s.61.

Mühendishane-i Berrî-i Hümayun başhocası olan matematikçi Hüseyin Rıfkı Tamanî'nin eseri tabiî ve matematik coğrafya'dan bahsetmektedir[5]. Bahsedilen eserler dışında Bogos Tiryakioğlu; Auguste Michelot'un eserini, Theologu Aleko; *Coroza Coğrafyası*'nı, Seyyid Ali Paşa *Atlas de Zenfan*'ı Fransızcadan tercüme etmişlerdir[6].

Reşit Paşa'nın önerisiyle 1846 yılından sonra devlet salnâmeleri yayınlanmaya başlamıştır. Ardından nezaret ve vilayet salnâmeleri de yayınlanmaya başlanınca yazılan coğrafya ders kitaplarında artış görülmüştür.

1869-70 yıllarında Kolağası Ahmed Muhtar Paşa *Fenn-i Coğrafya* adlı kitabını yayınlamıştır. Bu kitap askeri idâdîler için kullanılmıştır. 1871 yılında Sami Paşazade Abdülhâlim *Beyan-i Nakş-i Cihan* ve Hamdi Bey tarafından yazılan *Usûl-i Coğrafya-yı Tabîi* yayınlanmıştır. 1872 yılında Binbaşı Ahmed Cevat tarafından *Malûmatü'l-Kâfiye fî Memâlik-i Osmaniye* yayınlanmıştır.

1875 yılında Paris'te toplanan coğrafya kongresine Osmanlı Devleti'ni temsilen Şakir Efendi başkanlığında bulunan heyet katılmıştır. Kongre çerçevesinde düzenlenen sergide Osmanlı haritaları sekiz ödül almıştır.

1890'lı yıllardan sonra daha spesifik alanlarda ders kitapları yazılmaya başlanmıştır. Bunlara örnek olarak Abdurrahman Şeref Bey tarafından yazılan *Coğrafya-yı Umumi* (1885), Ali Tevfik Bey tarafından yazılan *Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası* gibi eserler örnek verilebilir. Ayrıca bu dönemde çeşitli coğrafya sözlükleri yayınlanmıştır. Bu sözlüklere Ahmed Rıfat Efendi'nin *Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafya*'sı, Şemsettin Sami'nin *Kamusü'l- a'lâm*'ı ve Ali Cevat Bey'in *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati* örnek verilebilir.

5 Eserle ilgili bilgi için bakınız; Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s. 60.

6 Şeşen, **"Osmanlılarda Coğrafya"**, s.325.

Meşrutiyet döneminde bu eserlere göre daha modern olan eserler verilmiştir. Derviş Ziya Paşa, Mehmed Burhaneddin, Saffet Bey, Memduh Süleyman, Yusuf Hafid Bey, Faik Sabri Bey bu tür eserler vermişlerdir[7].

A. KİTAPLARIN HAZIRLANIŞI VE KABULÜ

İlk coğrafya ders kitabımız olarak anılan Mehmed Raif Efendi tarafından yazılan *İcâletü'l-Coğrafiyye'*dir. 1803-4 yıllarında basılmıştır. Hüseyin Rıfkı Efendi'nin *El-Medhal fi'l-Coğrafya* adlı eseri 1830-31 yılları arasında basılmıştır. Bu iki eser bizim ilk coğrafya ders kitaplarımızdır. İlk eser Fransızca bazı eserlerden derlenerek yazılmıştır. Daha sonra dilimize kazandırılmıştır. İlk coğrafya eserlerimiz genellikle Avrupa dillerinden tercüme edilerek hazırlanmışlardır[8].

Harita ve coğrafya kitaplarının basımına XIX. yüzyılın ilk yarısında mühendishanede bulunan matbaada başlanmıştır. Önceleri sadece devlet için az sayıda haritalar basılmaktaydı. 1850'li yıllardan sonra okullarda kullanmak üzere küreler alındı, haritalar basıldı ve satın alındı. 1860'lı yıllardan sonra harita basmak isteyen kişiler devletten izin alarak bu işi gerçekleştirmişlerdir. XIX. yüzyılın sonlarında okullar için haritalar yapılması, askeri haritaların yapılması haritacılık faaliyetlerinin arttığını göstermektedir[9].

Ders kitaplarının hazırlanması için genellikle kimseden bir talepte bulunulmazdı. Öğretmenler kendi tecrübeleri çerçevesinde böyle çalışmalarda bulunurlardı. Eserleri hazırlarken çeşitli eserlere bakarlar tercüme yaparlardı. 7 Haziran 1875 tarihinde yabancı dil bilen bir komisyon kurulması ve komisyon tarafından coğrafya dersinin daha iyi öğretilmesi için bir kitabın hazırlanmasına karar verilmiştir[10]. Buradan da anlaşılacağı üzere ders kitapları genelde tercüme suretiyle hazırlanıyordu. Bazen kitap hazırlayanlar devletten çeşitli bilgiler isterlerdi. Mösyö

7 Tekeli-İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Dönüşümü,** s. 162-163.

8 Tekeli-İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Dönüşümü**, s. 162.

9 Özdemir, **Osmanlı Haritaları**, s. 264, 266, 285.

10 B.O.A. MF.MKT. 28-76.

Koillo hazırlamakta olduğu *Avrupa Coğrafya-i Umûmîsi*'nde kullanmak üzere 15 Kasım 1887 tarihinde bazı şehirlerin nüfusunun talep etmiştir[11]. Coğrafya kitabında kullanmak için Serfice sancağında bulunan ev, dükkân ve diğer mülklerin miktarını belirten 3 Ekim 1882 tarihinde tablo teslim edilmiştir[12]. Genel okullarda kullanmak için yeni ve kusursuz bir coğrafya kitabı hazırlanması için 1882 yılında çalışmalar yapılmıştır[13].

Bu kitapları hazırlarken nerelerden yararlandıklarını genellikle belirtmemişlerdir. İncelenen ders kitapları içerisinde sadece aşağıda verilen üç eserde yararlanılan kitaplar belirtilmiştir.

Ahmed Cemal, *Memâlik-i Osmâniye'ye Mahsûs Coğrafya-yı Askerî* adlı eserinde kullandığı dokuz adet kaynağı belirtmiştir[14].

Mehmed Tevfik, *Coğrafya-yı Askerî-yi Osmânî'den Avrupa-Asya* adlı ders kitabının girişinde yazar kullandığı eserleri belirtmiştir[15].

Faik Sabri Duran, *Osmanlı Coğrafya-yı Tabii ve İktisadisi*[16]. Bu kitabı yazarken coğrafya cemiyetlerinin yayınladığı makalelerden, yeni coğrafya eserlerinden ve devlete ait istatistiklerden yararlanmıştır.

Eser hazırlandıktan sonra takdim edilirdi. Mekteb-i Bahriye'de Coğrafya öğretmeni olan Mehmed Enveri Efendinin tercüme ve telif ettiği kitapları 8 Eylül 1858 tarihinde takdim etmiştir[17].

Eserler teslim edildikten sonra devlet eseri beğenirse yazarına hediyeler verirdi. Mekteb-i Harbiye'de riyaziye öğretmeni ve kolağası olan Esad Bey'e

---

11 B.O.A. HR.TO.. 68-34.

12 B.O.A. MF.MKT. 77- 48.

13 B.O.A. MF.MKT. 76-5.

14 Birinci Baskı, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1310. Kullandığı eserleri görmek için bkz. :EK-14

15 Harbiye Matbaası, İstanbul 1325.

16 Kanaat Matbaası, İstanbul 1333.

17 B.O.A. A.}MKT.MHM. 139-60.

coğrafya hakkında yazdığı risaleden dolayı 20 Temmuz 1860 tarihinde kendisine nişan verilmiştir[18]. Hazırlanan eser uygun bulunursa basılmasına ruhsat verilir ve ders kitabı olarak kullanabilirdi. Kolağası Şevket Bey tarafından hazırlanan *Coğrafya Risalesi* ve atlasın 30 Eylül 1873 tarihinde Rüşdiyeler için satın alınması ve parasının ödenmesine karar verilmiştir[19]. Binbaşı Mehmed Nasrullah Efendi tarafından tercüme edilen Küre-i Musattaha ve Harita-i İstivaiyesi'nin basımına 23 Mayıs 1904 tarihinde ruhsat verilmiştir[20]. 20 Şubat 1908 tarihinde *Küre-i Mücesseme* isimli Rumca haritanın basılmasına ruhsat verilmiştir[21].

Çok beğenilen eserlerin baskıları çoğaltılır, masrafları devlet karşılar ve yurdun çeşitli bölgelerine gönderirdi. Bazı kitaplar beğenilse bile bunlar okullarda kullanılmadığı zamanlar olabiliyordu Okullar kitaplara ihtiyaç duyduğunda bunu devlete iletirdi. Bunun üzerine de baskılar yapılabilirdi. Rüşdiyelerde okutulan *Medhal-i Coğrafya* adlı kitabın baskısı kalmadığından 14 Haziran 1875 tarihinde Matbaa-i Amire'de yeniden basılmasına karar verilmiştir[22]. 3 Haziran 1892 tarihinde Matbaa-yı Amire Ruznamçecisi Hasan Ferid Efendi'nin hazırlamakta olduğu *Yeni Coğrafya Atlası*'nın on paftası basılmış olup kalanı tamamlanınca beğenilirse mekteplerde kullanılmasına karar verilmiştir[23]. 31 Temmuz 1892 tarihinde Hasan Ferid Efendi coğrafya atlasını tamamlayınca okullarda okutulmasına gerek olmadığına karar verilmiştir[24].

Eserler beğenilmezse ya da içinde zararlı bölüm bulunursa eserlere ruhsat verilmediği oluyordu. Bazen zararlı bölümlerin düzeltilmesi ruhsat için yeterli olabiliyordu. Bazen de eserin basımına kesinlikle izin verilmiyordu.

---

18 B.O.A. A.}DVN.MHM. 30-78.

19 B.O.A. A.}MKT.MHM. 465-47

20 B.O.A. MF.MKT. 782-32

21 B.O.A. MF.MKT. 1040-52

22 B.O.A. MF.MKT. 28-127

23 B.O.A. BEO 13-964

24 B.O.A. MF.MKT. 146-33

Devlet zararlı kitapların kullanılmamasını sağlamak için çok çaba sarf ediyordu. Özellikle zararlı eserlerin yabancı okullarında kullanılmaya çalışılmasıyla mücadele göze çarpıyordu. Yasaklanan eserler toplatılıp imha ediliyor, gümrüklerden geçirilmesi yasaklanıyor, gümrüklerden geçirilmesine müsaade eden memurlar cezalandırılıyor ve kitaplar geldiği yere geri gönderiliyordu. 19 Aralık 1899 tarihinde *Muhtasar Sağîrü'l-Coğrafya* isimli kitabın satış ve yayınının yasaklanmış ve imhası istenmiştir[25]. Ortodoks mekteplerinde okutulmak üzere seçilen Sırpça coğrafya ve mantık kitaplarında zararlı içerik bulunmasından dolayı 1 Nisan 1900 tarihinde ithali ve basımı yasaklanmıştır[26]. Filibe'de basılmış Bulgarca coğrafya kitabının içeriğinin zararlı olması nedeniyle 4 Ocak 1882 tarihinde toplatılmasına, imha edilmesine ve Bulgar mekteplerinde okutulmamasına karar verilmiştir[27]. 30 Aralık 1893 tarihinde Vele Vasor'un yazdığı coğrafya kitabının Musevi mekteplerinde okutulmaması, gümrük ve postahanelerden de geçirilmemesi istenmiştir[28]. *Coğrafya'dan İlk Sene-i Tedrisiye* adlı Fransızca atlas zararlı yayınlar listesinde bulunduğundan 14 Ocak 1895 tarihinde geldiği yere iade edilmiştir[29].

Zararlı içeriklerden biri de Erzurum çevresinin Ermenistan olarak gösterilmesidir. Üsküp'te bulunan Bulgar Mektebi için alınan Bulgarca Zavtori Kaloş (Coğrafya-yı Umumi) adlı kitapta Erzurum ve Van; Ermenistan olarak gösterildiğinden 19 Aralık 1891 tarihinde bu kitabın nüshalarının yok edilmesine ve ruhsat veren memurun cezalandırılmasına karar verilmiştir[30]. Bastırılan büyük küre-i musattahalarda Erzurum üzerinde bulunan, Ermenistan ibaresinin düzeltilmesi istenmiştir[31].

Bazen yabancı okullar açılmadan gerçekleşmesi muhtemel olan şeylerle ilgili uyarılıyordu. 11 Ekim 1894 tarihinde Trablusgarb'taki Rum mektebinin açılmasına

25 B.O.A. DH.MKT. 2286-411
26 B.O.A. DH.MKT. 2326-36
27 B.O.A. MF.MKT. 73-113.
28 B.O.A. MF.MKT. 191-35.
29 B.O.A. MF.MKT. 245-22.
30 B.O.A. MF.MKT. 134-1.
31 B.O.A. MF.MKT. 232-26.

müsaade edilmiş; mektepte okutulacak kitapların isimleri, ders saatleri ile şehadetname suretleri önceden gönderilmiştir. Fakat bu mektep çalışanlarından özellikle Coğrafya ve Tarih kitaplarında zararlı ifadelerin bulunmaması istenmiştir[32]. Bazen zararlı sanılan kitapların zararlı olmadığı anlaşılıp iade edilebiliyordu. 5 Haziran 1890 tarihli belgeye göre Karabet Kütüphanesinde bulunup müfettişler tarafından el konulan *Coğrafya-yı Osmânî* ve *Muhtasar Avrupa Coğrafyası* adlı risalelerin yapılan incelemede içinde zararlı ifade bulunmadığı anlaşılarak durum 14 Eylül 1903 tarihinde Maârif Nezareti'ne bildirilmiştir[33]. Bu iki olay devletin hassasiyetini gözler önüne sermektedir.

Zararlı kitapların toplatılması kolay olmuyordu. Memurlar bu işleri yaparken zorluk çektiği zamanlar da oluyordu. Neologos Gazetesi tarafından ruhsatsız basılan tarih sözlüğü ve coğrafya risalelerine el konulmasıyla görevlendirilen matbaalar müfettişi Vapuridi Efendi'ye zaptiyelerin yardım etmesine 2 Ağustos 1892 tarihinde karar verilmiştir[34]. Çıkması olası problemleri engellemek amacıyla böyle bir destek verilmesi uygun görülmüş olmalıdır[35].

B. KİTAPLARIN DAĞITIMI

Çeşitli öğretim kurumları kitap, harita gibi ihtiyaçlarını devlete bildirirlerdi. Uygun görülen ihtiyaçlar uygun görülürse ve mevcutları varsa postayla gönderilirdi. 10 Ekim 1873 tarihinde Sivas ve İşkodra vilayetlerinde bulunan rüşdiye mekteblerinin birinci sınıfları için lazım olan küre, coğrafya atlası ve haritaların gönderildiği[36], Süleymaniye Rüşdiyesi tarafından istenen küre ve haritalardan sadece Asya haritasının 12 Ağustos 1888 tarihinde gönderildiği hakkındadır[37]. Beypazarı

32 B.O.A. MF.MKT. 117-148 .

33 B.O.A. DH.MKT. 764-7.

34 B.O.A. MF.MKT. 46-64.

35 Zararlı içeriği bulunan kitaplarla ilgili daha fazla örnek için bakınız: B. O. A. MF.MKT. 25-153, B. O. A. MF.MKT. 74 -131, B. O. A.MF.MKT. 193- 83, B. O. A. MF.MKT. 135 -38 , DH.MKT.2090-12

36 B.O.A. MF.MKT. 13-110.

37 B.O.A. MF.MKT. 100-68.

Rüşdiyesi için istenen kürenin daha önceden gönderilmiş olduğu Afrika haritasının ise postayla gönderildiği 10 Ekim 1873 tarihinde belirtilmiştir[38]. Yanya'daki rüşdiye mektebi için 2 Aralık 1873 tarihinde gönderilen küre ve yeni ölçek haritalarının Preveze Mutasarrıflığı tarafından ulaştırılması istenmiştir[39].

Baskılar tamamlandığında, küre ve harita gibi araç-gereçler satın alındığında istenen okullara gönderilirdi[40]. Çakmakiye Rüşdiyesi'ne eksik gönderildiği belirtilen büyük küre-i musattaha 16 Mart 1879 tarihinde gönderilmiştir[41]. Bazen Maârif kütüphanesinde mevcutları olmadığı için gönderilmedikleri de olurdu. Bayburt Rüşdiyesine gerekli olan dünya küresi Maârif Kütüphanesi'nde mevcut olmadığından sonra gönderileceği 5 Mart 1873 tarihinde belirtilmiştir.[42], Edirne, Erzurum ve Konya Vilayetleriyle Zabtiye Nezareti ve İzmid Mutasarrıflığı'na yeniden düzenlenen Coğrafya risalesiyle atlasın 22 Aralık 1873 tarihinde gönderildiği, istenen ölçekli haritaların da imal edildikten sonra gönderileceği belirtilmiştir[43]. Zor Mekteb-i Rüşdiyesi tarafından istenen bazı coğrafya dersi malzemelerinin gönderilmeyip Osmanlı Devleti haritasının gönderildiği 21 Mart 1893 tarihinde gönderildiği belirtilimiştir[44]. Hüdavendigar Maârif Müdürlüğü tarafından Kirmastı Rüşdiye Mektebi için istenen bir takım harita 29 Mart 1892 tarihinde gönderilmiş, küre gönderilememiş ve çevredeki mekteplerin ne kadar haritaya ihtiyaç duyduğunun bildirilmesi istenmiştir[45].

Bazen mevcudu bulunmayan küre ve haritaların Fransızca yazılı olanları ya da ders kitaplarının muadili gönderiliyordu. Gelibolu İdâdî Mektebi için istenilen harita 23 Aralık 1889 tarihinde gönderilmiştir, fakat istenen küre-i musannanın

38 B.O.A. MF.MKT. 13-116.

39 B.O.A. MF.MKT. 14-148.

40 Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bakınız: MF.MKT. 178 -178, MF.MKT.62-117, MF.MKT. 46 -182.

41 B.O.A. MF.MKT. 61-15.

42 B.O.A. MF.MKT. 9-55.

43 B.O.A. MF.MKT. 16-20.

44 B.O.A. MF.MKT. 164-99.

45 B.O.A. MF.MKT. 138-73.

Türkçesi olmadığından Fransızcası istenirse ücretinin gönderilmesi istenmişti[46]. Kerameddin Rüşdiyesinde okutulmak için istenen *Mebâdî-i Coğrafya* adlı kitabın baskısı olmadığından yerine 18 Kasım 1874 tarihinde *Muhtasar Coğrafya Risalesi*'nin gönderilmiştir[47].

Okullar ihtiyaç duydukları bu malzemeleri aldıklarında demirbaş listelerine kaydederlerdi. Devlet gönderilen malzemelerin düzgün bir şekilde kullanılmasını beklerdi. En az beş altı yıl süreyle gönderilen harita ve kürelerin kullanılması istenir ve bu süre içinde okullar tekrar istekte bulunursa reddedilebilirdi. Adana Maârif Müdürlüğü tarafından tekrar harita istenmesi üzerine; 28 Temmuz 1904 tarihinde daha önce gönderilen haritaların beş altı sene kullanılması gerektiği, tekrar harita gönderilemeyeceği; istenen küre-i musattahaların ise mevcudu olduğunda gönderileceği belirtilmiştir[48]. Trabzon Maârif Müdürlüğü'nce rüşdiye mekteblerine verilmek üzere istenen küre ve haritalardan mevcut olan Avrupa ve Afrika haritalarının 1 Temmuz 1904 tarihinde gönderildiği, mevcudu bulunmayanların sonra gönderileceği, gönderilenlerin mekteplere paylaştırılarak ile demirbaşa kaydettirilmesi gerektiği söylenmiştir[49].

Küre ve harita gibi araç-gereçlerin ücretinin Maârif bütçesinden de okuldan da karşıladığı durumlar oluyordu. Konya Rüşdiyesi için istenilen *Medhal-i Coğrafya*, ve diğer kitaplarının 5 Mart 1873 tarihinde fiyatlarını gösteren pusula ile birlikte gönderilmiştir[50]. Kolonya Mekteb-i Rüşdiyesi için istenen haritalar ve küreden sadece haritalar 10 Nisan 1890 tarihinde ücretsiz gönderilmiş küre parasıyla nakliye masrafının talep edildiğinde gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir[51]. Hama Mekteb-i İdâdîsi için istenen küre ve haritalar ve bunların nakliye masrafları daha sonra okul çevresinden toplanıp ödenmek üzere 7 Kasım 1898 tarihinde Maârif Nezareti

---

46 B.O.A. MF.MKT. 114-132.

47 B.O.A. MF.MKT. 21-23.

48 B.O.A. MF.MKT. 793-19.

49 B.O.A. MF.MKT. 867-59.

50 B.O.A. MF.MKT. 9-55.

51 B.O.A. MF.MKT. 116-169.

veznesinden borçla alınmıştır. Diğer alet ve edevat masrafları Maârif Nezareti'nin 1314 yılı bütçesinden karşılanmasına izin verilmiştir[52].

C. DERS KİTAPLARININ PLAN VE İÇERİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Osmanlı coğrafya ders kitapları incelenmiştir. Öncelikle yazarlar yaşadıkları tarihlere göre sıralanmış ve bu yazarların hazırladıkları ders kitapları baskı tarihlerine göre sıralanarak anlatılmıştır[53].

1- MEHMED ENVERÎ(1273/1856'da sağ)

a) Mehmed Enverî, *Coğrafya,* Mekteb-i Bahriye Matbaası, İstanbul 1273

14+407 s. ve 9 p., 13x21 (8x15) cm

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Tasnifi 5619 nolu eser incelendi. Fransızca eserler kullanılarak oluşturulan bu kitap yazıldığı dönemde harbiye ve mühendishane mekteplerinde okutulmuştur. Mehmed Enverî'ye tercüme suretiyle hazırladığı bu eserden dolayı 9 Ekim 1858 tarihinde nişan verilmiştir[54].

Altı fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl genel coğrafi bilgiler vermektedir. İkinci fasıl Avrupa kıtasından bahseder. Burada kıtanın tabii coğrafyası, kıtadaki Osmanlı toprakları ve diğer ülkeler anlatılmaktadır. Üçüncü fasıl Asya kıtası coğrafyası üzerinedir. Dördüncü fasıl Afrika, beşinci fasıl Amerika, altıncı fasıl Okyanusya kıtasının genel coğrafi özelliklerini içermektedir.

2- ALİ NAZMİ (1292/1895'te sağ)

a) Ali Nazmi, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, Hukuk Matbaası, İstanbul 1292

52 B.O.A. MF.MKT. 421-64.

53 Osmanlı coğrafya ders kitaplarının özet bilgilerini içeren tablo için bkz. EK-23.

54 B.O.A. A.}DVN.MHM. 26-91.

160 s., 1 h., 3 r. ve 95 t., 14x22 (11x19,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 3562 incelenmiştir. Medâris-i Âliye-i İlmiye ve Fünûn-ı Munazzama Dershanelerinin son programlarına göre hazırlanmış bir kitaptır. Müellif kitabı yazdığında Medâris-i Âliye-i İlmiye ve Fünûn-ı Munazzama Dershanelerinde coğrafya öğretmeniydi.

Osmanlı coğrafyası hakkında bilgi veren eserlerden biridir. Mukaddime yoktur. Öncelikle Osmanlı topraklarının coğrafi konumu, sınırları, doğal görünümü, denizleri (Adalar denizi, Bahr-i Sefid, Bahr-i Ahmer, Arabistan ve Umman Denizi, Basra Körfezi), adaları, yaylaları, dağları, ovaları, suları (nehirler, göller), iklimi ve idari kısımları hakkında bilgi verir.

Sonra Osmanlı topraklarındaki vilayetleri incelemek için iki ana bölüm açar. Bunlar: Avrupa-yı Osmânî ve Asya-yı Osmânî'dir.

Avrupa-yı Osmânî bölümünde: İstanbul vilayeti (Çatalca sancağı), Edirne vilayeti, (Tekirdağ, Gelibolu ve Kırk kilise Sancakları)ile bu topraklarda bulunan liva, kaza ve nahiyeler hakkında genel bilgi verilir.

Asya-yı Osmânî bölümünde daha ayrıntılı bir bilgi almaktayız. Bölgenin coğrafi konumu, sınırları ve idari kısımları tek tek anlatılmaktadır. Sırasıyla:

1) İstanbul vilayeti: (Üsküdar, İzmit ve Bolu sancakları),
2) Kastamonu vilayeti(Kastamonu, Sinop, Çankırı ve Canik sancağı) ve müstakil sancaklar,
3) Trabzon vilayeti: (Lazistan ve Gümüşhane sancakları),
4) Hüdavendigar vilayeti: (Bursa sancağı, Ertuğrul, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Karesi ve Biga sancakları),
5) Aydın vilayeti: (İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe sancakları),
6) Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti: (Rodos, Sakız, Midilli, Limni sancakları ve Sisam adası),
7) Konya vilayeti: (Konya, Niğde, Teke, Hamidabad ve Burdur sancakları),
8) Adana vilayeti: (Adana, Mersin, İçel ve Cebel-i Bereket sancakları),
9) Halep vilayeti: (Halep, Antep ve Maraş sancakları),
10) Beyrut vilayeti: (Beyrut, Ağa, Nablus, Trablus-Şam, Lazkiye, Cebel-i Lübnan, Kudüs-i Şerif ve Medine-i Mansure sancakları),

11) Hicaz vilayeti: (Mekke-i Mükerreme, Cidde, Asir, Yemen ve Cidde sancakları)

Müstakil eyalet ve emaretler:

1) Ankara vilayeti: (Ankara, Yozgat, Kırşehir ve Çorum sancakları),
2) Sivas vilayeti: (Tokat, Amasya ve Karahisar-ı Şarkî sancakları),
3) Ma'muret'ül-azîz vilayeti: (Malatya, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Ergani ve Siverek sancakları),
4) Bitlis vilayeti: (Bitlis, Muş, Genç, Urfa ve Zor sancaklarıı),
5) Suriye vilayeti: (Suriye sancağı, Kerek ve Havran sancakları),
6) Erzurum vilayeti: (Erzurum, Bayezid ve Erzincan sancakları),
7) Van vilayeti: (Van ve Hakkâri sancakları),
8) Musul vilayeti: (Musul, Şehrizor ve Kerkük sancakları)
9) Bağdat vilayeti: (Bağdat, Divaniye ve Kerbela sancakları)
10) Basra vilayeti: (Necd-i şarki, Ahsa, Basra, Müntefik ve Amare sancakları

Kazaların yüzölçümü, sınırları, kısımları, nüfusu, askeri durumu, coğrafi konumu ve idare şekli hakkında bilgi verilir. Sancak sonlarında kazalara dair bölümler vardır. Kimi sancakların sonunda sancağın tarihini anlatan bölüm vardır. Sancaklar hakkında bilgi veren tablolar vardır.

1293'deki muharebeden sonra Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarını gösteren tablo vardır. En sonunda hata ve savab cetveli bulunmaktadır. Kitabın arkasında ters basılmış yirmi bir sayfa bulunmaktadır. Savaşlarla ilgili bilgi verir.

3- RIFAT EFENDİ(1300/1883'de sağ)

a) Rıfat Efendi, *Taksîmât-ı Coğrafya-yı Husûsî(Asya)*, **Birinci Baskı**, Mihran Matbaası, İstanbul 1295

134 s.

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 14 numaralı eser incelenmiştir. Darüşşafaka'da dördüncü sınıfta okutulmak için kabul edilmiştir. Eserin bilgisayar

görüntüsü incelendiği için boyutları bilinmemektedir. Diğer baskıların kaynağı bu eserdir.

Asya kıtasını tüm yönleriyle anlatan bir eserdir. Kıtayı bölümlere ayırarak buradaki ülkelerin tabii, siyasi durumunu ve tarihi coğrafyasını anlatır.

Eserde anlatılan coğrafi bölümler ve ülkeler şunlardır:

Asya-yı Rusî, Sibirya, Transkavkasi, Acemistan, Afganistan, Batı Türkistan, Çin ve Doğu Türkistan, Japonya, Hindiçini, Hindistan, Belucistan ve Arabistan.

Hindistan anlatılırken oradaki sömürgelerden de bahsedilmiştir. Her ülke anlatılırken tarihi coğrafya başlığı açılmamıştır. Çin çok geniş olarak ele alınmıştır. Belucistan hakkında sadece genel bilgi verilmiştir.

İçerisinde şekil, resim, harita ve tablo bulunmamaktadır.

b) Rıfat Efendi, *Taksîmât-ı Coğrafya-yı Husûsî(Avrupa)*, Birinci cilt, Mihran Matbaası, İstanbul 1298[2]

297 s. ve 1 t., 13x18,5 (9x 15) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 77391 incelendi. Darüşşafaka'da okutulmak için kabul edilmiştir. Yazar bu kitabı yazdığında Soğukçeşme askeri rüşdiyesinde lisan öğretmeniydi.

Dünyayı beş kıtaya ayırarak eserine başlar. İlk olarak incelenen kıta Avrupa'dır. Avrupa'yı memleketlere ve coğrafi bölümlere ayırarak sırayla incelenmiştir. Bu memleketlerin ve coğrafi bölümlerin: coğrafi şekilleri, sınırları, yüzölçümü, hayvanları, nüfusu, mezhepleri, şehirleri, lisanları, halkları, siyasi durumları, tren yolları gibi başlıkları incelenmiştir.

Avrupa kıtasını sınırlar, kıtanın teşkili, ticari ilişkiler, iklim, tarım ürünleri, kıtanın önemi, halk, meşhur hükümetler bakımından özetler.

İkinci olarak bahsedilen kıta Asya'dır. Asya kıtasını kısımlara ayırarak kısaca anlatır. Kıtayı sınırlar, yer şekilleri, nüfus, mezhepler, siyasi durumları ve ülkeler bakımından inceler.Meşhur hükümetleri birbiriyle askeri kuvvet, sanayi ve ticaret bakımından karşılaştırır ve kıtanın önemini vurgular. Bu bakımdan çok farklı bir kitaptır.

Rıfat Efendi, *Taksîmât-ı Coğrafya-yı Husûsî(Avrupa)*, Birinci cilt, Mihran Matbaası, İstanbul 1300[3]

297 s. ve 1 t., 13x18,5 (9x 15) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 13 numaralı eser incelenmiştir. Eserin içeriği değişmemiştir. Değişiklik yapılmadan yeni bir baskı yapılması kitabın beğenildiğini düşündürmektedir.

c) Rıfat Efendi, *Taksîmât-ı Coğrafya-yı Husûsî(Amerika)*, İkinci Cilt, **Birinci Baskı**, Mihran Matbaası, İstanbul 1298

168 s. ve 1 t., 13x18,5 (9x 15) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No:83697 incelendi. Darüşşafaka'da okutulmak için kabul edilmiştir. Yazar bu kitabı yazdığında idâdîde lisan öğretmeniydi.

Amerika kıtasını anlatarak başlar. Kıtanın deniz, körfez, boğaz ve adaları, kısımları, sömürgeleri, sınırları, keşifleri ve burada bulunan hükümetleri anlatır. Amerika kıtasını özetleyerek Okyanusya kıtasına giriş yapar.

Okyanusya kıtası anlatılırken: öncelikle kıta bölümlere ayrılır. Fazla ayrıntıya girmeden anlatılmıştır.

Kıtalar bahsinden sonra matematiksel coğrafya konusunda giriş yapılır. Beş kıta ve bu kıtaların oluşumu anlatılır. Nüfus tabloları bulunur. Meşhur şehirler, dağlar ve arzın keşfedilmemiş kısımları anlatılır.

Fihrist ile biter. Düzgün plana sahip bir kitap olduğunu söyleyemeyiz. Anlattığı kıtaları bölümlere ayırır. Bu bölümlerdeki hükümetleri anlatır. Aradan beklenmedik bölümler de çıkmaktadır. Yazar planda belli bir sıra takip etmemiştir. Araştırmacıların yararlanması açısından oldukça zor bir eserdir.

4- SÜLEYMAN ASAF(1302/1885'te sağ)

a) Süleyman Asaf, *Amelî Topografya*, Matbaa-i Osmâniye, İstanbul 1302

84 s., 10 r., 60 ş. ve 1 t., 16x22,5 (11x19,5) cm

Millet Kütüphanesi aeryz 103 incelendi. Kitap hazırlandığında yazar piyade kolağasıydı. Eser Fransızcadan tercümedir. Askeri mekteblerde okutulmak için hazırlanmış bir eserdir.

Mukaddime ile başlar. Arızalı topografyanın anlaşılmasının faydası, topografya nasıl anlatılmalı, özel aletler, topografya resimleri ve işaretleri anlatılmaktadır.

Genel bilgiler kısmında, kabartmanın tarifi, dünya haritasının çizimi, klinometreler, pusulalı cetvel ölçeğinin kullanılması anlatılmaktadır. Eserin bundan sonrası dört derse ayrılmaktadır. Bunlar:

Birinci Ders: yol haritalarını anlatır. Birinci fasıl: aletlerin tarif ve kullanımı, pusula, iletki, 2. fasıl: yön tayini, cadde haritası, 3. fasıl: Te cetvelinin tanım ve kullanımı,

İkinci Ders: 1. fasıl: Topografyanın kısımları, eğrilerin resmi, 2. fasıl: arzın hareketleri, zemin hatları, mikta tersimi, 3. fasıl, yol haritasının kopyalanması,

Üçüncü Ders: tesviyenin yapılma şekli, 1. fasıl: klinometrenin tarif ve kullanımı, 2. fasıl: yol haritası yapımı, 3. fasıl: yol haritası raporunun tanzimi,

Dördüncü Ders: Topografya haritalarının çeşitleri, 1. fasıl: kapalı yol haritası, 2. fasıl: düzensiz haritalar, 3.fasıl, göz kararı yapılan haritalar, 4. fasıl: düzgün haritalar üzerinedir.

Kitabın sonunda bulunan dört adet haritaya benzer çizimle sona erer. Karışık, anlaşılması zor ve topografyayı tüm yönleriyle anlatan bir kitaptır.

5- MEHMED BEDREDDİN(1304/1886'da sağ ?)

a) Mehmed Bedreddin, *Telhîs-i Coğrafya*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1304

85 s., 13,5x19,5 (9x15) cm

Millet Kütüphanesi no AECOĞ. 18 incelendi. İbtidâîyede kullanılmak için hazırlanmıştır. Yazar bu kitabı yazdığında İbtidâî mektebleri kâtiplerindendi.

Genel coğrafya bilgileriyle başlar. Coğrafyanın tanımı, dünyanın şekli, hareketi, kutuplar, daireler, küreler, enlem ve boylam daireleri ve bu daireleri bulma yöntemi, karalar ve denizler, yönler, coğrafi şekiller, ırklar ve dinler anlatılır.

Bu kısımlar bittikten sonra kıtalar coğrafyasına başlanılır. Kıtalar matematiksel coğrafya ve siyasi coğrafya başlıkları altında incelenir. Matematiksel coğrafya anlatılırken kıtanın yer şekilleri, denizleri, boğazları, adaları, burunları, dağları, nehirleri ve suları anlatılır.

Siyasi coğrafya anlatılırken kıtaya dâhil olan ülkelerden kısaca bahsedilir. Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının siyasi coğrafya kısmında, öncelikle Osmanlı topraklarında bulunan şehirlerden ve eyaletlerden sonra kıtadaki diğer ülkelerden bahsedilir.

Genel olarak düzenli bir planı vardır. Küçük boyutlu bir eserdir. İçinde bazı sayı hataları var. Bunun dışında klasik bir coğrafya eseridir.

6- MUSTAFA RASİM (1305/1888'de sağ)

a) Mustafa Rasim, *Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne Coğrafyası*, **Birinci Baskı**, Tophane-i Âmire Matbaası, İstanbul 1305

423 s. ve 6 t., 15,5x 23 (9x15) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 03057 incelendi. Kitap yazıldığında yazar binbaşı ve mühendishane coğrafya ve topografya öğretmeniydi. Kitap Mühendishane-i Berr-i Hümayun idâdîsi ve Hendese-i Mülkiye mektebinin birinci sınıfında kullanılmak üzere hazırlanmıştır.

Mukaddime ile başlar. İncelenen kitapta basım hatası vardır. Bazı sayfalar tekrar basılmıştır. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin ayrıntılı olarak anlatıldığını görmekteyiz. Burada devletin tabi kısımları, coğrafi konumu ve durumu, sınırları, yüzölçümü ve nüfusu anlatılır. Bu geniş bilgilerden sonra Osmanlı Devleti'nin üç kıtada bulunan arazilerine geçilir.

Kıtalar anlatılırken coğrafi konum, yüzölçümü, sınırlar, dağlar, boğazlar, denizler, sahiller, nehirler ve yaylalar gibi coğrafi şekilleri anlatılır. Siyasi taksimat başlığı ile kıtalardaki topraklar önce bölgelere sonra şehirlere ve kazalara ayrılır. Bu idari birimlerin ne surette idare edildiği, buralardaki eski eserler, eğitim, ticaret, tarım anlatılır.

İdari kısımlardan sonra savaşta karadan ve denizden müdafaayı anlatır. Doğal müdafaanın ne olduğunu belirtir ve müstahkem bir mevkiin nasıl olması gerektiğini belirtir. Kıtalardaki nüfusu, ticareti, limanları, yolları, haberleşme hatları, iklimi, sanayi ve daha önce gerçekleşen bazı savaşları anlatır.

7- ŞİRVANLI AHMED HAMDİ(ölüm tarihi1307/1890)

a) Şirvanlı Ahmed Hamdi, *Usûl-i Coğrafya-yı Sağîr*, İstanbul 1288

106 s. ve 5 t., 12x17,5 (7x12,5) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi no: 23379 incelendi. Harbiye, Bahriye ve rüşdiyelerde okutulmuştur. Fasıllar üzerine yazılmıştır.

Coğrafyanın tarifi, dünyanın şekli ve hareketleri, rüzgâr, kutuplar, daireler, dereceler, dünyanın kısımları, suları, karaları ve insan ırkları anlatılır. Bunlardan sonra kıtalar coğrafyasına giriş yapılır.

Sırayla Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtalarının, sınırları, denizleri, körfezleri, burunları, adaları, yarım adaları, nehirleri, gölleri, havzaları, memleketleri, nüfusu ve ırkları anlatılır.

Ülkeler coğrafyası kısmı bittikten sonra, üç kıtadaki Osmanlı topraklarının sınırları, sıradağları, nehirleri, gölleri, meşhur memleketleri ve şehirleri anlatılır.

Osmanlı toprakları hakkında verilen genel bilgilerden sonra devletin sahip olduğu demiryolu hatlarından, telgraf ve posta teşkilatından, idare şeklinden, halktan, kara ve deniz kuvvetlerinden bahseder. Ordudan bahsetmesi bakımından oldukça ilginçtir.

Kısa ve özet bilgiler içerir. Her fasıl sonunda sorular sorulmuştur. Anlatılan konunun tekrar edilmesi istenmiştir.

Şirvanlı Ahmed HAMDİ, *Usûl-i Coğrafya-yı Sağîr*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1295[2]

140 s., 13x18 (8x15) cm[287].

8- İZZET BEY(1307/1890'da sağ)

a) İzzet Bey, *Mülahhas Coğrafya*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul 1294

78 s. ve 1 t., 11,5x17,5 (8x15,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 83702 incelendi. Darüşşafaka'da okutulmak için kabul edilmiştir. Fatih Askeri Rüşdiyesi öğretmenlerinden kolağası İzzet Efendi'nin eseridir. Her hakkı Darüşşafaka'ya aittir.

Malûmat-ı Umûmîye ile başlar. Burada yerkürenin şekli, hareketi, yönler, kıtalar ve kutuplar, ekvator, genişlik, dünyanın şekli ve büyüklüğü, coğrafyanın tarifi, küreler, dünya nüfusu, dünya ırkları ve dinler anlatılır. Eserin buradan sonrası kıtalar coğrafyası üzerinedir.

287 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 275.

İlk olarak Avrupa kıtası anlatılır. Tüm kıtalar için kıtanın sınırları, boğazları, yarımadaları, adaları, meşhur burunları, yer şekilleri, sıradağları, yanardağları, suları, nehirleri, gölleri anlatılır. Sonra kıtanın siyasi kısımlarına geçilir. Bu memleketlerin nüfusu, ırkları, dinleri hakkında bilgi verilir.

Son olarak Küreyle alakalı konular: Küre türleri, meridyen ve paraleller (meridyen tayini, paralel tayini) gibi konulara değinilir. Eserin içinde lahika adı verilen ekler bulunmaktadır. Kitabın sonunda hata ve doğrularını gösteren iki sayfalık tablo vardır.

İzzet Bey, *İlâveli Mülahhas Coğrafya*,
Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1304[6]

100 s., 2 r. ve 6 ş., 11x18 (8x14,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 83729 incelendi. Bu baskı yapıldığında İzzet Bey Şam-ı Şerif Mekteb-i İdâdîsi Müdürü ve Binbaşıydı. Yine Darüşşafaka için kullanılmıştır. Burada Ali Cevad'ın eserinde dünyanın yuvarlak olduğunun ispatlanması için kullanılan gemili resim burada da vardır. Dünya küresinin resmi ve dünya küresinin hareketlerini gösteren şekille ana ve ara yönleri gösteren şekil eklenmiştir. Pusula şekli vardır. Yarım küreler, kutuplar ve ekvatoru gösteren iki şekil vardır. Amerika kıtasını gösteren şekil de bulunmaktadır.

Bu baskı öncekinden daha planlı bir şekilde yazılmıştır. Bütün kıtaları aynı başlıklar altında incelemiştir. Konulan şekil ve resimler dolayısıyla daha açıklayıcı olmuştur. Eserin on yıl içerisinde tekrar basılması üstelik altıncı baskıya ulaşması büyük bir başarıdır. Onun dönemindeki popülerliğini ortaya koymaktadır.

Önceki baskıdan farklı olarak Avrupa kıtası hakkındaki bilgilere Avrupa'nın sahilleri, deniz ve körfezleri eklenmiştir. Avrupa kıtasının memleketleri taksimi bölümüne de Romanya, Sırp ve Karadağ ilâve edilmiştir.

Asya kıtası bölümünde ise önceki baskıda anlatılan kıtada bulunan dağlar iki alt başlığa ayrılıp sıradağlar ve yanardağlar olmak üzere işlenmiştir.

Afrika kıtasındaki bilgilere ek olarak kıtanın sahilleri, deniz ve körfezleri, yanardağları ayrıca açıklanmıştır.

Önceki baskıda Amerika kıtası bölümünde verilen bilgilere ek olarak kıta sahilleri, deniz ve körfezleri, yanardağları ve nehirleri hakkında da bilgi verilmiştir. Amerika kıtasında bulunan memleketlere Kolombiya, Venezuela, Guyana, Hindi-i Garbi adaları eklenmiştir.

Okyanusya kıtasına ise Avustralya, Flemenk-i Cedid başlıkları eklenmiştir.

Küre-ye Müteallik Bahisler kısmına meridyen ve paralel tayininin faydası bölümü eklenmiştir.

9- ALİ SAİB (1308/1890'da sağ)

a) Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, **Birinci Baskı**, Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1304

640+6 s. ve 2 t., 13x19 (8,5x15,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 380 incelendi. Aynı kütüphanede bulunan 362, 379, 377, 9890, 78767 numaralı eserler aynı baskıdır. Darüşşafaka'nın 5. senesinde okutulmak için kabul edilmiştir. Müellif kitabı yazarken: Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye matematik öğretmeni ve binbaşıydı.

Eser iki sayfalık dibace ile başlar. Avrupa-yı Osmânî, Asya-yı Osmânî ve Afrika-yı Osmânî olarak üç ana bölümde incelenebilir.

İlk bölüm olan Avrupa-yı Osmânî'de Osmanlı Avrupa'sının doğal görünümü, konumu, sınırları, genişliği ve sahilleri anlatılır. Osmanlı Avrupa'sının nüfusunu ve arazisini gösteren bir tablo içermektedir. Siyasi coğrafya kısmında Osmanlı'nın Avrupa'daki vilayetlerinden ve bu vilayetlerin bazı sancaklarından bahsedilmektedir. Adı geçen vilayetler şunlardır:

1) İstanbul vilayeti,
2) Edirne vilayeti,
3) Selanik vilayeti,
4) Kosova vilayeti,

5) Manastır vilayeti,
6) İşkodra vilayeti,
7) Yanya vilayeti,
8) Girit Cezîresi,
9) Rumeli-yi Şarkî vilayeti,
10) Bulgaristan vilayeti.

Bölüm sonunda bu topraklarda yaşayan insanlar, bu insanların davranışları, dinleri, dilleri ve eski coğrafyası anlatılır.

İkinci bölüm olan Asya-yı Osmânî'ye Osmanlı Asya'sının doğal görünümü, konumu, sınırları, genişliği ve sahilleri anlatılarak başlanır. Siyasi coğrafya bölümünde anlatılan vilayetler şunlardır:

1) Anadolu yarımadasında bulunanlar: Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Sivas, Ankara, Hüdavendigar, Karesi, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Aydın, Konya ve Adana vilayetleri,
2) Küçük Asya bölgesinde bulunanlar: El-cezire, Asuriye, Kürdistan, Diyarbakır, Ma'mûretü'l-azîz, Dersim, Bitlis, Van, Hakkâri, Musul, Bağdat, Basra, Suriye, Beyrut, Hicaz ve Yemen vilayetleri'dir.

Üçüncü bölüm olan Afrika-yı Osmânî'de Trablusgarp vilayeti, Bingazi vilayeti, Mısır Hidiviyeti ve Tunus Emareti anlatılır.

Üç kıtada bulunan ve yukarıda adı geçen vilayetlerin doğal görünümü, konumu, sınırları, genişliği ve sahilleri hakkında bilgi verilir ve sonra siyasi coğrafya bölümünde bu vilayetlerin sancakları, kaza ve livaları, demiryolları sanayi ve tarım ürünleri gibi konularda bilgi verir.

Eserin son kısmında 15 sayfalık bir fihrist bulunmaktadır. Fakat burada eserdeki konu başlıklarının sayfaları verilmemiştir. Aslında bu 15 sayfa eserin indeks kısmıdır. Çünkü "ab" kelimesinden başlanarak alfabetik bir şekilde çeşitli kelimelerin bulunduğu sayfalar verilmiştir. İndeks yerine gerçek bir fihrist eserin başında bulunsa çok daha kullanışlı bir kitap olabilirdi. Eserin en sonunda ise 6 sayfa uzunluğunda hata ve savab cetveli vardır. Yanlış yazılan kelimelerin yerleri ve doğru halleri gösterilir.

10- AHMED CEMAL(1310/1892'de sağ)

a) Ahmed Cemal, *Coğrafya-yı Umûmî*, **Birinci Baskı**, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1307

207 s., 1 r. ve 5 ş., 15,5x23,5 (9x16) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 83736 incelendi. 77755 numaralı eser de aynı baskıdır. Bu kitap Askeri rüşdiyelerin dördüncü sınıfı için uygun bulunmuştur. Kitabın tüm hakkı matbaaya saklıdır. Yenişehirli Ahmed Cemal kitabı yazdığında: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne ve Beşiktaş Mülkiye Mektebi coğrafya öğretmeni ve süvari yüzbaşıydı.

Bir sayfalık bir mukaddime ile esere giriş yapılır. Sonra bir ihtar sayfası vererek kitabın kullanımını anlatır. Kitabın başında bir fihrist bulunmaktadır[288]. Eser on fasıl üzerine yazılmıştır.

Birinci Fasıl: Coğrafyanın tanımı, kısımları faydaları, arz, ufuk, yönler, pusula, arzın ve ayın hareketleri, itidalin inkılâbın noktaları, dört mevsim, küre ve haritalar, bunların çeşitleri, enlem-boylam, coğrafi konumun tayini, ölçek, dünyanın kısımları ve hükümetler anlatılır.

İkinci Fasıl: Avrupa Kıtası hakkındadır. Avrupa Kıtası'nın sahili, dağları, nehirleri ve gölleri anlatılır.

Üçüncü Fasıl: Memâlik-i Osmânî ile başlar ve burada diğer Avrupa ülkeleri anlatılmaktadır.

Dördüncü Fasıl: Asya Kıtası'nı anlatır. Asya Kıtası'nın sahili, dağları, nehirleri ve gölleri anlatılır. Asya Kıtası'nı hükümetlere ayırır.

Beşinci Fasıl: Asya-yı Osmânî ile başlayıp kalan diğer Asya hükümetlerini anlatmaktadır.

288 Eserin iç kapağı ve fihristi için bkz. **EK:** 7- **EK:** 12.

Altıncı Fasıl: Afrika Kıtasının sahili, dağları, nehirleri ve gölleri anlatılır. Afrika Kıtası'nı hükümetlere ayırır.

Yedinci Fasıl: Afrika-yı Osmânî ile başlar ve diğer Asya hükümetleri ile kabileleri anlatılır.

Sekizinci Fasıl: Amerika Kıtasının sahillerini, dağlarını, nehirlerini, göllerini ve adalarını anlatır.

Dokuzuncu Fasıl: Kıtayı bölgeler halinde(kuzey, orta, güney) inceler.

Onuncu Fasıl: Avustralya Kıtası'nı anlatır. Burada kıtanın coğrafi bölümleri, ırkları ve dinleri anlatılır. Hata ve savab cetveli ile sona erer.

Genel olarak düzenli bir kitaptır. Özellikle her kıta için hemen hemen aynı başlıkları açması dikkat çekicidir. Ayrıca çeşitli kitaplarda *Mufassal Coğrafya-yı Umûmî* olarak geçmesine rağmen adının sadece *Coğrafya-yı Umûmî* olduğu görülmüştür.

Ahmed CEMAL, *Coğrafya-yı Umûmî*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1314[2]

224 s., 1 r. ve 5 ş., 12x18 (8,5x14) cm

Bu baskı için İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 79523 incelendi. Bu kitap askeri rüşdiyelerin münteha sınıflarına hazırlanmıştır. Bu eser yeni baskıya hazırlandığında da müellif süvari yüzbaşıydı. Yine mukaddime ile başlar. Fasıl sayısında bir değişiklik yoktur.

Kitapta bazı başlıklar değişikliğe uğramıştır. Kitabın ilgili bölümlerine: Almanya'daki krallar ve dukalıklar, Kore Hükümeti, Guyana Arazisi, Brezilya Hükümeti başlıkları eklenmiştir. Kitaptaki en önemli değişiklik ise hata ve savab cetvelleri ile fihrist kısmının çıkarılmasıdır. Genel olarak fasılların içerdiği konular aynıdır.

b) Ahmed CEMAL, *Memâlik-i Osmâniye'ye Mahsûs Coğrafya-yı Askerî*, **Birinci Baskı**, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1310

180+5+2 s. ve 20 h., 20,5x27,5 (15x19) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 72298 incelendi. Harbiye mektebinin süvari ve piyade öğrencilerine okutulmak üzere yazılmıştır. Kitabın hakları matbaaya bırakılmıştır. Müellif kitabı yazdığında Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye askeri coğrafya öğretmeniydi.

Giriş sayfası ile başlar. Kaynak olarak kullanılan dokuz eserin belirtildiği bir sayfa vardır. Kitapta anlatılan konuların bitişinde beş sayfalık fihrist, iki sayfalık hata ve savab cetveli ile kitap sonlanır.

Kitap altı ana bölüm üzerine tertip edilmiştir. İlk bölüm Sevkülceyş adını taşır. Burada Sevkülceyş hakkında malumat verilir. Sevkülceyş konuları, cepheleri, harekât hatları, noktaları, müdafaa hatları, araziler ve üzerindeki nehir, dağ, deniz, ada, çöl, göl ve orman gibi oluşumların stratejiye etkisinden bahsedilir.

İkinci bölüm Askerî Coğrafya adını taşır. Burada Balkan yarım adasının doğal görünümü, iklimi, yolları ve tren hatları anlatılır. Yarım adada bulunan bazı devletler ve şehirlerin savunması hakkında bilgi verilir.

Üçüncü bölüm Avrupa-yı Osmânî adını taşır. Burada Trakya, Makedonya ve Arnavutluk cepheleri, başkentin müdafaa edildiği cepheler ve asker ihracına uygun bölgeler verilir.

Dördüncü bölüm Yunan sınırındaki cepheleri anlatır. Yunan ve Osmanlı savunma hatları iki devletin birbirine taarruzları anlatılır.

Beşinci bölüm Asya-yı Osmânî sınırlarından bahseder. Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki taarruzlar ve müdafaalar, Anadolu cepheleri, İran'a giden harekât hatları, Suriye cepheleri, Arabistan'daki Osmanlı toprakları, burada yaşanabilecek savaş zorlukları ve yöre halkından bahseder.

Altıncı bölüm Afrika-yı Osmânî adını taşır. Burada Mısır Hidiviyeti hakkında geniş askeri malumat verilir. Bölgenin halkı, coğrafi özellikleri, savunma stratejileri ve cepheleri hakkında bilgi verilir.

Çok sayıda harita içermektedir. Bu haritalar genellikle renklidir. Bazıları iki sayfa bazıları tek sayfadır. Anlatılan konuların zorluğu nedeniyle anlaşılması zor bir kitaptır.

Ahmed CEMAL, *Memâlik-i Osmâniye'ye Mahsûs Coğrafya-yı Askerî*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1314[3]

6+176+10 s. ve 25 h., 18,5x25,5 (15x19) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 79419 incelendi. Yine harbiye mektepleri için kullanılmış bir eserdir. Müellif kitabı yazdığında sabık coğrafya-yı askerî öğretmeni ve üçüncü ordu mensubu süvari 15. Alay binbaşısıydı.

Aynı matbaada tekrar basılan eserde 25 harita bulunmaktadır. Harita sayısında bir artış bulunmaktadır. İlk baskıda haritalar renkli iken ikinci baskı haritaları siyah beyazdır. Eserin sonunda dört sayfalık bir fihrist ve coğrafya-yı askerî dersi programına uygun 77 soru bulunmaktadır. İlk baskıda bu şekilde sorular bulunmamaktadır.

Genel olarak eserde bilgi değişikliği bulunmamaktadır. Bazı başlıklarda küçük değişiklikler yapılmıştır. Eserin baskı boyutu nedeniyle sayfa miktarında değişiklik olmuştur.

1322 yılında aynı matbaada eserin dördüncü baskısı yapılmıştır.

c) Ahmed CEMAL, *Mufassal Coğrafya-yı Osmânî*, **Birinci Baskı**, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1311

276 s. ve 31 t., 12,5x17,5 (9x14) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 79516 incelendi. İdâdî mektebleri birinci senelerine uygun olacak şekilde hazırlanmıştır. Müellif kitabı yazdığında: Mekâtib-i Fünûn-ı Harbiye-yi Şâhâne'de askeri coğrafya öğretmeniydi. Aynı zamanda kolağası unvanını taşıyordu.

Bir giriş sayfası ile başlamaktadır. Ardından kullandığı yedi eseri belirtmektedir. Fihristi de bulunmaktadır[289]. Osmanlı coğrafyası hakkında bilgi veren bir eserdir. Bu nedenle Avrupa-yı Osmânî, Asya-yı Osmânî ve Afrika-yı Osmânî olarak üç ana bölümden oluşur. Planlı oluşuyla dikkat çeker.

Avrupa-yı Osmânî bölümünde: Osmanlı Avrupa'sının sınırları, kısımları, yüzölçümü, nüfusu, diğer hükümetlerle sınırları, sahilleri, dağları, nehirleri, meşhur gölleri hakkında bilgi verilir. Rumeli-yi Şâhâne adlı bir başlık açar. Bu başlık altında bölgedeki çeşitli vilayetleri:

1) Doğrudan devlete bağlı olanlar (İstanbul, Edirne, Selanik, Yanya, Kosova ve İşkodra vilayetleri),
2) Emaneten idare edilenler (Bosna-Hersek vilayeti)
3) İmtiyazlı olarak idare edilenler (Bulgaristan Emareti) olarak üç kısımda inceler.

Son olarak bölgenin doğal görünümü, ırkları, dinleri, bölgedeki trenler, meşhur caddeleri, şose caddeleri anlatılır.

Asya-yı Osmânî bölümünde: Osmanlı Asya'sının sınırları, kısımları, yüzölçümü, nüfusu, diğer hükümetlerle sınırları, sahilleri, dağları, nehirleri, meşhur gölleri hakkında bilgi verilir. Taksîmât kısmında Osmanlı'nın Asya'daki vilayetleri ve onlara bağlı olan sancak ve mutasarrıflıklar anlatılır. Bölgede öncelikle anlatılan vilayetler şunlardır:

1) Anadolu'daki vilayetler (Hüdavendigar, Trabzon, Aydın, Konya, Ankara, Adana, Sivas),

289 Eserin iç kapağı, fihristi ve kullandığı kaynaklar için bkz. **EK:** 13- **EK:** 20.

2) Kürdistan kıtasında bulunan vilayetler(Erzurum, Ma'muretü'l-azîz, Diyarbakır, Bitlis, Van, Musul),
3) Irak ve El-cezire kıtasında bulunan vilayetler (Bağdat, Basra),
4) Suriye kıtasında bulunan vilayetler (Suriye, Halep),
5) Adalardaki vilayetler (Girit, Kıbrıs),
6) Kızıldeniz sancağındaki vilayetler (Yemen, Cezayir, Hicaz) anlatılır.

Son olarak bölgenin doğal görünümü, ırkları, bölgedeki trenleri, sahile inen yolları hakkında bilgi verilir.

Son bölüm ise Afrika-yı Osmânî'dir. Burada sahiller, dağlar ve nehirler anlatılır. Trablusgarp vilayeti, Bingazi ahalisi, Mısır Hidiviyeti, Mısır ahalisi ve Tunus emareti hakkında bilgi verilir.

Kitapta verilen vilayetlerin kısımları anlatılırken sancaklar, kazalar, mutasarrıflıklar ve merkez polis komiserliklerine dair tablolar verilmiştir.

Eserin sonunda hata ve savab cetvelini içeren 12 sayfa bulunmaktadır. Kitabın hin (hıyn)? yazımında vilayetlerde olan tebdilatı belirten bir sayfa bulunmaktadır. Genel olarak düzenli bir eserdir. Fihrist içermesi nedeniyle kullanımı kolay bir eserdir.

Ahmed CEMAL, *Coğrafya-yı Osmânî*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1316[2]

288 s. ve 31 t., 12,5x18,5 (8,5x14,5) cm

Millet kütüphanesi AEMTF. 4141 nolu eser incelendi. Yazar kitabı yazdığında Süvari kaymakamıydı. Eserde bazı düzeltmeler yapılmıştır. Bazı alanlara dair bilgiler genişletilmiştir. Yeni baskıda eserin isminden mufassal kelimesi çıkarılmıştır. Başlıklardaki sıralamalar diğer kitaplardan farklı olarak harflerle yapılmıştır. Kitaptan hangi eserleri kullandığını yazdığı kısmı çıkarmıştır.

Eserde büyük çapta bir değişme söz konusu değildir. Yine aynı mekteplerde ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Ahmed CEMAL, *Coğrafya-yı Osmânî*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1319[3]

268 s., 13x19 (8,5x14) cm

11- HÜSEYİN HÜSNİ(1310/1892'de sağ)

a) Hüseyin Hüsni, *İcmâl-i Coğrafya*, Aramyan Matbaası, İstanbul, 1300

276 s. ve 10 ş., 15x23 (11x18,5) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 21 incelendi. Askeri rüşdiyelerin münteha sınıfları için kullanılmıştır. Müellif kitabı yazdığında Süvari Mülazımı ve Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi coğrafya öğretmeniydi.

Eserin iç kapağında 1300, dış kapağında ise 1301 yılı yazmaktadır. Yine iç kapağında Aramyan Matbaası yazmasına rağmen dış kapağında Mahmut Bey Matbaası yazmaktadır. Eserin bibliyografyası yazılırken iç kapaktaki bilgilere dikkat edilmiştir. Dipnot kullanılan bir eserdir.

Yazar kitaba genel coğrafi bilgiler verilerek başlar. İlk olarak yerküreyi parçalara ayıran dairelerden bahsedilir. Paralel ve meridyenler, küre çeşitleri, coğrafi konum tayini ve konum tayininin faydası, yönler, iklimler, güneş, hava ve rüzgârlar, yağmur, insan ırkları, dinler, karalar ve denizler ilk kısımda anlatılırlar.

İkinci kısım Avrupa kıtası üzerinedir. Bu kısım: matematiksel coğrafya, tabii coğrafya ve siyasi coğrafya bölümlerinden oluşur. Matematiksel coğrafya bölümünde yer şekilleri ve coğrafi durumu anlatılır. Tabii coğrafya bölümünde sınırlar, sahiller, yeryüzü şekilleri, sular ve iklim anlatılmaktadır. Siyasi coğrafya kısmında Avrupa kıtasını kuzey, batı, doğu, orta Avrupa, İberiye-İtalya adasındaki ve Balkan yarım adasındaki devletler olarak coğrafi bölümler altında inceler. Bu coğrafi bölümlerdeki devletleri, devletlerin sınırlarını, yer şekillerini, hükümetleri, halkları,

siyasi taksimatı, şehirleri, tarım ürünlerini ve ticareti anlatır. En son anlatılan devlet Osmanlı Devleti'dir. Eyaletler ve emaretler de anlatılır. En son anlatılan konu Osmanlı Avrupa'sının mahsulâtıdır.

Genel olarak düzenli bir kitaptır. Anlaşılması kolay bir dille yazılmıştır. Sadece Avrupa kıtasını anlatmıştır. Bu açıdan diğer eserlerden farklıdır. Eski dönemlerdeki coğrafyanın anlatılması da enteresandır. Bu özellik ders kitaplarında pek rastlanmamıştır.

b) Hüseyin Hüsni, *Taksîmât-ı Düvel-i Müsta'merat-ı Millîyi Hâvî Coğrafya-yı Umûmî ve Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî*, Osmanlı Matbaası, İstanbul 1312

397 s., 51 r. ve 12 ş., 12x20 (9,5x17) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 4086 incelendi. Yazar kitabı yazdığında Soğukçeşme ve Gülhane askeri rüşdiyelerinde coğrafya öğretmeniydi. Eser askeri ve mülki rüşdiyelerin programına uygun olacak şekilde hazırlanmıştır.

Mukaddime ile başlar. Birinci kısma coğrafya konusundaki genel bilgileri anlatarak başlar. Kısaca şu konulardan bahseder: Coğrafyanın esası ve faydası, yerküreye dair bilgiler, kutuplar, ekvator, daireler, bölgeler, yönler, küre türleri, paralel ve meridyen tayini, mevsimler, iklim, ırklar ve dinler anlatılır.

İkinci kısımda karalar ve denizler, Osmanlılarda hükümet ve halk anlatılır. Kıtalar coğrafyası bu bölümden sonra başlar. Öncelikle Osmanlı topraklarının bulunduğu üç kıta anlatılır. Osmanlı Avrupa Asya ve Afrika'sının sınırları, sahilleri, suları, siyasi kısımları ve yer şehirleri anlatılır. Ümrani coğrafya kısmında Osmanlı topraklarının mahsulleri, hâsılatı, ticaret ve demir yolları anlatılır.

Buradan sonra beş kıtanın coğrafi bölümleri ve bu bölümlerde bulunan devletler hakkında bilgi verilir. Balkan yarım adasındaki hükümetlerin, Rus Asya'sındaki hükümetlerin ve İspanya yarım adasındaki hükümetlerin tabii durumu ve siyasi durumunu, sınırlarını, sahillerini, şehirlerini, halkını, hükümetini, dağlarını, nehirlerini ve sömürgelerini anlatır.

Bu bilgilerden sonra Asya, Afrika, Amerika, Okyanusya kıtalarının durumunu, yer şekillerini ve hükümetlerini anlatır. Amerika kıtası anlatılırken kuzey, güney ve orta olarak üç bölüme ayrılır. Bu bölümlerin yüz ölçümü ve yer şekilleri anlatılır. Okyanusya da Malezya, Avustralya ve Polinezya olmak üzere üç kısımda incelenir. Bu kısımların tabii ve siyasi coğrafyası anlatılmıştır. Bazı bölgelerin şehir ve kazaları da anlatılır.

Beş kıta tamamen ayrı yazılmış olsaydı daha anlaşılır ve düzenli bir kitap olurdu.

c) Hüseyin Hüsni, *Coğrafya-yı Umûmî*

Müellife ait *Coğrafya-yı Umûmî* adlı bir eser de bulunmaktadır. II. Abdülhamid döneminde yazılmıştır. Askeri mekteplerde kullanılmak amacıyla hazırlanmıştır. Yazar bu eseri yazdığında süvari kolağasıydı. Kitapta genel coğrafi bilgiler ve kıtalar coğrafyası anlatılmaktadır. Daha geniş bilgi için bakınız:

Hüseyin Hüsni, *Coğrafya-yı Umûmî*, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar no:4191, Ekmeleddin İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** C.I s. 294-296

12- MEHMED ŞAKİR(1310/1892'de sağ)

a) Mehmed Şakir, *Yazılı ve Yazısız Harita Üzerinde Sualli-Cevaplı Muhtasar Numune-i Coğrafya-yı Umûmî,* **Birinci Baskı**, Mahmut Efendi Matbaası, İstanbul 1310

130 s., 6 ş. ve 7 t., 11 x 18 (9x15,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 77922 incelendi. Müellif kitabı yazdığında Beşiktaş ve Eyüp askeri rüşdiyeleri coğrafya öğretmeni, piyade kolağasıydı. Beşiktaş mülkiye mektebinde matematik öğretmenliği de yapıyordu.

Askeri rüşdiyelerin üçüncü sınıflarında okutulmak üzere kabul edilmiş bu eser klasik coğrafya kitaplarında olduğu gibi coğrafyanın tarihi ile başlar. Arz ve

hareketlerini tanımlar. Beş kıta, denizler, kutuplar, ekvator, harita, muhtelif memleketler ve yönler gibi temel konulardan bahseder. Sonra ada, dağ, deniz gibi coğrafi şekillerden ve tanımlardan bahseder.

Kitapta kullanılan resimler birçok kitapta görülmüş resimlerdir.

Tanımlardan sonra kıtalar coğrafyasına geçilir. İlk anlatılan kıta Avrupa'dır. Bu kıtadan sonra sırasıyla Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtaları gelir. Her kıta için hemen hemen aynı ayrıntılara değinilmiştir. Kıta anlatımlarına kıtanın iklimi, sınırları, halkı, ırkları ile başlanır. Daha sonra kıtadaki denizler, boğazlar, adalar, körfezler, burunlar, dağlar, nehirler ve göller gibi coğrafi özellikler anlatılarak siyasi coğrafya kısmına geçilir. Bu kısım Memleketler başlığı altında incelenmiştir. Memleketler başlığında Osmanlı toprakları öncelikli olarak anlatılmıştır. Osmanlı toprakları kısmında da sınırlar, nüfus, halk ve ırklar anlatılarak şehirlere taksim edilir. Buradaki şehirler anlatılır. Sonra kıtadaki diğer ülkelere geçilir. Osmanlı toprakları gibi diğer ülkelerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Kimi kıtalarda farklı olarak sömürgelerden, dini mezheplerden bahsettiği de görülmüştür. Kitabın içerisinde beş kıtadaki ülkelerin sınırlarını ve nüfuslarını içeren bir tablo bulunmaktadır. Bunun dışında ticari ve askeri limanlara ait bilgi veren bir tablo da içermektedir.

Eser planlı bir şekilde ve öğretici bir tarzda yazılmıştır. Bazı kısımların maddeler halinde soru-cevap şeklinde olması eserin ders kitabı olarak hazırlandığını gösterir.

Mehmed Şakir, *Yazılı ve Yazısız Harita Üzerinde Sualli-Cevaplı Muhtasar Numune-i Coğrafya-yı Umûmî,* Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1317[5]

139 s., 6 ş. ve 9 t., 11x18 (9x15,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 79527 incelendi. 1317 yılında müellif Tophane-i Âmire'ye mensup 2. Sanayi Alayı Mekteb-i Müdürü ve binbaşıydı. Bu kitap askeri rüşdiyeler ve Darüşşafaka'da okutulmak üzere kabul

edilmiştir. Eserin boyutları değişmemiştir. 139 sayfa olmuştur. Bu artışa eklenen tablolar ve mukaddime kısmındaki değişiklikler neden olmuştur. Eklenen tablolar Osmanlı'nın demiryolları, iskeleleri gibi konularla alakalıdır. İntihab ile sona erer.

Genel olarak bakıldığında beşinci baskıya ulaşması ve büyük bir değişikliğe uğramamış olması eserin başarısını göstermektedir.

13-SÜLEYMAN ŞEVKET PAŞA(1310/1892'de sağ)

a) Süleyman Şevket, *Hulasa-i Coğrafya*, III Cilt, Tophane-i Âmire Matbaası, İstanbul 1286-1288

6+268+202+92 s., 11x16 (9x13) cm

Bu eser yazıldığında yazar kolağasıydı. Rüşdiyeler için yazılmış bir kitaptır. Üç kısım üzerine yazılmıştır. Birinci kısım genel coğrafya bilgileri ve Avrupa kıtasını, ikinci kısım Asya ve Afrika kıtalarını, üçüncü kısım Amerika ve Okyanusya kıtalarını anlatır[290].

On iki defa basılmıştır. Bu açıdan döneminde ne kadar beğenildiğini ortaya koymaktadır. '*Muhtasar Coğrafya*' adlı eserine kaynaklık etmiştir. Eserde Avrupa kıtası geniş yer almaktadır. Kıtalar coğrafyası konusunda yazılmış önemli eserlerden biridir[291].

b) Süleyman Şevket, *Atlas-ı Muhtasar*, İstanbul 1289[2]

10 s., 8 h., 8 ş. ve 2 t.

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 56 nolu eser incelendi. Eserin dijital görüntüsü incelendiği için boyutları bilinmemektedir. Fakat küçük boy resim defteri gibi eni boyundan uzun bir şekilde basılmıştır. Eser yazıldığında yazar idâdîde coğrafya hocasıydı. Rüşdiyelerde okutulmak için hazırlanmış bir atlastır.

290 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 306.

291 Eserin iç kapağı ve fihristi için bkz. **EK:** 1-**EK**: 6

İçinde Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya, Amerika ve Osmanlı topraklarını gösteren haritalar vardır. Bu atlas '*Osmanlı Coğrafya Literatürü*' adlı kitapta yer almamaktadır.

c) Süleyman Şevket, *Muhtasar Coğrafya*, **Birinci Baskı**, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1289

120 s., 12x18 cm[292].

Süleyman Şevket, *Muhtasar Coğrafya*, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1290[2]

120 s. ve 2 t., 11x16 (7,5x13) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 19 nolu eser incelendi. Müellif İdâdîyede coğrafya öğretmeniydi. Rüşdiyelerde okutulmak için hazırlanmış bir kitaptır. Bu kitaptan ve *Atlas-ı Muhtasar*'dan 11 Ocak 1874 tarihinde biner adet satın alınmış ve rüşdiyelerde kullanılmıştır[293]. Ayrıca taşra rüşdiyeleri için de 31 Ağustos 1873 tarihinde 1500 adet satın alınmıştır[294]. Eserin başında fihrist bulunmaktadır. Maddeler ve fasıllar şeklinde yazılmış bir kitaptır.

Birinci fasılda coğrafyanın tarifi, kısımları, faydası, dünyanın kısımları, yönler, enlem ve boylam bulma, dünyanın şekli ve nüfus anlatılmaktadır.

İkinci fasılda beş kıtanın sınırları, coğrafi bölgeleri, yüzölçümü ve burada bulunan ülkeler anlatılır.

Üçüncü fasıl Osmanlı coğrafyası üzerinedir. Burada Osmanlı topraklarının bölümleri, bu bölümlerin sınırları, yüzölçümü, coğrafi konumu, şehirlere ayrılması, bu şehirlerdeki coğrafi şekiller anlatılır.

292 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 308-309.

293 B.O.A. A.}MKT.MHM. 472-42

294 B.O.A A.}MKT.MHM. 462-68

Dördüncü fasılda ölçek, ölçek türleri, yeni ölçek türleri, dünyanın büyük daireleri, bir derecelik mesafenin kat edilmesi ve ekvator anlatılarak eser sona erdirilir.

Süleyman Şevket, *Muhtasar Coğrafya*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1305[8]

12x18 cm[295].

14- AHMED REFİK(1313/1895'te sağ)

a) Ahmed Refik, *Coğrafya-yı Sevkülceyşi*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1313

Birinci kısım: 9+83 s., İkinci Kısım: 48 s. ve Üçüncü Kısım: 228 s., 19x26 (14,5x18) cm

Erkân-ı Harbiye birinci ve İkinci sınıf öğrencilerine okutulmak amacıyla yazılmıştır. Üç kısımdan oluşur. Birinci kısım kayıptır. İkinci kısımda: sevkulceyş ve sınırlar hakkında bilgi verilir. Üçüncü kısımda: diğer devletlerin sevkulceyş taktikleri anlatılır[296].

15- MEHMED AZMİ (1314/1896'da sağ)

a) Mehmed Azmi, *Yeni Coğrafya*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1314

112 s., 13 h., 36 r., 16 ş. ve 3 t., 11x17 (9x14) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 80568 nolu eser incelendi. Yazar bu eseri yazdığında İdâdî müdürüydü. Eser rüşdiyelerin birinci sınıfında kullanılmak için kabul edilmiştir.

Yirmi beş ders üzerine tanzim edilmiştir. Sırasıyla:

295 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 310.

296 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 324-326.

1) coğrafyanın faydası, dünyanın tarifi ve şekli,
2) gece ve gündüz, saatler ve dünyanın hareketleri,
3) sene, mevsim ve ayı,
4) yönleri,
5) kutuplar, ekvator, küre ve haritaları,
6) yeryüzünün kara ve su kısımlarındaki coğrafi şekilleri,
7) insan topluluklarının oluşumu, kıtaları ve denizleri,
8) enlem ve boylamları,
9) insan ırklarını,
10) dünyadaki hayvanları,
11) bitkileri,
12) madenleri,
13-17) Avrupa kıtasının tabii durumu, siyasi durumu ve ülkelerini,
18-20) Asya kıtasının tabii durumu, Asya'daki Osmanlı toprakları ve Asya'da bulunan diğer hükümetlerini,
21-23) Afrika Kıtası'nın tabii ve siyasi coğrafyasını,
24) Amerika Kıtası'nı,
25) Okyanusya Kıtası'nı anlatır.

Eser Aydın, Hüdavendigar, Ankara, Selanik, Diyarbakır ve Adana haritalarıyla sona ermektedir.

16- ALİ HAYDAR(1316/1898'de sağ)

a) Ali Haydar, *Harita Tersimi Atlası*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1314[2]

48 s., 2 h., 45 ş. ve 11 t., 18x25,5 (15x21) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 79441 incelendi. Ali Haydar Bey eseri hazırladığında: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne'de harita hocası ve piyade kolağasıydı. Askeri okullarda harita yapımı dersini gören sınıflar için hazırlanmış bir eserdir.

Bir sayfalık mukaddime ile başlar. Eserdeki bilgileri kısımlara ayırarak incelemiştir. Eser arazi kabartmasının gösterilmesi hakkında ayrıntılı bilgi, harita yapılacak kâğıdın cinsi, harita yapımı, köprüler, yollar, demir yolları, siper, mekânlar ile şehirler, kaza ve kasabalar, durgun sular, tarım alanları, deniz kenarları, set, hendek ve bu şekillerin haritada nasıl gösterilmesi gerektiğini anlatır.

Ayrıca harita işaretleri hakkında bilgi veren tablolar da bulunmaktadır. Sadece harita yapımını öğretmek amacıyla yazılmış bir eserdir. Sadece harita ile ilgili bilgi veren başka bir ders kitabına rastlanılmamıştır.

17- HÜSEYİN AVNİ (1316/1898'de sağ)

a) Hüseyin Avni, *Coğrafya-yı Umûmî*, İstanbul 1316

225 s., 42 h., 1 r., 4 ş. ve 1 t., 16x23 (14,5x20) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 9840 nolu eser incelendi. Yazar bu kitabı Osmanlı mektepleri 3., 4. ve 5. Sınıflar için hazırlamıştır. İngilizceden tercüme bir eserdir. Çizgili deftere yazılmıştır. Bu durum eserin müsvedde olduğunu göstermektedir.

Coğrafi tabirler ile esere başlar. Coğrafya kısımları, yönler, kıtalar burada anlatılır. Matematiksel coğrafya kısmında dünya, daireler, iklimler, ırklar ve bu konulardaki tabirler üzerinedir.

Bu konulardan sonra kıtalar coğrafyasına giriş yapılır. Sırayla Avrupa, Asya, Afrika, Okyanusya ve Amerika kıtaları anlatılır. Bu kıtalar anlatılırken kıtaların coğrafi şekilleri, denizleri, boğazları, körfezleri, adaları, iklimi, mahsulleri, madenleri, halkı, tarihi coğrafyası ve ülkeleri anlatılmaktadır. Ülkeler anlatılırken coğrafi şekilleri, şehirleri, mahsulleri, nüfusları, iklimleri ve hayvanları anlatılmaktadır.

Bu kitap '*Osmanlı Coğrafya Literatürü*' adlı kitapta yer almamaktadır.

18- İCLÂL HANIM (1317/1899'da sağ)

a) İclâl Hanım, *Sağîr Müntahab Coğrafya*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1317

40 s., 11x17,5 (9x14) cm[297]

297 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 345-346.

İclâl Hanım, *Sağîr Müntahab Coğrafya*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1318

40 s., 12x17 (9x15) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 78519 incelendi. Beşiktaş'ta bulunan Mekteb-i Hamidiyenin kız kısmında kullanılması kabul edilmiştir. Bir iki söz adı verilen ilk kısımda eserin neden yazıldığı anlatılmaktadır.

İlk olarak coğrafya nedir, dünya küresi, dünyanın sınırları, dünyanın kara ve su kısımlarına dair coğrafi terimler ve dünya nüfusu hakkında bilgi verir.

Sonra kıtalar coğrafyasına geçilir. Burada beş kıtanın denizleri, körfezleri, boğazları, burunları, adaları, yarım adaları, sıra dağları, yanardağları, nehirleri, gölleri, ülkeleri, bu ülkelerin yeri, nüfusu, başkenti ve meşhur şehirleri kısaca anlatılır.

19- AHMED CEVAD(ölüm tarihi 1318/1900)

a) Ahmed Cevad, *Malûmat Al Kafiye fi 'l Memâlik-İl Osmâniye*, **Birinci Baskı**, Ahmed Mithat Matbaası, İstanbul 1289

142 s. ve 42 t., 15,5x23 (10,5x20) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 324 incelendi. Eser yazıldığında Ahmed Cevad Bey Erkan-ı Harb binbaşısıydı. Eser askeri idâdîlerde okutulmak için kabul edilmiştir.

Eserin tanıtıldığı birkaç sayfa ile başlar. Mukaddime bulunmaktadır. Dağlar, sular ve sınırlara dair bilgiler vererek başlar. İnsan ırkları hakkında geniş bilgi verir. Diller ve ırklar, insanlarda yaşayış ve medeniyet, hükümetler ve bazı hükümetlerin durumu anlatılmaktadır.

Tarihi coğrafya kısmında ilk olarak eski çağ, orta çağ ve yakın çağda coğrafya anlatılmaktadır. Sonra Osmanlı Tarihi, vilayetler, meclisler, vekiller, Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz kuvvetleri, gelir ve giderleri, nüfusu, dinleri, Avrupa, Asya ve Afrika'daki dinler, madenler ve yeni yollar anlatılmaktadır.

Eserin buradan sonraki kısmında Osmanlı Avrupa'sının sınırları, nüfusu, dinleri, ırkları, tabii kısımları, meşhur dağları, gölleri, nehirleri, İstanbul vilayeti, İstanbul'un muhasarası, İstanbul etrafındaki kapılar, meşhur mevkiler, asker miktarı, Rum ve müttefiklerinin askeri ve İstanbul'un muhasaradaki durumu anlatılmaktadır. Karadeniz boğazı, Kızıl adalar, Edirne vilayeti, Kale-i Sultânîye boğazı, ormanlar ve madenler ile eser bitmektedir.

Eserin çeşitli yerlerinde ve sonunda ihtarlar bulunmaktadır. Eserin sonundaki tabloda nüfus, teb'a ve hane sayısı bilgisi verilmektedir.

Eserde ırklar ve diller konusunda çok geniş bilgi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin tarihi, orduları ve bazı savaşlardaki durumunun anlatıldığı gözlenmiştir. Tüm bu yönlerden ilgi çekici bir eser olduğu söylenilebilir.

Ahmed Cevad, *Malumat Al Kafiye fi'l Memâlik-İl Osmâniye,* İstanbul

142 s. ve 38 t., 13x21,5 (10,5x20) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 83740 incelendi. Eserin basım yeri ve yılı bilinmemektedir. Mukaddime bulunmaktadır. Eserde bilgi değişikliği yapılmamıştır.

Yazarın Mehmed Asım ile yazdığı bir kitabı da bulunmaktadır. Bu kitaba Mehmed Asım anlatılırken yer verilecektir.

20- MENEMENLİZADE MEHMED TAHİR(ölüm tarihi 1320/1902)

a) Menemenlizade Mehmed Tahir, *Osmanlı Coğrafyası*, **Birinci Baskı**, Karabet Matbaası, İstanbul 1312

148 s., 12x17,5 (9x15) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 77997 incelendi. Mülki idâdîlerin programına göre hazırlanmıştır.

Ders programı ile başlar. Haftada birer saatten iki ders yapılmaktadır.

Kitapta Osmanlı coğrafyası anlatılmaktadır. Osmanlı coğrafyasının genel durumu, eski ve yeni sınırları, denizleri, sahilleri, limanları, dağları, nehirleri, gölleri, bu nehir ve göllerin nereye aktığı ve adaları anlatılmaktadır.

Bundan sonra Asya ve Avrupa'daki Osmanlı topraklarının yüz ölçümü, nüfusu, ormanları, ovaları, otlakları, yaylaları, hayvanları, madenleri, tarım ürünleri, yolları, demir yolları, posta yolları, ticareti ve sanayisi anlatılmaktadır.

Eserin buradan sonrası siyasi coğrafya üzerinedir. Bu bölümde Avrupa, Asya ve Afrika'daki Osmanlı topraklarının nüfusu, şehirleri ve mutasarrıflıkları, bu şehirlerin sınırları, nüfusu, kısımları, mahsulleri ve meşhur beldeleri anlatılmaktadır.

Bütün vilayetlerin kaza tabloları da verilmiştir. Avrupa topraklarının daha iyi anlatıldığı bu kitap karışık bir plana sahiptir.

b) Menemenlizade Mehmed Tahir, *Mükemmel Coğrafya-yı Osmânî,* Karabet matbaası, İstanbul 1316

144 s., 12x17 (9x15) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80579incelendi. Eser idâdîlerin üçüncü senesi için kullanılmıştır. 1314 yılı programına uygun bir eserdir. İki baskı arasında sadece yıl farkı vardır. Bilgi bakımından bir değişiklik olmamıştır. Fakat eserin ismi değişmiştir. Bu kitap sonra '*Coğrafya-yı Osmânî* ' adıyla da basılmıştır. Bu açıdan ilginç bir kitaptır.

21- ALİ RIZA(1326/1908'de sağ)

a) Ali Rıza, *Atlaslı Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, Mühendishane-i Berr-i Hümayûn Matbaası, İstanbul 1318

180+351+34 s.

Bu kitabı Mühendishane-i Berr-i Hümayûn'un idâdîye ve hendese-i mülkiye birinci seneleri için hazırlamıştır. Üç ciltten oluşur birinci cilt Avrupa, ikinci cilt Asya, üçüncü cilt Afrika kıtasında bulunan Osmanlı topraklarından bahseder[298].

22- HASAN TAHSİN(1326/1908'de sağ ?)

a) Hasan Tahsin, *Rehber-i Coğrafya*, **Birinci Baskı**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1324

55 s. ve 1 t., 12x19 (12x17) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi no: k23876 incelendi. İlkokullarda kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Müellif kitabı yazdığında Dar'ül-Hayr-i Âli Kur'an-ı kerim öğretmeni ve Hüseyin Paşa Mektep müdürüydü.

Coğrafyanın faydası, kısımları, ufuk, yönler, pusula, rüzgâr, arz, kutuplar, daireler, meridyenler, paraleller, dünyanın hareketi, ay ve güneş tutulması, dinler, hükümetler ve sularla ilgili tabirler anlatılır.

Genel coğrafya bilgilerinden sonra Osmanlı Avrupa'sına geçilir. Bu bölgenin sahilleri, dağları, gölleri, nehirleri, mülki kısımları, şehirleri ve Bulgaristan eyaleti anlatılır. Osmanlı Avrupa'sından sonra Avrupa ile ilgili genel bilgiler verilir. Burada Avrupa'nın sahillerinden bahsedilir.

Osmanlı Devleti'nin güney komşularından, orta, doğu ve kuzey Avrupa hükümetlerinden bahsedilir.

Avrupa hükümetlerinden sonra Osmanlı Devleti'nin Asya ve Afrika'da bulunan topraklardan bahsedilir. Bu topraklar anlatılırken bölgelerin sahillerine, dağlarına, idari kısımlarına, şehirlerine ve emaretlerine, halklarına, ırklarına ve mezheplerine değinilir.

298 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 388-389.

23- MEHMED REMZİ(1326/1908'da sağ ?)

a) Mehmed Remzi, *Coğrafya-yı Umûmî*, **Birinci Baskı**, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1319

239 s., 14x20 (8,5x14) cm[299].

Mehmed Remzi, *Coğrafya-yı Umûmî*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1323[2]

168 s., 1 r., 13 ş. ve 6 t., 15,5x24 (11,5x18) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 316 nolu eser incelendi. Kitap hazırlandığında: yazar Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesinde coğrafyası öğretmeniydi. Bu kitabı askeri rüşdiyelerin üçüncü seneleri için hazırlamıştır.

Padişaha övgüler yazılan bir giriş sayfası ile başlanmıştır. Buradan sonra coğrafyanın tarifi, faydaları, kısımları, dünyanın şekli, ufuk, yönler, yönlerin tarifi, paraleller, meridyenler, ekvator, bölgeler, dünyanın ve ayın hareketleri, haritalar, ölçekler, dünyanın yer şekilleri, nüfusu ve dinleri anlatılmaktadır.

Eserin buradan sonrası kıtalar coğrafyası üzerinedir. Sırayla Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtalarından bahsedilmektedir. Avrupa kıtası anlatılırken burada bulunan sahiller, dağlar, nehirler ve göller anlatılmaktadır. Kıtanın coğrafi şekillerinden sonra siyasi kısımlarından bahsedilir. Avrupa kıtasında bulunan hükümetleri kıtanın güneyinde, ortasında, doğusunda ve kuzeyinde bulunanlar olarak ayırır. Kıtanın güneyinde bulunan ülkeler arasında ilk anlatılan Osmanlı Devleti topraklarıdır. Kıtadaki hükümetler anlatılırken buraların sınırları, yer şekilleri, idare ve halk, kısımlar ve şehirler hakkında bilgiler verilmektedir.

Diğer kıtaların da ilk olarak sahilleri, dağları, nehirleri ve gölleri anlatılmaktadır. Buradan sonra kıtada bulunan coğrafi kısımlar ve bu coğrafi kısımlarda bulunan hükümetlerin sınırları, yer şekilleri, idaresi ve halkı, kısımları, şehirleri ve sömürgeleri anlatılmaktadır.

299 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 393.

Okyanusya kıtası ayrıntılı bir şekilde anlatılmamıştır. Eserin sonunda coğrafi sözlük, hata ve savab cetveli bulunmaktadır. İlk baskıdan farkı kitapta Fransızca coğrafi terimlerin de anlatılmış olmasıdır.

b) Mehmed Remzi, *Coğrafya-yı Umûmî Atlası*, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1323

22 h., 26x16 (21,5x13,5) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 57 incelendi. Askeri Rüşdiyelerin üçüncü senesi için hazırlanmıştır.

c) Mehmed Remzi, *Mücmel Coğrafya-yı Umûmî*, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye Matbaası,1325

85 s.

Askeri Rüşdiyelerin ikinci sınıfı için hazırlanmıştır. Önce tabii coğrafya sonra kıtalar coğrafyası hakkında bilgi verir[300].

ç) Mehmed Remzi – Mehmed Vasıf, *Yeni Coğrafya-yı Osmânî,* **Birinci Baskı,** Kanaat Matbaası, İstanbul 1325

491+5 s. ve 27 t., 11,5x 17 (8x13) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 3735 incelendi. Kitap yazıldığında yazarlardan Mehmed Remzi Üniversite, Kuleli ve Vefa İdâdîleri coğrafya öğretmeniydi. Mehmed Vasıf (1327/1909'da sağ) ise, Soğukçeşme rüşdiyesi lisan öğretmeniydi. Kitap mülki idâdî ikinci senesi ve askeri rüşdiyelerin dördüncü sınıfında kullanılmak üzere hazırlanmıştır.

İçindekiler kısmı ile başlar. Bir iki söz başlığı vardır. Burada bu kitabı yazmaktaki amacının ne olduğunu anlatır. Otuz fasıl üzerine yazılmıştır. Bu fasıllarda kısaca şu konulardan bahsedilmektedir.

300 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 393-394.

İlk olarak Osmanlıların ortaya çıkışı, kitabın yazıldığı döneme kadar geçen olaylar, Osmanlı memleketleri, bu memleketlerin: yüzölçümü, nüfusu ve coğrafi kısımları anlatılmaktadır.

Sonra devletin siyasi, askeri, eğitim durumu, ırklar, dinler ve dilleri gibi genel bilgileri vererek devletin coğrafi durumuna geçilir.

Osmanlı Avrupa topraklarını anlatırken, tabi coğrafya kısmında yer şekilleri ve iklim, siyasi durum kısmında: tarih, nüfus, siyasi taksimat ve şehirler, Ümranı coğrafya kısmında, meralar, hayvancılık, ziraat, madenler, yol, liman ve ticaret anlatılır.

Avrupa dışındaki Osmanlı toprakları bölümler altında incelenir. Bu bölümler şunlardır: Küçük Asya (Anadolu), Cezire-i Aliyye ve havalisi, El- Cezire ve Irak kıtası, Suriye ile Filistin, Arabistan, Trablusgarp ve Tunus'tur.

Bu bölümler anlatılırken tabii coğrafya, siyasi coğrafya ve ümrani coğrafya olarak üçe ayrılırlar. Tabii coğrafya kısmında, yer şekilleri ve iklim, siyasi durum kısmında: nüfus, siyasi kısımlar ve şehirler, Ümranı coğrafya kısmında, evler, ziraat, tuzla, su kaynakları anlatılır.

1325 yılında İkbal matbaasında kitap tekrar basılmıştır. Aynı yıl içerisinde iki farklı matbaada basılması dikkat çekicidir.

Mehmed Remzi – Mehmed Vasıf, *Yeni Coğrafya-yı Osmânî*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1327[2]

424 s., 14x 20 cm[301].

24- AHMED CELAL-İSMAİL MÜNİR ACAR(1327/1909'da sağ)

a) Ahmed Celal-İsmail Münir ACAR, *Yeni Usûlde Muharrer Coğrafya-yı Umûmî*, **Birinci Baskı**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1327

80 s., 25 r. ve 7 ş., 13x19 (9,5x16,5) cm

301 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** s. 394-395.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 22629 nolu eser incelendi. Kitap hazırlandığında: Ahmed Celal Bey Tefeyyüz mektebi coğrafya öğretmeni ve müdür yardımcısı, İsmail Münir ise idâdîde öğretmen ve İlmiye medresesinde hocaydı. Taleb-i Ulum efendileri(öğrenciler) için hazırlanmış bir kitaptır.

Önsöz ile başlar. Mukaddime bulunmaktadır. Coğrafyanın tarihi, gelişimi, keşifler, keşiflerin yararları, kutupların keşfi ve İslam eserleri anlatılır.

İlk anlatılanlar dışında üç fasıl üzerine yazıldığını söyleyebiliriz. Birinci fasılda: dünyanın oluşumu, Laplace teorisi, ikinci fasılda: güneş, güneşin boyutu, ısısı, tabakaları, ay, ayın şekli, sınırları, hacmi, durumu, evreleri, Üçüncü fasılda: dünya, dünyanın coğrafi esasları, su küre, hava küre, dış küre, ateş küre, hayat küresi ve bunlardaki olaylar (heyelan, zelzele, volkan), ırklar ve diller anlatılmaktadır.

Kitabın içerisinde dünyanın oluşumuna ve bazı coğrafi konulara dair Kur'an ayetleri vardır.

25- HİLMİ BEY(1327/1909'da sağ)

a) Hilmi Bey, *Çocuklara Mahsûs Coğrafya*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1327

48 s., 2 h., 28 r., 10 ş. ve 8 t., 14x20 (9x15) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 166897 nolu eser incelendi. Kitap hazırlandığında: Hilmi Bey Ankara Darülfünun müdürüydü. Yazar bu kitabı ibtidâîye okullarının ikinci ve üçüncü sınıfı için hazırlamıştır.

Kitap on dört ders üzerine hazırlanmıştır. Kitabın konuları müşahede ve dikkat, dünyanın şekli, hareketi, gece-gündüz, harita ve türleri, atlaslar, yön tayini, pusula, rüzgârlar, karalar ve denizlere dair coğrafi terimler ile başlar. Coğrafya eğitimini nedenleri, faydaları, iklimler, ekvator, ırklar, dinler, beş kıtanın hükümetleri, bu hükümetlerin nüfusu, yüzölçümü gibi genel bilgileri ve Osmanlı topraklarının kısımları, bu kısımların tabi durumları, Amerika'nın keşfi ve meşhur seyyahlar ile devam eder.

Bu kitap '*Osmanlı Coğrafya Literatürü*' adlı kitapta yer almamaktadır.

26- MEHMED TEVFİK(1327/1909'da sağ)

a) Mehmed Tevfik, *Coğrafya-yı Askerî-yi Osmânî'den Avrupa Asya*, Harbiye Matbaası, İstanbul 1325

189 s. ve 1 ş., 16x26 (9,5x20) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 3142 incelendi. Harbiyelerin son sınıfları için kullanılmıştır. Yazar kullandığı kaynakları belirtmiştir. Sonunda fihrist bulunmaktadır. Mukaddime ile başlar. Birinci kısımda: asker sevki nasıl yapılır?, savaş, sefer, muharebe ve seferberlik nedir?, harp yeri, harp harekatı nasıl olur? gibi başlıklar vardır.

Savaş aletleri, menzil hattı, yürüyüş, asker sevk tarzı, düzeni, arazinin sevke etkisi, arazinin, halkın ve ekonominin savaşa etkisi, sanayinin etkileri, yol, tren, kale ve sınır hattının savaşa etkileri anlatılır.

İkinci kısım: Osmanlı coğrafyası üzerinedir. Burada Osmanlı Devleti'nin sınırları, nüfusu, ulaşım araçları ve dağları anlatılır. Devleti askeri kısımlara ayırır. Sınırlar, Balkan Yarım Adası'nın durumu, Balkan hükümetlerinin tabii durumu anlatılır. Bu bölgelerdeki harekâtlar hakkında bilgi verir. Buradan sonra da Osmanlı Asya'sında gerçekleşen harekâtları anlatır.

Zeyl eklenmiştir. Kitap Osmanlı trenleri, askeri kıyafet, Osmanlı sahili ve müstahkem mevkiler ile sona erer.

Karışık bir kitaptır. Örnekler verilerek savaşlarda yapılması gerekenler konusunda öğrenciler eğitilmeye çalışılmıştır.

b) Mehmed Tevfik, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, Karabet Matbaası, İstanbul 1325

2+189+2 s., 16x25 cm

Rüşdiyelerde okutulmak üzere kabul edilmiş bir kitaptır. Eser sırayla Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya ve Afrika'da sahip olduğu topraklardan bahseder. Bu toprakların sınırları, yüzölçümü, yer şekilleri, halkı, halkın dil ve dinleri, tarım

ürünleri ve hayvanları hakkında bilgi verilmektedir. Osmanlı topraklarında bulunan şehirlerden de bahsetmektedir.

27- OSMAN VASIF(1327/1909'da sağ)

a) Osman Vasıf, *Nev Usûl Hülasa-i Coğrafya,* Feridiye Matbaası, İstanbul 1318

239+5 s., 2 h., 12 r. ve 18 ş., 13x19,5 (10x16) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 79346 nolu eser incelendi. Müellif kitabı hazırladığında Mekteb-i Fünûn-ı Bahriye-yi Şâhâne'de genel coğrafya öğretmeniydi. Kitap Fünûn-ı Bahriye, Rüşdiye-yi Bahriye, Tersane-i Âmire, Birhan Türk-i Mekteb-i Husûsîyesine mahsûstur.

Kırk bir ders üzerine yazılmıştır. Eserin sonunda fihrist ve hata-savab cetveli bulunmaktadır. Eserin bazı kısımları renkli basılmıştır. Yönler ve ırklar konusunda klasik resimler kullanılmıştır.

Mukaddime ile başlar. Coğrafyanın tarifi, faydası, yönler, yön tayini, dünyaya dair tabirler, daireler, bölgeler, harita ve küre, paralel ve meridyen tayini, dünyanın dört hareketi, burçların tarifi, itidal ve infilabın noktaları, mevsimlerin tarifi, dünyanın kara ve deniz kısımlarına dair tabirler, ırklar anlatılmaktadır.

Avrupa kıtası anlatılmaya Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının sınırları, tabii ve siyasi kısımları ile başlanır. Ardından Avrupa'daki küçük hükümetler, nüfus durumu ve sömürgeler hakkında bilgi verilir. Bundan sonra geriye kalan dört kıta hakkında bilgi verilir. Bu kıtalar anlatılırken buralarda bulunan hükümetleri belirten tablolar vardır. Ayrıca kıtaların coğrafi kısımlarından, siyasi durumundan ve tabii durumundan bahsedilir.

Ayrıca kitapta dünya halkları, nehirlerin boyları ve havzaları, dağlar ve yanardağların yüksekliği, göllerin derinliği, meşhur beldeler, İstanbul iskelelerinin birbirlerine uzaklığı, Karadeniz'deki bazı iskelelerinin İstanbul'a uzaklığı gibi

konularda bilgi veren birtakım tablolar bulunmaktadır. Kitapta mülahazat adı verilen yazarın düşüncelerini açıklayan bölümler de vardır.

Düzenli bir kitaptır.

28- SELİM SABİT EFENDİ(Ölüm Tarihi 1328/1910)

a) Selim Sabit Efendi, *Muhtasar Coğrafya Risalesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1291[2]

52 s., 5 h. ve 28 t., 12x16 (9x14) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 83753 nolu eser incelendi. Kitap Zabitan mekteblerine mahsûstur. Eser Mahmudiye mektebi ve bazı Sıbyan mektebleri için kabul edilmiştir. Selim Sabit Efendi bu kitabı hazırladığında Maârif Meclisi üyesiydi.

Coğrafyanın tanımı ve yönler ile başlar. Dünyanın kara ve su kısımlarına dair coğrafi terimleri anlatılır.

Eserin buradan sonrası kıtalar coğrafyası üzerinedir. İlk olarak Avrupa kıtası anlatılmaktadır. Kıtanın sınırları, nüfusu, idaresi hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde önce Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan şehirler anlatılır. Bu şehirlerden sonra Avrupa'da bulunan diğer ülkeler ve bu ülkelerin başkentleri, nüfusu ve meşhur şehirleri anlatılmaktadır. Devletlerden sonra kıtanın meşhur denizleri, boğazları, körfezleri, adaları, dağları, yanardağları, ırmakları ve gölleri hakkında bilgi veren tablolar bulunmaktadır.

Asya ve Afrika kıtaları anlatılırken öncelikle Osmanlı Devleti'nin toprakları sonra da burada bulunan diğer devletlerin genel coğrafi özellikleri anlatılmaktadır.

Amerika ve Okyanusya kıtası anlatılırken öncelikle kıtalar bölümlere ayrılır, ardından kıtada bulunan hükümetler anlatılmıştır.

Bölümlerin sonunda temrinler bulunmaktadır. Beş harita ile eser bitmektedir. Eserdeki tablolarda kıtalara ait olan coğrafi şekiller (deniz, dağ, vs.) anlatılmıştır.

Selim Sabit Efendi, *Muhtasar Coğrafya Risalesi*, Matbaa-i Osmâniye, İstanbul 1301[4]

54 s., 7 h. ve 26 t., 12x16 (9x14) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 83753 nolu eser incelendi. Müellif kitabı hazırladığında rüşdiye mekteblerinde müdürdü. Kitap Sıbyan mekteblerine mahsûstur.

İçerisinde renkli haritalar ve çok sayıda tablo bulunmaktadır. Kitap kısa ve öz bilgiler içermektedir. Düzenli ve planlı bir eserdir. Temrin adı verilen bölümlerde anlatılan konu özetlenmiştir.

Kitabın içerisindeki tablo ve harita sayısında bir değişiklik olmuştur. Bilgi anlamında fazla bir eklenti olmamıştır.

29- BEHRAM MÜNİR(1328/1910'da sağ)

a) Behram Münir, *Yeni Usûl Haritalı ve Resimli Rehnüma-yı Coğrafya,* Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1328

96 s., 8 h., 34 r. ve 16 ş., 19,5x26 (16x24) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 25610 incelendi. Rüşdiyeler ve taşra idâdîlerinde kullanılmış bir kitaptır. Bu kitap hazırlandığında yazar İstanbul Leyli İdâdîsi dâhiliye müdürüydü.

İç kapakta çocuk resmi vardır. Eser resmi programla başlar. Çeşitli sorular sorar ve cevaplar verir.

Birinci kısım, coğrafyanın tarifi ve faydası ile başlar. Matematiksel coğrafya bölümünde, dünyanın hareketi, yönler, yön tayini: tabii coğrafya bölümünde dünyanın oluşumu, coğrafi terimler, iklim, bitkiler, hayvanlar, ırklar, insan hayatı, din, ümmet, kavimler, devletler ve hükümetler anlatılır. Eserin buradan sonrası kıtalar coğrafyası üzerinedir.

b) Behram Münir, *Vatan-ı Mukaddes veya Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, Mürettibin-i Osmâniye Matbaası, İstanbul 1328

16 s., 20x26,5 (16x23) cm

Taşra idâdîleri ile rüşdiyelerin ikinci ve üçüncü sınıfında okutulmak için hazırlanmış küçük bir kitaptır. Bu kitap Osmanlı Devleti'nin genel özelliklerinden bahseder[302].

Kıtalar coğrafyası bölümünde beş kıta sırayla anlatılmıştır. Anlatılan kıtanın konumu, nüfusu, yüzölçümü, tabii durumu, denizleri, körfezleri, dağları, nehirleri, gölleri verilmiştir. Sonra, siyasi coğrafyaya geçilmektedir. Bu bölümde hükümetler, bu hükümetlerin nüfusu, sınırları, denizleri, gölleri, dağları, şehirleri kısaca anlatılır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları anlatılırken hükümetler kısmında öncelikle Osmanlı toprakları, buralarda bulunan şehirler, bu şehirlerin, ürünleri, sanayisi ve ticareti anlatılır.

Avrupa şehirleri ile Osmanlı şehirlerinin yüzölçümü, nüfus bakımından karşılaştıran bir bölüm vardır. En son anlatılan kıta Amerika kıtasıdır.

Bu eser Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi adlı kitapta bulunmamaktadır.

30- HÜSEYİN HIFZİ(1328/1910'da sağ)

a) Hüseyin Hıfzi, *Sualli ve Cevablı Musavver Coğrafya-yı Osmânî*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1323

45 s., 3 h., 17 r. ve 11 ş., 13,5x19,5 (9,5x16) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 23792 incelendi. İlkokullar için kullanılmak üzere hazırlandığı söylenebilir.

Coğrafya tabirleri ile başlar. Karalar ve denizlerdeki coğrafi şekillerin tanımları, küre türleri, haritalar, yönler, ırklar, insan hayatı, dinler, beş kıtadaki hükümetlerin genel bilgileri anlatılır. Bunlardan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa,

302 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** C. II s.412-413.

Asya ve Afrika'da bulunan topraklarının tabii durumu ve siyasi coğrafyası kısaca anlatılır.

Küçük boyutlu temel bilgiler içeren bir eserdir.

b) Hüseyin Hıfzi, *Sualli ve Cevablı Mebde-i Coğrafya*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1323

70 s., 15x19 (10x14) cm

İlkokul öğrencileri için hazırlanmış bir kitaptır. Soru- cevap şeklinde yazılmıştır. İçinde genel coğrafi bilgiler, kıtalar coğrafyası ve Osmanlı toprakları anlatılmaktadır[303].

c) Hüseyin Hıfzi, *Küçüklere Haritalı ve Resimli Coğrafya-yı İbtidâî*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1328

32 s., 10 h., 27 r. ve 13 ş., 24x17,5 (18x15) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 27821 incelendi. İbtidâî mekteplerinde coğrafyayı yeni öğrenecek kişiler için kullanılmak üzere kabul edilmiş bir kitaptır. Küçük boy resim defteri gibi eni boyundan geniştir. Ön kapağında küreyi inceleyen bir çocuk resmi, arka kapağında ise İstanbul haritası yer almaktadır.

Coğrafyanın tarifi ile başlar. Dünyanın şekli, hareketi ve boyutu, yönler, büyük denizler, kıtalar, coğrafya terimleri anlatılır. Bunlardan sonra Osmanlı Devleti'nin sınırları, devlet yönetimi, denizleri, gölleri ve büyük şehirleri anlatılır. Son olarak Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtalarının tabii durumu ve ülkeleri kısaca anlatılır.

Eserin sonunda Osmanlı milli kıyafetlerinin resmi vardır. Soru cevap halinde yazılmış bir kitaptır. Anlatılan konuların pekişmesi için öğrencilere küçük

303 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II s. 417-418.

ödevler verilmiştir. İlk defa bir Osmanlı coğrafya ders kitabında Osmanlı kıyafetlerinin bulunduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan dikkat çekicidir.

31- M. TEVFİK(1328/1910'da sağ)

a) M. Tevfik, *Resimli ve Haritalı Yeni Coğrafya-yı Umûmî*, Karabet Matbaası, İstanbul 1328

48 s., 13 h., 64 r. ve 11 ş., 20x27,5 (18x26) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 9173 incelendi. Mülkiyeler ve askeri okullar için kullanılmıştır.

Temel coğrafya bilgileri ile başlar. Burada coğrafyanın tarifi, taksimi yapılır. Matematiksel coğrafyada: dünyanın hareketi, yönler, pusula, harita, küre çeşitleri, daireler, bölgeler, ay, yıldızlar, güneş, tabi coğrafyada: katı, sıvı, gaz, kara ve sular, yer şekilleri, bataklık, kasırga, siklon ve ırklar anlatılır. Bu bölümlerde ada, göl, dağ ve ırklar gibi konularda kullanılan resimler diğer kitaplarda da kullanılmış olan klasik resimlerdir.

Siyasi Coğrafya kısmında: hükümet ve millet, din ve hilafet, vatan konuları işlenmiştir.

Siyasi coğrafyadan sonra: beş kıta coğrafyasına başlanılır. Beş kıta coğrafyasında sırasıyla: Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Avustralya kıtaları anlatılır. Bu kıtalar anlatılırken önce tabii coğrafya, sonra siyasi coğrafya başlıkları açılır.

Tabii coğrafya kısmında kıtanın sınırları, denizleri, körfezleri, adaları, boğazları, dağları ve nehirleri anlatılır. Siyasi coğrafya kısmında öncelikle hükümetler ve büyük devletler verilmektedir. Devletler kısmında önce Osmanlı Devleti anlatılır. Anlatılan devletlerin yeri, nüfusu, sınırları, siyasi taksimatı, şehirleri ve sömürgeleri anlatılmaktadır.

Bu başlıkların dışında ise Amerika'nın keşfi, Asya'nın hayvanları hakkında da bilgi verilmiştir.

Resimlerle anlatımın pekiştirildiği bir kitaptır. Özellikle şehirler ve ırklar hakkında bilgi verilirken birçok resim kullanılmıştır. Düzenli bir plana sahiptir. Diğer eserlerde de görüldüğü gibi Okyanusya kıtası ile ilgili az bilgi verilmiştir.

Eserin sonunda yazar Osmanlı Devleti'nin idareye bakışından bahseder. Meşrutiyet idaresini övmektedir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu olanaklardan istediği gibi yararlanamadığını söylemektedir.

32- ŞÜKRİ(1328/1910'da sağ)

a) Şükri, *Kıtaat-ı Hamse-yi Havi Yeni Tertib Coğrafya*, Karabet Matbaası, İstanbul 1328

78 s., 10 r. ve 3 ş., 12x18 (8,5x14,5) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 26658 incelendi. Rüşdiye birinci sınıflarda kullanılmak üzere hazırlanmış bir kitaptır.

Coğrafyanın tarifi, dünyanın şekli ve hareketleri, yönler, yön tayini, daireler, bölgeler, harita ve küreler, dünyanın genel durumu, coğrafya tabirleri ve ırklar anlatılır. Eserin buradan sonrası kıtalar coğrafyası üzerinedir. Öncelikle beş kıtanın tabii durumu, denizleri, körfezleri, adaları, yarımadaları, burunları, körfezleri, dağları ve siyasi kısımları yani hükümetleri anlatılır. Bu kısımdan sonra Osmanlı memleketlerine geçilir. Üç kıtadaki Osmanlı topraklarının coğrafi şekilleri anlatılır.

En son anlatılan konu Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki toprakları üzerinedir. Kitabın yetmiş sekizinci sayfasından sonrası koptuğu için tam olarak kaç sayfa olduğunu ve bu konudan sonra başka konuların anlatılıp anlatılmadığı bilinmemektedir.

33- ALİ TEVFİK (1329/1911'de sağ)

a) Ali Tevfik, *Yeni Coğrafya*, **Birinci Baskı**, Karabet Matbaası, İstanbul 1305

260 s., 12,5x19 (9x15,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 83727 birinci baskı incelendi. Resim, şekil, harita ve tablo bulunmamaktadır. Askeri Rüşdiyeler üçüncü ve dördüncü sınıf için hazırlanmıştır.

Giriş ile başlar. Mukaddime vardır. Fihrist bulunmaktadır.

İlk olarak coğrafyanın kısımlarını anlatır. Birinci kısım matematiksel coğrafya adını taşır. Burada öncelikle dünyanın hareketleri, mekânların boylamları, dünyanın kısımları, yönler, kutuplar, ırklar ve dinler sonra sulara ve karalara dair coğrafi terimler anlatılmaktadır.

Sırasıyla Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Okyanusya kıtalarını anlatır. Kıtaları anlatırken öncelikle kıtanın genel coğrafi özelliklerini yani coğrafi konumunu, sınırlarını, yüzölçümünü ve sahillerini kısaca anlatılmaktadır. Sonra taksimat başlığı altında kıtaları devletlere ayırır. Anlatılan devletlerden ilki hep Osmanlı Devletidir. Devletler anlatılırken coğrafi şekiller ve devletin siyasi kısımları yani şehirler anlatılmıştır. Şehirlerle ilgili kısaca bilgi verilir. Osmanlı şehirleri dışındakiler anlatılmamıştır. Eğer anlatılmış olsaydı çok geniş bir eser olurdu.

Genel olarak planlı bir eserdir. Bir rüşdiye öğrencisine verilmesi gereken temel bilgileri içerir.

Ali Tevfik, *Yeni Coğrafya*, Karabet Matbaası, İstanbul 1307[2]

283 s., 12,5x19 (9x15,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 83701 incelendi. Resim, şekil, harita ve tablo bulunmamaktadır. Yine rüşdiyeler için kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Bu baskı yapıldığında yazar: idâdîde genel tarih öğretmeni ve binbaşıydı.

Eserde büyük çaplı bir değişme olmamıştır. İlk baskıda kitabın içinde olan fakat fihristte yazılmayan coğrafyanın faydası ve tarifi ve dünyanın şekli gibi başlıkların bu baskıda fihriste eklendiğini görüyoruz. Boylamlar konusundan sonra kutupların yüksekliği eklenmiştir. Kıtalar anlatılmadan önce genel özet başlığı eklenmiştir.

Eklenen başlıklar ve bilgi artışı nedeniyle sayfa sayısında artış olmuştur. Bu eserin 1305 yılında ilk baskısı yapılmıştır.

b) Ali Tevfik, *Mülahhas Yeni Coğrafya*, Karabet Matbaası, İstanbul 1311

196 s., 2 r. ve 8 ş., 12 x17 (12x15,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 77977 incelendi. Harita, grafik ve tablo bulunmamaktadır. Yine rüşdiyelerde ikinci ve üçüncü sınıfta kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Bu baskı yapıldığında yazar: idâdîde genel tarih, mülkiye mektebi coğrafya öğretmeniydi.

Bu kitap müellifin yeni coğrafya adlı kitabının geliştirilmiş hali olarak düşünülebilir. Mukaddime ile başlar. Coğrafyanın tanımı, faydaları, kısımları anlatılır. Kitap: matematiksel coğrafya, siyasi coğrafya ve tabi coğrafya olarak üç kısma ayrılır.

Matematiksel coğrafya kısmında: arzın hareketleri, yönler, eksen, bölgeler, ufuk çizgisi, meridyenler, dünyanın konumu, kutupların uzaklığı anlatılır. Siyasi Coğrafya kısmında: insan ırkları ve ölçek anlatılır. Tabi coğrafya kısmında: karalar ve sulara dair coğrafi terimler açıklanır.

Buradan sonra kıtalar coğrafyasına başlanır. Kıtalar anlatılırken öncelikle kıtanın coğrafi konumu, sınırları, sahilleri, yüzölçümü, nüfus ve yer şekilleri anlatılır. Kıtalar memleketlere ayrılır. Burada kıtada bulunun ülkeler anlatılmaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtasında memleketler kısmında ilk olarak Osmanlı toprakları anlatılır. Anlatılan ülkelerin coğrafi şekilleri, meşhur yerleri, idare şekli ve sömürgeleri anlatılır.

Diğer kitapla arasında sayfa farkı var. Bilgilerde az miktarda değişiklik yapılmıştır. Eklenen bazı başlıklar bulunmaktadır. *Yeni Coğrafya* adlı eserin gelişmiş halidir.

c) Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, **Birinci Baskı**, Karabet Matbaası, İstanbul 1308

445 s. ve 27 t., 12x18 (9x15) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 78893 ve 83712 incelendi. Kitap Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne ve Mekteb-i İdâdî-yi Mülki üçüncü sene öğrencilerinin kullanması için yazılmıştır. Müellif kitabı Mekteb-i İdâdî Tarih-i Umûmî ve Mektep-i Mülkiye-i Şâhâne Coğrafya öğretmeni kaymakam Ali Tevfik unvanıyla yazmıştır. Birinci baskısı incelenen bu eser Coğrafya-yı Umûmî adlı eserinin üçüncü cildidir. Dönemin Mekteb-i Mülkiye müdürü Abdurrahman Bey'in takrizi ile başlar.

Osmanlı memleketleri coğrafyası: Avrupa-yı Osmânî, Asya-yı Osmânî ve Afrika-yı Osmânî olarak üç ana bölüme ayrılır.

Birinci bölüm olan Avrupa-yı Osmânî'de Osmanlı Avrupa'sının sınırları, nüfusu, sahilleri, dağları, nehirleri, gölleri, denizleri ve Avrupa'da yaşayan ırklar anlatılmaktadır.

Osmanlı Avrupa'sında bulunan İstanbul (Çatalca ve İzmit mutasarrıflıkları), Edirne, Selanik, Yanya, İşkodra, Manastır, Kosova, Bosna-Hersek, Girit, Rumeli-yi Şarki vilayetlerinin ve Bulgaristan eyaletinin: sınırlarından, burada yaşayan insanlardan, yeryüzü şekillerinden, mahsullerinden, sanayilerinden, idari şekillerinden ve önemli beldelerinden bahseder. Ayrıca Avrupa-yı Osmânî'de bulunan meşhur posta yolları ile demiryolları hakkında da bilgi verir.

İkinci bölüm olan Asya-yı Osmânî'de Osmanlı Avrupa'sı bölümünde olduğu gibi Osmanlı Asya'sının sınırları, nüfusu, dağları, sahilleri, denizleri, gölleri, nehirleri ve burada yaşayan ırklar hakkında bilgi verilmektedir.

Osmanlı Asya'sındaki vilayetleri beş bölümde incelenmektedir.

1) Karadeniz kıyısındaki vilayetler (Kastamonu, Trabzon vilayetleri, İzmit ve Biga mutasarrıflıkları),
2) Marmara denizi kıyısında Hüdavendigar vilayeti,

3) Adalar denizi ve Akdeniz sahillerinde bulunan vilayetler (Aydın, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Konya, Adana, Halep, Suriye, Beyrut, Kudüs vilayetleri ve Zor, Cebel-i Lübnan mutasarrıflıkları),
4) Doğu sınırında bulunan vilayetler (Basra, Bağdat, Musul, Van, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Ma'muretü'l-azîz, Sivas ve Ankara vilayetleri),
5) Arap yarımadasında Hicaz ve Yemen vilayetleri

Bu bölümde anlatılan bütün şehirlerin sınırları, arazileri, mahsulleri, idare şekilleri ve önemli beldeleri anlatılmaktadır. Diğer bilgilere ek olarak Hicaz ve Yemen'deki posta yolları, demiryolları ve adi yollar anlatılır.

Bu bölümün sonunda İstanbul ile Osmanlı Asya'sında bulunan meşhur şehirlerin saat olarak uzaklığını gösteren bir tablo bulunmaktadır.

Üçüncü bölüm Afrika-yı Osmânî adını taşır. Burada Mısır Hıdivliği, Trablusgarp vilayeti, Bingazi mutasarrıflığı ve Tunus eyaleti hakkında geniş bilgi verilmektedir. Hatime ile kitap sona erir. Resim ya da şekil içermemektedir. Oldukça karışık bir kitap olduğundan bölümlere ayrılması zordur. Başlıkların yanında harf ya da sayı belirtilmemiştir.

Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1315[2]

476 s. ve 36 t., 12x18 (9x15) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 80600 İkinci Baskı incelendi. Dönemin Mekteb-i Mülkiye müdürü Abdurrahman Bey'in takrizi çıkarılmıştır. Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası başlıklı kısım ikinci baskıda daha uzatılmıştır. Sayfa sayısı ve içerdiği bilgi biraz artmıştır.

ç) Ali Tevfik, *Mufassal Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1329

601+7 s., 13x19 (8,5x15) cm

İdâdî mektepleri için hazırlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu hakkında bilgi vermektedir. Önce genel coğrafi bilgiler verilir sonra Osmanlı topraklarını anlatır[304]. Oldukça geniş bir eserdir.

d) Ali Tevfik, *Yeni Usûl Coğrafya-yı Umûmî*, Bedrusyan Matbaası, İstanbul 1327

173 s., 1 r. ve 21 ş., 12,5 x18 (9x14) cm

Atıf Efendi Kitaplığı Atıf Efendi eki No: 889 incelendi. Rüşdiyelerde kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Bu baskı yapıldığında yazar: mülki idâdîde öğretmendi ve miralaydı.

Eserde mukaddime bulunmaktadır. Coğrafyanın tarifi, faydası, kısımları ile başlar. Üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda: matematiksel coğrafya, dünyanın hareketi, yönleri, küre türleri, daireleri, bölgeleri, ufuk dairesi, enlem ve boylamlar, kutupların uzaklığı, ikinci kısımda: mülki coğrafya, cemiyetleri dinler, dünya küresine, karalara ve sulara dair terimler anlatılmaktadır.

Üçüncü kısımdan sonra kıtalar coğrafyasından bahsedildiğini görmekteyiz. Beş kıtanın, coğrafi konumu, sınırları, sahilleri, yüzölçümü, yarım adaları, dilleri, boğazları, adaları, dağları, nehirleri, gölleri gibi coğrafi şekilleri ve kıtalarda bulunan ülkelerin şehirleri, meşhur yerleri, anlatılmaktadır. Osmanlı toprakları anlatılırken önce siyası kısımlara ayrılır. Sonra bu siyasi kısımların genel coğrafi durumu ile burada bulunan şehirler anlatılmaktadır. Ayrıca sömürgelerle ilgili de bilgi verilmektedir.

Okyanusya kıtası en sona anlatılan kıtadır. En son anlatılan konu ise güney kutbunun arazisidir.

34- HİLMİ- CELAL BEY(1330/1912'de sağlar ?)

a) Hilmi- Celal Bey, *İlk Coğrafya*, Karabet Matbaası, 1328-1330[3]

44 s., 11x18 (8,6x13,6) cm

304 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** C. II, s. 432-433.

Eser yazıldığında Hilmi Bey Maârif müfettişi, Celal Bey tarih ve coğrafya öğretmeniydi. İlkokullarda okutulmak amacıyla yirmi dört dersten oluşan bu kitabı hazırladılar. Kitap genel coğrafi bilgiler ve Osmanlı topraklarını anlatmaktadır[305].

35- MEMDUH SÜLEYMAN(1330/1912'de sağlar ?)

a) Memduh Süleyman, *Mufassal Yeni Coğrafya-yı Umûmî*, C.I, Matba-yı Hukukiye, 1329

312 s., 13x19 (9,5x15,5) cm

Memduh Süleyman, *Mufassal Yeni Coğrafya-yı Umûmî*, C.II, Matba-yı Hukukiye, 1330

277 s., 13x18,5 (10x16) cm

Kitap idâdî ve sultanilerdeki son programa uygun olacak şekilde hazırlanmıştır. İlk cilt tabii coğrafya ve Avrupa kıtasına ayrılmıştır. İkinci ciltte ise Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtalarından bahsedilir[306].

36- SEYYİD İSMAİL HAKKI(1330/1912'de sağ ?)

a) Seyyid İsmail Hakkı, *Coğrafya-yı Sevkülceyşi*, Mühendishane-i Berr-i Hümayûn Matbaası, İstanbul 1307

241 s. ve 1 t., 15x23,5 (11x20) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 2810 incelendi. Kitap hazırlandığında yazar kolağası ve mühendishanede coğrafya ile istikşafat hocasıydı. Askeri mekteplerde kullanılmak üzere kabul edilmiş bir kitaptır.

Resim, şekil ihtiva etmemektedir. El yazısı ile hazırlandığından incelenmesi oldukça zordur. Kısaca aşağıdaki konulardan bahseder.

Birinci Kısım: Mukaddime, asker sevki ve savaş stratejisi konusu ile başlar. Genel bilgilerle devam eder. Burada coğrafyanın tarifi ve kısımları, savaş planı,

305 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** C. II s. 443.

306 Ekmeleddin İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II s. 445-446.

düşmanla mücadele, ordunun sınıra sevki, yol yürüyüşü, trenle asker sevki, asker sevk kuralları ve suyolları anlatılır.

İkinci kısım birinci fasılda: Osmanlı sınır harekâtları, harekât yeri, dağlar, nehir havzaları, asker sevk yolları ve müdafaa hattı anlatılır. Çeşitli savaş harekâtlarının örnekleri incelenerek savaş stratejisi geliştirmeleri için çabalanmıştır.

b) Seyyid İsmail Hakkı, *Müntehab Coğrafya*, **Birinci Baskı**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1311

186 s. ve 7 t., 13x19,5 (9x15) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 83725 nolu eser incelendi. Kitap hazırlandığında: yazar bahriye zabiti ve vapur-u hümayun Mürettiblerindendi. Bu kitap Hamidiye mektebinde kullanılmıştır. İngilizce ve Fransızca coğrafya kitaplarından tercüme edilerek yazılmıştır.

Eserin sonunda hata ve savab cetveli bulunmaktadır. Öğrencilere eserin sunulduğu arz-ı şakirdan bölümüyle başlar.

Kitapta ilk olarak coğrafya tabirleri anlatılmaktadır. Coğrafya ve bölümleri adı altında temel coğrafya bilgileri verilmektedir. Matematiksel coğrafya kısmında dünyanın şekli ve hareketleri, ekvator, ufuk, güneşin hareketleri, harita ve türleri, yönler, tabii coğrafya kısmında çeşitli coğrafi şekillerin tanımları, siyasi coğrafya kısmında dünyanın kısımları, bu kısımların nüfusu, ırkları ve dinlerinden bahsedilir.

Eserin buradan sonrası kıtalar coğrafyası üzerinedir. Sırayla Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya üzerinedir. Kıtalar tabii coğrafya ve siyasi kısımlar olarak iki bölümde incelenir. Tabii coğrafya bölümünde kıtanın sınırları, yüzölçümü, yer şekilleri(deniz, körfez, boğaz, burun, ada, yarımada, dil, sıradağ, yanardağ, deniz, nehir, göl) ve iklimi anlatılmaktadır. Siyasi coğrafya kısmında kıtada bulunan hükümetlerin sınırlarından, şehirlerinden, bu şehirlerin nüfusu ve genel özelliklerinden, hükümetlerin sahip olduğu sömürgelerden ve krallıklardan

bahsedilir. Hükümetler kısmı bittikten sonra kıtadaki dinler, kıtanın nüfus dağılımı, güzel şehirleri anlatılmaktadır.

Bu bölümler bütün kıtalar da bulunmaktadır. Siyasi coğrafya kısmında ilk olarak kıtalardaki Osmanlı toprakları anlatılmıştır. Osmanlı şehirleri hakkında daha geniş bilgiler içermektedir. Avrupa kıtası diğer kıtalara göre daha geniş yer bulmaktadır. Okyanusya ile ilgili bilgileri diğer kitaplara göre daha günceldir. İncelenen bu eserde müellifin el yazısı ile yazılmış ve Cevdet Paşa'ya olan bir notu bulunmaktadır.

c) Seyyid İsmail Hakkı, *Coğrafyanın Usûl-i Tedrisi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1330

39 s., 3 h., 15 l., 7 p. ve 4 t., 15x23,5 (11x18,5) cm

Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı tasnifi 1396-001 nolu eser incelendi. Bu kitabı öğretmenlere kılavuz olması için hazırlamıştır.

Birkaç fasıl üzerine yazılmıştır. Kitaba kısaca coğrafyanın eğitim ve öğretimle ilişkisi, coğrafyanın neleri öğrettiği gibi konular ile başlanılır. İlk fasıl bu konulardan bahsetmektedir.

İkinci fasıl: coğrafyanın öğretim yöntemleri üzerinedir. Burada: coğrafya dersinin hangi konunun hangi kurallara bağlı kalınarak ve hangi eğitim araç gereçleri kullanılarak anlatılması gerektiğini ders numuneleriyle anlatmaktadır.

Oldukça ilgi çekici bir eserdir. Bugün eğitim bilimleri adı altında incelenen ders eğitim tekniklerinin ilk örnekleri burada verilmektedir.

37- RUSÇUKLU MUSTAFA ŞEVKİ (ölüm tarihi1331/1912)

a) Rusçuklu Mustafa Şevki- İbrahim Halil, *Mükemmel Topografya*, **Birinci Baskı**, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1306

235+35 s., 2 ş. ve 54 t., 14,5 x 22,5 (15x19) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 3140 incelendi. İçinde bulunan şekil, tablo levha sayfalarında değişiklik var bu nedenle sayfa sayısı değişmiş.

Medhal ile başlar. Birinci kısımda: Topografyanın tarifi, dağlar, dünyadaki diğer yükseklikler, yerküredeki çukurlar, düzlük alanlar, sular, bataklıklar, yerleşim alanları, sanayi hammaddeleri, meskenler, şoselerin kısımları, harita türleri, askeri önemi olan yerlere harekât, nirengi, ölçek türleri, mevsimler, harita okuma, kampilometre ?, yön tayini anlatılır.

İkinci kısımda: belirli bir arazinin haritasının yapılması, nirengi, plançete[307], köprügel? ve pusula kullanımı, yol haritası, çeşitli coğrafi şekillerin haritada gösterimi, düzgün harita için kullanılan çeşitli aletler(zincir, şerit, flama, pergel, sehpa, köprügel takımı, fantometre, eklimetre, takaometre, takaografometre, grafometre, iletki), tesviyede uygulanan kurallar, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf aletler hakkında bilgi verilmektedir.

İlk baskıda ders kitabı olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Rusçuklu Mustafa Şevki-İbrahim Halil, *Mükemmel Topografya*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1311[2]

150+34 s., 3 ş. ve 10 t., 19x26,5 (14,5x19) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 4622 incelendi. Kitap hazırlandığında yazarlardan İbrahim Hilmi Piyade Kolağası, Rusçuklu Şevki ise Binbaşıydı. Eser Fünûn-ı Harbiye Okulu piyade ve süvari sınıflar içindir. Dipnotları olan bir eserdir.

Genel olarak birinci baskıyla aynı konular anlatılmıştır. Üç kısım üzerine yazılmıştır. Düzgün harita için kullanılan çeşitli aletlerden itibaren üçüncü kısım başlar.

Askeri okullarda coğrafya daha çok askeri bakımdan faydalı olacak şekilde incelenmiştir. Daha çok araziyi tanıma, harita yapma ve haritaları anlama üzerinedir.

307 Bilgi için bakınız: Turgut Bilgin, **Genel Kartografya I**, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul 1983, s. 255.

Gelecekte olası savaşlarla karşılaşacak askerlerin araziyi iyi tanıması, haritaları iyi anlaması gerektiğinden böyle bir müfredat uygun görülmüştür.

Rusçuklu Mustafa Şevki- İbrahim Halil, *Mükemmel Topografya*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1323[4]

128 s., 28 l., 136 ş. ve 64 t., 14,5 x22,5 (15x19) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 4292 incelendi. Harbiye mektebi birinci sınıf topografya dersi programı için kullanılacaktır. Soru cevap şeklinde hazırlanmıştır. İçinde bulunan şekil, tablo, levha sayılarında değişiklik var. Sayfa sayısında azalma görmekteyiz. Esere fihrist ve medhal eklenmiştir. Harita resimlendirme kuralları, yeni aletler, bu aletlerin kullanımı gibi konuların eklendiğini görmekteyiz. Yine üç kısım üzerine hazırlanmıştır. İlk baskıya göre daha düzenli bir eser.

On yedi yıl sonra hala aynı eserin baskısının yapılması büyük bir başarı olarak düşünülebilir. Küçük değişiklikler ile aynı eser kullanılmıştır. Bu süre içerisinde bu kitaba alternatif sunulamamış olması şaşırtıcıdır.

Rusçuklu Mustafa Şevki- İbrahim Halil, *Mükemmel Topografya*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1329[5]

147+5+35 s., 2 l. ve 274 p.

Yirmi üç yıl sonra hala aynı eserin baskısının yapılması büyük bir başarı olarak düşünülebilir. Küçük değişiklikler ile aynı eser kullanılmıştır. Bu süre içerisinde bu kitaba alternatif sunulamamış olması şaşırtıcıdır.

38- NECDET(1332/1913'te sağ)

a) Necdet, *Haritalı ve Resimli Mebadi-yi Coğrafya-yı Osmânî*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1329

17 s., 21 r. ve 9 h., 22,5x16 (18,5x15,5) cm

Atıf Efendi Kitaplığı, Atıf Efendi eki no:1890 incelendi. Resim defteri gibi eni boyundan uzun olan bir eserdir.

Soru cevap şeklinde yazılmış bir kitaptır. Konular anlatıldıktan sonra tekrar özetlenmektedir.

Üç bab üzerine teşkil edilmiştir. Birinci bab Osmanlı Avrupa'sının göllerini, denizlerini, sınırlarını, nehirlerini, boğazlarını, dağlarını ve şehirlerini anlatır. İkinci bab Asya'daki Osmanlı topraklarının coğrafi konumunu, sınırlarını, bölümlerini, göllerini, nehirlerini, boğazlarını, dağlarını, denizlerini, coğrafi kısımlarındaki şehirlerini, iskelelerini, ticareti, tren yollarını ve sanayiyi anlatır. Üçüncü bab da Afrika'daki Osmanlı topraklarının coğrafi konumunu, sınırlarını, bölümlerini, göllerini, nehirlerini, boğazlarını, dağlarını, denizlerini, bazı şehirlerini anlatır.

Küçük boyutlu bir eserdir. Temel bilgiler içermektedir.

Necdet, *Haritalı ve Resimli Mebadi-yi Coğrafya-yı Osmânî*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1332

16 s. ve 7 p.,25x17 (18,5x15) cm[308].

39- ALİ CEVAD(ölüm tarihi 1332/1914)

a) Ali Cevad, *Mücmel Coğrafya*, **Birinci Baskı**, Kasbar Matbaası, İstanbul 1306

118 s., 35 r., 8 ş. ve 12 t., 13x19 (10,5x15,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 83723 incelendi. Müellif kitabı yazdığında Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi, Paşa Kapısı ve Topbaşı Askeri Rüşdiyesi, Mekteb-i İdâdî-yi Mülkiye coğrafya öğretmeni ve piyade yüzbaşıydı. Kitabın başında kitabın künyesi hakkında bilgi veren sayfa bulunamamıştır. Bu nedenle yayınevi ve baskı yılı bilinmemektedir. Fakat ikinci baskı yılına göre eser 1308'den önce basılmış olmalıdır.

308 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi,** C. II s. 460.

II. Abdülhamit döneminde yazılmış bu eser bir giriş sayfası ile başlar. Kıtalar coğrafyasından önce genel coğrafya hakkında bilgi verir. Bunlar coğrafyanın tanımı, kısımları ile başlar. Genel coğrafya kısmında anlatılan diğer konular ise şunlardır: yerküre, yönler, yerkürenin yüzeyi, küre ve harita, insan ırkları. (burada ırkları gösteren bir resim kullanmıştır s.9) Bu genel bilgilerden sonra kıtalar coğrafyası ile başlar.

Anlatılan ilk kıta Avrupa kıtasıdır. Burada Avrupa'nın sınırları, yer şekilleri, karaları (Adalar, burunlar, dağ, volkan) ve suları (okyanus, deniz, körfez, boğaz, nehir, çağlayan, göller) anlatılır. Bunlar anlatıldıktan sonra Avrupa'da bulunan on sekiz memleket verilir. Memleketlerin nüfusu ile ilgili bir tablo içerir. Bu on sekiz memleket sırasıyla şunlardır:

1) Memâlik-i Osmâniye
2) Yunanistan
3) Sırbistan
4) Romanya
5) İtalya
6) İspanya
7) Portekiz
8) Fransa
9) Belçika
10) Hollanda
11) Almanya
12) İsviçre
13) Avusturya-Macaristan
14) İngiltere
15) Danimarka
16) İskandinavya (İsveç, Norveç)
17) Rusya
18) Karadağ.

Bu memleketlerin sahilleri, doğal görünümleri, nehirleri, meşhur beldeleri, kısımları, mahsulleri, ormanları, hayvanları, halkları, tren yolları, normal yolları ve kanalları hakkında bilgi verilir. Bu kısımdan sonra mukaddimeye dair on iki soru sorar.

Afrika Kıtası'nda sınırları, yer şekilleri, denizleri, körfezleri, boğazları ve Süveyş Kanalı anlatılır. Afrika'daki 17 memleketten bahsedilir. Bunlar:

1) Afrika-yı Osmânî
2) Cezayir
3) Fas
4) Sahra-yı Kebir

5) Zambiya
6) Gine-yi Şimali
7) Gine-yi Cenubi
8) Ovambo (Namibya)ve Hotanto
9) Kaab (Gabon?, Cape Town?)
10) Kâfiristan
11) Mozambik
12) Zengibar
13) Somali
14) Sudan-ı Şimali
15) Sudan-ı Cenubi
16) Hindistan
17) Madagaskar adasıdır.

Sonra Afrikalılar, hâsılatları (maden, hububat),Avrupalılara ait Afrika adaları ve hayvanat verilir. Hayvanların resimleri vardır. Kıtanın sonunda üç soru sorulmuştur.

Asya Kıtası'nı ise kısımlara ayırarak incelemiştir. Sınırları, yer şekilleri, denizleri, körfezleri, boğazları, nehirleri, adaları, burunları, yaylaları, volkan ve sıradağları. Asya'da bulunan memleketler kısmında:

1) Asya-yı Osmânî,
2) Ceziretü'l-Arab
3) İran Memleketi
4) Asya-yı Rusi
5) Türkistan (Afganistan, Belucistan, Çin Hükümeti, Japonya, Hindistan, Hind-i İngilizi, Hindistan'da müstakil hükümetler) anlatılmıştır.

Asya'daki ırklar, diller, dinler ve ürünler (maden, hububat, ağaçlar) anlatılır. Bölüm sonrasında 7 soru sorarak bilgileri pekiştirir.

Okyanusya kıtasının bölümlerinden, dağ ve nehirlerinden bahseder.

1) Malezya,
2) Sunda adaları,
3) Borneo adaları:
4) Selebes adası,
5) Moluk adaları,
6) Melanezya,
7) Polinezya,
8) Mikronezya anlatılır.

Bu kıtanın hâsılatı, denizleri, adaları ve nehirleri hakkında da bilgi verilir. Okyanusya kıtası hakkında 5 soru sorarak bölümü bitirir.

Amerika kıtasını kuzey, orta ve güney olmak üzere üç bölümde incelemiştir. İlk kısmı olan Kuzey Amerika kıtasını anlatırken:

1) Kutup arazisi(Grönland),
2) İngiltere'ye ait topraklar,
3) Müttefik Cumhuriyetler(A.B.D.)
4) Meksika memleketlerinden bahseder.

Orta Amerika'yı anlatırken:

1) Brezilya İmparatorluğu,
2) Guyana(Amazon),
3) Venezuela Cumhuriyeti,
4) Kolombiya Hükümeti,
5) Ekvador Cumhuriyeti,
6) Peru Hükümeti,
7) Bolivya Hükümeti,
8) Şili Hükümeti,
9) La Plata Hükümeti(Arjantin),
10) Uruguay Hükümeti,
11) Paraguay Hükümeti,
12) Patagonya,
13) Haiti Adası,
14) Küçük Antil Adası,
15) Bahama Adaları,
16) Bermuda Adaları
17) Folkland Adaları'nı anlatır.

Güney ve Kuzey Amerika kıtalarının nüfusu ve ürünleri hakkında kısa bilgi verilir. Amerika kıtası hakkında beş soru sorar.

Hatime ile kıtalar coğrafyası sona erer. Sonrasında meşhur seyyahlar (Marco Polo, Kristof Colomb), büyük deniz yolları, büyük telgraf hatları anlatılır. Bölüm hakkındaki sorular ve çeşitli tablolarla bölüm sona erer.

Yukarıda adı geçen bütün memleketlerin sahilleri, doğal görünümleri, nehirleri, meşhur beldeleri, kısımları, ürünleri, ormanları, hayvanları, halkları, dinleri, dilleri anlatılır. Avrupa kıtası anlatılırken ayrıca tren yolları, normal yollar ve kanallar hakkında bilgi verilir. Diğer kıtalardan farklı olarak Amerika kıtasının madenleri hakkında da bilgi verir.

Ali Cevad, *(Resimli) Mücmel Coğrafya*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308[2]

150 s., 24 r., 7 ş. ve 14 t., 12,5x18,5 (10x16) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 77913 incelendi. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 83724'de de aynı nüsha bulunur.

Müellif kitabı yazdığında Üsküdar Askeri Rüşdiyeleri ve Mekteb-i İdâdîye-yi Mülkiye Coğrafya öğretmeni ve piyade kolağasıydı. Bu eser Resimli Mücmel Coğrafya adını taşır.

Eserden kimi resimler çıkarılmış ve kimileri de yeni baskıya eklenmiştir. Bölümlerin sonundaki soru adetlerinde değişiklikler olmuştur. Eser ilk baskıya göre daha fazla bilgi içerdiğinden sayfa sayısı artmıştır.

Avrupa kıtasını anlatırken nehir uzunluklarını ve göllerin büyüklüğü gösteren tablo eklenmiştir. İlk baskıda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları ve Avrupa'daki şehirlerine pek değinilmemiştir. İkinci baskıda ise tüm Osmanlı Avrupa'sı şehirleri anlatılmıştır.

İlk baskıda Osmanlı Asya'sı anlatılırken Asya-yı Osmânî adlı bir başlık bulunmaktadır. Altındaki paragrafta Anadolu Kıtası, Kürdistan Kıtası, El- Cezire ve Irak Kıtası, Suriye Kıtası, Arabistan Kıtası gibi bölümlerden birkaç satırla bahsedilmiştir. İkinci baskıda ise bütün bu kıtalar başlıklar haline getirilmiştir. Asya-yı Osmânî bölümünde burada bulunan şehirlere ilk baskıda değinilmezken şehirler ikinci baskıda ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Amerika ve Okyanusya kıtasında birkaç yeni başlık dışında pek bir değişiklik olmamış ve yeni bilgiler eklenmemiştir.

b) Ali Cevad, *Resimli Fezleke-i Coğrafya-yı Umûmî*, **Birinci Baskı**, Kasbar Matbaası, İstanbul 1307

198 s., 10 r., 15 ş. ve 12 t., 13x19 (11x16,5) cm

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı no 4573 incelendi. Yazar Mülki İdâdî ve Üsküd Askeri Rüşdiyesi coğrafya öğretmeniydi. İdâdîler için kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Tercüme bir eserdir. Sonunda fihrist bulunmaktadır.

Mukaddime ile başlar. Dünyanın uzaydaki yeri, yıldızlar, burçlar, ay, ayın hareketleri, güneş, güneşin şekli, güneşin uzaklığı, dünyanın şekli, hareketi, boyutu, gece-gündüz, daireler, yönler, kutuplar, ekvator, meridyenler, paraleller, daireler ve dereceler, fersah, mil, küreler, harita, plan ve ölçek anlatılmaktadır.

Tabii coğrafya kısmında, dünyanın oluşumu ve katmanları, yanardağların ve kayaların oluşumu, toprak çeşitleri, rüzgârlar, hava, kasırga, siklon, yağmur, iklim, ısı dereceleri, ekvator, deniz ve karaların şekilleri, beş kıta ve kısımları, okyanus ve denizler, adalar, med-cezirler, akıntılar, yeryüzü şekilleri, ovalar, yaylalar, dağlar, yanardağlar ve zelzeleler anlatılmaktadır.

Bunlardan sonra akarsular ve göllerin oluşumu, mil, taşkınlar, ırklar, nüfus, hükümet, coğrafi etmenlerin insanlara etkisi, insanın dünyaya etkisi, hayvan ve bitki ıslahına değinilmektedir.

Kitapta anlatılan son konu beş kıta coğrafyasıdır. Beş kıtanın tabii coğrafyası ve siyasi kısımları incelenmektedir. Tabii coğrafya kısmında kıtanın sınırları, yer şekilleri, denizleri, dağları, körfezleri, adaları, burunları, boğazları, zemin durumu, yaylaları, yanardağları, ovaları, nehirleri, gölleri, hayvanları ve mahsulâtı anlatılmaktadır. Kıtanın siyasi coğrafyası incelenirken idari kısımlar ve bu idari kısımlarda bulunan şehirler, iklimi, halkı, var ise bulunan sömürgeler anlatılmaktadır.

c) Ali Cevad-Remzi, *Hülasa-i Coğrafya-yı Osmânî,* Kasbar Matbaası, İstanbul 1308

64 s., 13x18,5 (11x16) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 77866 incelendi. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi kataloglarında no: 4990’ da aynı eserin bulunduğu belirtilmiş ise de başka bir olduğu tespit edilmiştir.

Müelliflerden Ali Cevad kolağası: Remzi ise kolağası: Remzi ise yüzbaşıdır. Rüşdiyeler için kullanılmıştır.

Temel coğrafya bilgileriyle başlar. Sancak, liva, kaza ve köy gibi birimleri tanımlar.

Birinci kısımda: Osmanlı Avrupa'sını tabii ve siyasi durum adı altında ikiye ayırarak inceler. Tabii coğrafya kısmında bölgenin sınırları, yer şekilleri, sahilleri, zemini, suları ve dağları anlatılır. Siyasi durum kısmında: bölgedeki şehirler ve bu şehirlerin sınırları, yer şekilleri, kasabaları ve halkı anlatılır.

Eser Bosna Hersek vilayeti anlatımıyla son bulur. Kısa ve öz bilgiler içermektedir. Her konu bitiminde temrin olarak adlandırılan alıştırmalar kısmı bulunmaktadır. Konuyu daha iyi anlamalarını sağlamak amacıyla yazılmış kısımlardır.

ç) Ali Cevad-Remzi, *Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî,* Kasbar Matbaası, İstanbul 1310

70 s., 14x20 (11x16,5) cm

Hülasa-i Coğrafya-yı Osmânî adlı eserin genişletilmiş halidir. Bu eser yazıldığında Ali Cevad Toptaşı ve Paşakapısı Askeri Rüşdiyelerinde coğrafya öğretmeniydi. Bu kitapta Asya kıtasında bulunan Osmanlı toprakları hakkında da bilgi verilir.

d) Ali Cevad, *Fezleke-i Fenn-i Coğrafya*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1315

144+8 s., 6 h., 18 r. ve 15 ş., 11,5x17 (8,5x15) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 7443-4 incelendi. İdâdî ve Rüşdiyeler ikinci sınıfları için kullanılmıştır. Müellif kitabı hazırladığında Coğrafya öğretmeniydi.

Program ile başlar. Programdan sonra Coğrafyanın tarifi, güneş, ay tutulması, güneş tutulması, dünyanın hareketleri, gece-gündüz ve mevsimler, pusula, coğrafi bölgeler, paralel ve meridyenler anlatılır.

Tabii coğrafya kısmında: dünyanın oluşumu, toprak, su, okyanuslar, hava hareketleri, kıtalar, iklimler, ovalar, adalar, nehirler, göller, bitkiler, hayvanlar ve dinler anlatılır.

Kıtalar coğrafyası kısmında: kıtaların sınırları, konumları, halkı, nüfusu, zemini, yer şekilleri, siyasi coğrafyası yani: memleketleri anlatılır.

e) Ali Cevad, *Musahhah Fezleke-i Fenn-i Coğrafya*, Karabet Matbaası, İstanbul 1318

146 s., 1 h., 18 r. ve 12 ş., 11,5x17 (8,5x15) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 6502 incelendi. Yine İdâdî ve Rüşdiyeler ikinci sınıfları için kullanılmıştır. Kitapların başlıkları düzenlenmiş. İçerisinde ırklar resmi bulunmaktadır. Bazı hayvan resimleri eklenmiştir.

Kutup arazileriyle ilgili bilgi veren ve Osmanlı Devleti'nin meşhur şehirlerini anlatan kısımlar eklenmiştir. Genel olarak eser aynıdır. Eserin adından da anlaşılacağı üzere eser düzeltilmiş ve bazı kısımlar eklenmiştir.

40- AHMED BESİM (1332/1914'de sağ)

Müellife ait aşağıda adı geçen iki ders kitabı bulunmaktadır[309].

a) Ahmed Besim, *Yeni Coğrafya İlk Mektep (İkinci Sınıflar İçin)*, Kitabhane-i Hamdi, Trabzon Rumi 1330

32 s., 25x17 (20,5x13,5) cm

b) Ahmed Besim, *Yeni Coğrafya İlk Mektep (Üçüncü Sınıflar İçin)*, Kitabhane-i Hamdi, Trabzon Rumi 1330

32 s.

309 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II s. 469.

41- İBNÜ'N-NÜZHET CEVAD, Cavad b. Al-nuzhat,(1332/1914'te sağ)

a) İbnü'n-Nüzhet Cevad, *Haritalı Musavver Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, **Birinci Baskı**, Mürettibin-i Osmâniye Matbaası, İstanbul 1328

195 s., 20x28 (15,5x23) cm[310].

İbnü'n-Nüzhet Cevad, *Haritalı Musavver Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, Arakis Matbaası, İstanbul 1330

60 s., 4 h. ve 44 r., 20x25 (16x19) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 77 incelendi. Taşra idâdîlerinin ve rüşdiyelerin ikinci ve üçüncü senelerinde kullanılmak üzere kabul edilmiş bir kitaptır.

Dış kapakta 1330, iç kapakta ise 1329 yılları yazmaktadır. İki kapakta da elinde küre tutan bir çocuğun resmi vardır.

Kitaba Osmanlı toprakları ile ilgili genel bilgiler vererek başlar. Bunlar coğrafi konum, sınırlar, coğrafi şekiller, ırklar, dinler, hükümet ve idare şeklidir. Bu bilgilerden sonra Osmanlı Devleti'nin kıtalar coğrafyası anlatılır.

Sırayla Avrupa, Asya ve Afrika'da bulunan Osmanlı toprakları anlatılır. Bu topraklar anlatılırken tabii coğrafya, siyasi coğrafya ve iktisadi coğrafya başlıkları kullanılmıştır. Tabii coğrafya başlığı adı altında bölgenin konumu, sınırları, yüzölçümü, sahili, adaları, fiziki özellikleri, nehirleri ve gölleri gibi özellikleri anlatılır. Siyasi coğrafya kısmında siyasi taksimat yapılır ve şehirler hakkında kısa bilgi verilir. İktisadi coğrafya kısmında ise bölgenin ekonomik özellikleri anlatılır.

Genel olarak düzenli olarak yazılan anlaşılır bir kitaptır.

b) İbnü'n-Nüzhet Cevad, *Haritalı Musavver Coğrafya-yı Umûmî*, **Birinci Baskı**, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1328

310 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II , s. 471.

104 s. ve 8 h., 20 x 28 (16 x 24) cm[311].

İbnü'n-Nüzhet Cevad, *Haritalı Musavver Coğrafya-yı Umûmî,* Arakis Matbaası, İstanbul 1330[2]

54 s., 13 h., 80 r. ve 9 ş., 18 x 27 (16 x 24,5) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 23593 nolu eser incelendi. Rüşdiyeler ve liselerin ikinci senesinde kullanılmak üzere kabul edilmiş bir kitaptır.

Mukaddime ile başlar. Öncelikle coğrafyanın tarif ve kısımları, güneş, enlem ve boylamlar, dünyanın kısımları ve dünyanın çiziminin yapılması, yönler, pusula ve dünyanın hareketleri anlatılır. Eserin buradan sonraki kısımları üç bab üzerinedir. Birinci babda yeryüzünün kısımları, karalardaki coğrafi şekiller, iklim ve ırklar anlatılır. İkinci babda devlet ve hükümet nedir, siyasi kısımları nelerdir ve araç yolları anlatılır. Üçüncü bab kıtalar coğrafyası üzerinedir. Beş kıtanın tabii ve siyasi coğrafyası anlatılır. Tabii coğrafya kısmında coğrafi konum, yüzölçümü, yer şekilleri, deniz, körfez ve arazinin durumu anlatılır. Siyasi coğrafya kısmında hükümetler, bu hükümetlerin meşhur şehirleri, yer şekilleri ve sınırları anlatılır.

En son olarak anlatılan konu Osmanlı coğrafyasıdır. Burada Osmanlı toprakları Avrupa, Asya ve Afrika olarak üç kısımda incelenir. Bu üç bölümün yüzölçümü, nüfusu, yer şekilleri, siyasi kısımları ve meşhur şehirleri anlatılır.

42- MEHMED EŞREF(1332/1914'te sağ)

a) Mehmed Eşref, *Coğrafya-yı Umûmî Atlası,* Kütüphane-yi Tefeyyüz Matbaası, İstanbul 1324

32 s., 12 h. ve 20 t., 11,5x17,5 (8x15) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 196689 nolu eser incelendi. Mehmed Eşref Bey bu kitabı Rüşdiye derecesindeki okullar için hazırlamıştır.

311 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C.II s. 470.

İstatistiksel Coğrafya ile başlar. Burada dünyanın şekli, kısımları, nüfusu ve ırkları anlatılır. Bundan sonra kıtaların yeryüzü şekilleri, nüfusu, meşhur zirveleri, nehirleri, dinleri ve gölleri hakkında bilgi verilmektedir. Konular hakkında rakamsal bilgiler vermek amacıyla istatistikler kullanılmıştır.

43- BEKİR SIDKI ABU'L- SALİH(1334/1916'da sağ)

a) Bekir Sıdkı Abu'l-Salih, *Milli Ameli, Vatani, Osmanlı Coğrafyası,* Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1332

184 s., 25x17 (16,5x9) cm

Rüşdiye ve Sultânî mekteplerinin programlarına uygun olarak hazırlanmış bir eserdir. Birçok eser kullanılarak yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nin tabii, siyasi ve iktisadi coğrafyasından bahseder[312].

44- AHMET RAGIB(ölüm tarihi1335/1917)

a) Ahmet Ragıb, *Kıtaat-ı Hamsenin Coğrafya-yı Umûmîsi,* Mihran Matbaası, İstanbul 1298[2]

190 s., 3 r. ve 13 ş., 13x18 (8,5x14,5) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 16 incelendi. Eserin dijital görüntüsü incelenmiştir. Eser yazıldığında Ahmet Ragıb; Beşiktaş Rüşdiye'si müdürü ve kolağasıydı. Darüşşafaka üçüncü sene için hazırlanmıştır. Coğrafya başlığı altında kitabın neden tercüme edildiğini anlatır. Bu kitap Cortambert'in coğrafya kitabının tercümesidir. Genel coğrafya ve kıtalar coğrafyası konularına ayrılmış iki bölümden oluşur.

Genel Coğrafya kısmının birinci bölümü kozmografya adını taşır. Burada: güneş, yıldızlar, dünyanın şekli, hareketi, yönler, daireler, dünyanın kısımları, mevsimler, harita türleri anlatılmıştır. İkinci bölüm: tabi coğrafya adını taşır. Burada dünyanın tabi kısımları, karalar ve sulara dair tabirler, kıtaların iklimleri, meşhur dağlar, suların kısımları, meşhur göller, başlıca ürünler(maden), bitkiler, hayvanlar,

312 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II , s. 481-482.

ırklar, din ve mezhepler, milletler, işler, hükümet ve idare anlatılır. Buradan sonra eski devirlerde, tabiundan Batlamyus'a coğrafyanın durumu, kıtaların şekli ve dünyanın konumu anlatılır.

İkinci kısım kıtalar coğrafyası üzerinedir. Sırayla Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtası anlatılır. Kıtalar anlatılırken genel manzara bölümünde: kıtanın sınırları, yüzölçümü, sahilleri, iklimi, mahsulât anlatılır. Tabi durum bölümünde kıtaların: sular, dağlar, vadi, yayla, nehir, bitki, göl, gibi yer şekilleri anlatılır. Politik durum bölümünde: meşhur ülkeler, bunların halkı, hükümet ve dinler anlatılır. Eski coğrafya bölümünde: devletlerin eski dönemlerdeki hallerini anlatır.

Tüm kıtalar için bu plana benzer bir durum görmekteyiz. Genel olarak düzenli bir eserdir.

45- GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA(ölüm tarihi 1336/1918)

a) Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Fenn-i Tersim-i Riyazî*, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Litografya Destgahı, İstanbul 1310

40 s., 16x24 (10,5x16,5) cm

Mülkiye Mektebi'nin dördüncü yılı için hazırlanmıştır. Eserde topografya, harita yapma ve anlama ile yollardan bahsedilir[313].

46- MEHMED (AHMED) HİKMET(ölüm tarihi 1339/1921)

a) Mehmed (Ahmed) Hikmet, *Mebadi-yi Coğrafya*, Karabet Matbaası, **Birinci Baskı**, İstanbul 1311

32 s., 12x18 (8,5x15,5) cm[314].

Mehmed (Ahmed) Hikmet, *Mebadi-yi Coğrafya*, Karabet Matbaası, İstanbul 1314[2]

39 s., 19 r. ve 29 ş., 23x15,5 (17,5x11,5) cm

313 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II s. 487-488.

314 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II s. 494-495.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 80513 nolu eser incelenmiştir. Müellif eseri yazdığında Maârif Meclisi azasıydı. Eser idâdî mektepleri için yazılmıştır.

Eser resim defterleri gibi eni boyundan uzun olarak basılmıştır. Soru-cevap şeklinde yazılmıştır. Kitabın başında o yıla ait program bulunmaktadır. Kitabın içerisinde coğrafya kitaplarının genelinde bulunan klasik resimler görülmüştür. Bu resimler genelde bütün kitaplarda bulunmaktadır.

Eser mukaddime ile başlar. İki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım matematiksel coğrafya hakkındadır. Burada dünyanın şekli, uzaydaki yeri, hareketleri, ay, kutup noktaları, ekvator, daireler, coğrafi konum belirleme, küre ve haritalar anlatılmaktadır.

İkinci kısım tabi coğrafya üzerinedir. Burada coğrafi şekiller ve tanımlar, beş kıta coğrafyası, ırklar anlatılmaktadır.

Siyasi coğrafya kısmında: Osmanlı Devleti'nin üç kıtada bulunan toprakları anlatılır. Eyaletler ve şehirler hakkında bilgi verir.

Küçük boyutlu ve yüzeysel bilgiler içeren bir kitaptır.

b) Mehmed (Ahmed) Hikmet, *Coğrafya-yı Umrani*, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1312

366 s., 3 h. ve 93 t., 15,5x23 (11x19) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 77580 nolu eser incelenmiştir. Müellif eseri yazdığında Maârif meclisi azasıydı. Eser idâdî mektepleri için yazılmıştır.

Mukaddime ile başlar. Birinci kısım: Osmanlı Devleti'nin ziraat, zanaat ve ticaret coğrafyası ile başlar. Bu kısım üç fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl: zirai coğrafya üzerinedir. Burada: sınırlar, yüzölçümü, nüfus, ticari mevkiler, ziraat, iklim,

bahçe kurma, çayır, mera, orman, ağaçlar, hayvanlar, insanlar, toprak, mezranın tabiatı, orman ürünleri, at, beygir, arı, ipek böcekçiliği hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci fasılda: hurufat ve zanaat, sanayi, ihracat, maden, sanayi, sanayi ürünleri, üçüncü fasılda: Osmanlı Devleti'nin ticari coğrafyası anlatılır. Ticaret, ticaretin kısımları, yollar anlatılmaktadır. Daha sonra Osmanlı topraklarının tabii, siyasi ve iktisadi coğrafyası anlatılır.

İkinci kısımda öncelikle Avrupa Devletleri anlatılmıştır. Avrupa Devletlerinin tabii, siyasi ve iktisadi durumu hakkında geniş bilgi verilmektedir. Avrupa Asya ve Afrika ülkelerinin sahip olduğu sömürgelerden, ticari gemilerden ve vapurlardan bahsedilir. En son anlatılan konu Osmanlı gemileridir.

47-ABDURRAHMAN ŞEREF(ölüm tarihi 1925)

a) Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-yı Umûmî*, **Birinci Baskı**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1301

359 s., 7 r., 12 ş. ve 6 t., 13x19 (9x15) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 31 incelendi. Mukaddime ile başlar. İlk olarak coğrafyanın tarifi, faydaları ve kısımları anlatılır. Matematiksel coğrafya ile devam eder. Burada dünyanın şekli, güneş, yıldızlar, burçlar, daireler, dünyanın kısımları, dünyanın hareketleri, ay ve ay tutulması, güneş tutulması, enlem ve boylamlar, harita ve ölçek anlatılır. Coğrafyaya giriş kısmında kara ve sulara dair coğrafi tabirleri anlatılır. Irklar, hükümet ve dinler anlatılır.

Bu kısımlardan sonra kıtalar coğrafyasına giriş yapılır.

Avrupa anlatırken, kıtanın coğrafi konumu, sınırları, yüzölçümü, yer şekilleri, siyasi taksimatı, halkı ve medeniyeti, hükümetleri ve dinleri, en son olarak da tarihi coğrafyası anlatır.

Asya kıtası bölümünde: iklim, siyasi kısımlar ve yer şekilleri bölümleri vardır. Bunlardan sonra kıtadaki devletler anlatılmaktadır. Devletlerin bazıları

anlatılırken, idare, mezhep, halk, ahlak, adet, yer şekilleri, meşhur şehirler, sınırlar, yüzölçümü, konum, sömürgeler gibi başlıklar altında incelenmiştir. Bu başlıklar her devlette yoktur. Bu açıdan çok karışıktır.

Amerika ve Okyanusya kıtaları da diğer kıtalara benzer şekilde incelenmiştir. Amerika ve Okyanusya kıtalarının genel özellikleri ve kısımları anlatılmıştır. Fakat bu iki kıta Avrupa ve Asya kıtalarına göre yüzeysel kalmıştır. Kitap içerisinde en çok Asya kıtası yer bulmaktadır.

Müellif kitabı coğrafya öğretmenliği yaparken kullandığı notları birleştirerek yazmıştır. Kitap hata ve savab cetveli içermektedir. Önceleri çok karışık başlamış kimi kıta için yer verilen ayrıntılar kiminde yer almamaktadır. Bu nedenle plansız bir eserdir. Ülkelere göre verilen ayrıntı artmaktadır. İnceleme yapmayı zorlaştıracak kadar karışık bir eserdir. Sayfa bakımından da diğer eserlere göre oldukça geniştir. Beş sayfalık fihristi vardır.

Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-yı Umûmî,*
Karabet Matbaası, İstanbul 1306[2]

402 s., 7 r., 12 ş. ve 6 t., 13x19 (9x15) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 32 incelendi. Mukaddime ile başlar. Bu baskıda da fihrist vardır. Kitabın içerisinde aynı şekil ve resimler bulunmaktadır. Bu baskıda pek bir fark yoktur.

Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-yı Umûmî,*
Karabet Matbaası, İstanbul 1313[3]

400 s., 7 r., 7 ş. ve 2 t., 13x19 (9x15) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 33/1 incelendi. Mukaddime ile başlar. Bu baskıda da fihrist vardır. Kitabın içerisinde aynı şekil ve resimler bulunmaktadır. Yeni baskıda pek bir fark bulunmamaktadır. Müellif bu baskıyı hazırladığında: Sultânî müdürüydü. Sayfa sayısındaki değişiklik kitaptaki resim ve şekil sayısındaki değişiklikten dolayı olmuştur.

b) Abdurrahman Şeref, *Coğrafya Dersleri-Birinci Sene*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1324

60 s., 10 h., 4 r. ve 2 ş., 12,5x17,5 (8x13) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 7942-5 incelendi. Rüşdiyelerin birinci sınıfı için hazırlanmış bir kitaptır. Mukaddime ile başlar.

Coğrafyanın tarifi, dünyanın şekli, karalar ve sular bunlara dair tabirler, yönler, yerküre, daireler, kutuplar anlatılır. Buradan sonra beş kıta coğrafyası anlatılır. Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtalarının sınırları, denizleri, adaları, gölleri, nehirleri, dağları, boğazları ve ülkeleri anlatılmaktadır.

Bu bilgilerden sonra Osmanlı topraklarına dair bilgiler verilir. Bu toprakların sınırları, siyasi kısımları ve şehirleri anlatılır. Osmanlı'nın Asya'daki toprakları anlatılırken Osmanlı şehir isimleri listesi de bulunmaktadır. En son Osmanlının Afrika kıtasındaki toprakları anlatılır. Büyük ticaret iskeleleri anlatılarak kitap sonlandırılır.

c) Abdurrahman Şeref, *Coğrafya Dersleri-İkinci Sene*, **Birinci Baskı**, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1323

72 s., 11,5x18 (7,5x13) cm

Rüşdiye Mekteplerinde kullanılmak için hazırlanmıştır. Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtaları hakkında bilgi vermektedir [315].

d) Abdurrahman Şeref, *Coğrafya Dersleri-Üçüncü Sene*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1323

86 s., 16 h. ve 3 ş., 12 x17,5 (8x13) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 6640-05 incelendi. Rüşdiyelerin üçüncü sınıfı için hazırlanmış bir kitaptır.

315 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II s. 500.

Avrupa kıtası ile başlar. Kıtanın sınırları, adaları, yarımadaları, boğazları, dağları, nehirleri, Avrupa kıtasında bulunan devletler, bu devletlerin siyasi kısımları, Avrupa'nın halkı ve mahsulleri anlatılır. Avrupa kıtasından sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları anlatılır. Bu topraklar anlatılırken, mevkii, sınırlar, şehirler anlatılır. Bu şehirlerin, mevkii, sınırları ve nehirler, göller gibi coğrafi şekillerine yer verilmiştir. Bu kısımdan sonra Anadolu kıtasından bahseder. Anadolu'nun siyasi kısımları ve şehirleri anlatılır. Bunlardan sonra Osmanlı Afrika'sı hakkında bilgi verilir. Osmanlı toprakları anlatıldıktan sonra bu toprakların mahsulâtı, sanayi, büyük ticaret iskeleleri ve demiryolları anlatılır.

Sonuç (malumat-ı mütemme) kısmında: coğrafi bölgeler, paraleller, yüzölçümü, dünyadaki ırklar, beş kıta ve sömürgeler, dünyanın hareketleri, boyutları, ay ve ay tutulması, güneş tutulması ve saat farkı anlatılarak kitap sona erer.

Bazı ihtar bölümleri vardır. Bunlar kitabın doğru anlaşılması için yazılmış bölümlerdir.

48- MEHMED CELAL(ölüm tarihi 1926)

a) Mehmed Celal, *Coğrafya-yı Umûmî,* **Birinci Baskı**, Karabet Matbaası, İstanbul 1311

236 s. 11,5x 17,5 (9x14) cm[316].

Mehmed Celal, *Coğrafya-yı Umûmî,* Kasbar Matbaası, İstanbul 1313[2]

501 s., 26 h., 2 r., 28 ş. ve 5 t., 11,5x 17 (9x14) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no 80566 incelendi. Eser 1313 senesi ders programına dâhil edilmiştir. Bu eser yazarın mekâtib-i rüşdiye idaresi müdürü iken yazdığı bir eserdir. Üzerinde yazarın mührü vardır ve mühürsüzlerin sahte olduğu belirtilmektedir. Sayfa 114'te insan ırkları resmi bulunmaktadır. Bu resim çok kullanılan ve dünya soylarını gösteren bir resimdir.

316 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 508.

Bir mukaddime, 9 fasıl ve 125 bölüm olarak yazılmıştır. Mukaddime bölümünde coğrafyanın tarifi ve kısımları anlatılır.

Birinci fasıl: coğrafya-yı riyazî yani matematiksel coğrafya adını taşır. Burada ufuk, ana yönler, arz, arzın şekli, hareketleri, ırklar, güneş, ay, tul ve arz, daireler, mıntıka, küre ve gökyüzünden bahsedilir.

İkinci fasıl: Yerkürenin tabakaları ve oluşumunu anlatır.

Üçüncü fasıl: Coğrafya-yı tabii adını taşır. Burada su, toprak, denizler, kıtalar, sahiller, sahillerin oluşumu, hava, rüzgâr, adalar, arazi çeşitleri, dağlar, ovalar, dağların oluşumu, nehirler, göller, madenler, bitkiler, hayvanlar ve ırklar anlatılır.

Dördüncü fasıl: Coğrafya-yı siyasi adını taşır. Burada: insan toplulukları, hükümetler ve dinler anlatılır.

Beşinci fasıl: Beş kıta coğrafyası adını taşır. Burada beş kıtanın mevkii, sınırları, genişliği, adaları, dağları, arazileri, nehirleri, nüfusu anlatılır. Ayrıca kıtalarda bulunan ülkeler ve hükümetler de anlatılır.

Altıncı fasıl: Asya kıtasına ayrılmıştır. Burada Asya kıtası her yönüyle incelenmiştir. Tüm Osmanlı vilayetleri hakkında bu fasılda bilgi verilmektedir.

Yedinci fasıl: Afrika Kıtası'nı tekrar anlatan bir kısımdır. Afrika'yı kuzey, güney ve doğu Afrika olarak üçe ayırır. Afrika'nın mevkii, hududu, suları, havası, nehirleri, gölleri, genel görünümü, sakinleri mülki durumu ve ülkeleri anlatılır.

Sekizinci fasıl: Amerika kıtasını anlatır. Amerika'yı kuzey ve güney olarak ikiye ayırmıştır. Burada Amerika'nın mevkii, hududu, suları, havası, nehirleri, gölleri, genel görünümü, sakinleri mülki durumu ve ülkeleri anlatılır. Dokuzuncu fasıl, Okyanusya Kıtası'nı anlatır. Diğer kıtalar için verilen ayrıntılar burada da verilmiştir. Bu bölümde bir lahika bulunmaktadır.

Daha önce anlatılan bahisler başka yerlerde tekrar verilmiştir. Müellifin planlı hareket etmediğini söylemek mümkündür. Bu nedenle gereksiz bilgilerle doldurulan eser çağdaşı olan eserlere göre bir hayli kalındır. Ülkelerin coğrafi durumu ile ilgili verilen başlıkların her ülkede aynı sırada olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle: eser inceleme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Çeşitli kataloglarda *Küçük Coğrafya-yı Umûmî* olarak geçen bir eserdir. Fakat inceleme yaparken bu baskıdaki adının *Coğrafya-yı Umûmî* olarak verildiği görülmüştür.

49- FAZLI NECİB SELANİKLİ (ölüm tarihi 1932)

a) Fazlı Necib Selanikli, *Coğrafya-yı Tabii ve Politiki*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1305

92 s., 1 g., 7 h., 5 ş. ve 2 t., 13x19 (9,5x16,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 527 incelendi. Rüşdiyelerde okutulmak için kabul edilmiştir.

Bir iki söz adlı başlıkla başlar. Burayı bir giriş bölümü olarak düşünebiliriz. Bu kısımda mükemmel bir coğrafya kitabının nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Hatta Süleyman Şevket efendinin mükemmel olarak düşünülen eserinin bile yeterli olmadığı söylenilmektedir.

On beş fasıl olarak yazılmıştır. Birinci fasıl giriş ile başlar. Coğrafya, dünyanın şekli, katmanları, yapısı, daireler, ekvator bu bölümün konuları içerisindedir. İkinci fasılda: karalar, beş kıta, coğrafi tanımlar, nüfus ve ırklar anlatılır. Üçüncü fasılda: dünya üzerindeki sular ve türleri anlatılır. Dördüncü fasılda: Avrupa kıtası tasvir edilmektedir. Burada Avrupa'nın tabi durumu, nüfusu, dinleri, sınırları, yüzölçümü, nehirleri, ormanları, dağları, adaları, denizleri, şehirleri, nehirleri, dağları, boğazları anlatılmaktadır. Bu şablonu anlatılan diğer kıtalarda da uygulamaya çalışmıştır. Beşinci fasıl: siyasi coğrafya üzerinedir. Burada: öncelikle yönetim biçimleri anlatılır. Sonra kıtadaki ülkeler anlatılır. Bu ülkelerden öncelikle Osmanlı Devletine değinilir. Yazar bir devleti anlatılırken şehirleri, yüzölçümü, nüfusu gibi ayrıntılara mutlaka yer vermeye çalışmıştır.

Altı ve yedinci fasıl Asya kıtası üzerinedir. Avrupa kıtası için tabi durum bölümünde değinilen noktalar bu kısımda yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu kıtadaki toprakları ve bu toprakların özellikleri verildikten sonra burada bulunan diğer ülkeler anlatılmıştır. Sekiz ve dokuzuncu fasıl Afrika kıtasının tabi ve siyasi coğrafyasını anlatmaktadır.

On- on üçüncü fasıl arası Amerika kıtası üzerinedir. Kıta kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmıştır. Burada kıtanın tabi ve siyasi coğrafyası da verilmiştir. On dört ve on beşinci fasıl Okyanusya kıtası üzerinedir. Kıta tabi ve siyasi yönden incelenmiştir.

Kıtalardan sonra mesaha usûlleri anlatılmıştır. Kitabın içinde çeşitli grafikler ve tablolar bulunmaktadır. Ülkelerin coğrafi konumlarına ve büyüklüklerine göre gösterildiği şekiller içerir. Bunun dışında: Osmanlı şehirlerinin, yüzölçümü ve nüfusuna göre sıralandığı ve meşhur Osmanlı şehirlerinin yine yüzölçümü ve nüfusa göre sıralandığı tablolar vardır. Bu tablolarla kitap son bulmaktadır.

Oldukça düzenli bir kitaptır. Genel plan bütün kısımlarda uygulanmıştır. Her faslın sonunda konuya ilişkin sorular bulunmaktadır. Anlatılan konular bu sorularla pekiştirilmek istenmiştir. Soru adedi konunun önemine göre artıp azalmaktadır.

b) Fazlı Necib Selanikli, *Mufassal Coğrafya-yı Umûmî,* Mihran Matbaası, İstanbul 1306

300+6 s., 13x19 (8,5x15) cm

İdâdîlerde okutulmak üzere hazırlanmış bir eserdir. Genel coğrafi bilgileri vererek kitaba başlar. Dünyanın oluşumu ve coğrafi şekiller, beşeri coğrafya ve keşifler anlatılır. En son olarak da Osmanlı Avrupa'sı ile Avrupa kıtasının diğer hükümetleridir. Kitap üç cilt olarak hazırlanmış bu eserin son iki cildi basılmamıştır[317].

317 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 517-520.

50- ÖRİK AĞASI-ZADE, HASAN SIRRI (ölüm tarihi, 1933)

a) Hasan Sırrı, *Muhtasar Osmanlı Coğrafyası*, **Birinci Baskı**, İstanbul 1891

Hasan Sırrı, *Muhtasar Osmanlı Coğrafyası*, Karabet Matbaası, İstanbul 1309[2]

44 s., 12x18 (8x15) cm

Hasan Sırrı'nın Mabeyn-i Hümayun mütercimliği sırasında hazırladığı bu kitap ilkokullar içindir. Genel coğrafi konular ile Osmanlı coğrafyası anlatılmaktadır. Bu eser aynı matbaada 1891-1902 yılları arasında altı defa basılmıştır[318].

51- ALİ NAZİMA (Ölüm Tarihi 1935)

a) Ali Nazima, *Hey'et-i Arz*, **Birinci Baskı**, Kasbar Matbaası, İstanbul 1307

83 s. ve 10 ş., 14x10 (10,5x16,5) cm[319].

Ali Nazima, *Hey'et-i Arz*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1314[3]

80 s. ve 10 ş., 14x10 (10,5x15,5) cm

Millet kütüphanesi AECOĞ.24 nolu eser incelendi. Bu baskı yapıldığında yazar Mülkiye Mektebi'nde müdür yardımcısıydı. Eser ibtidâî mektepleri için hazırlanmıştır.

Eser üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda önce genel coğrafya bilgileri verilmektedir. Sonra beş kıtanın sınırlarından, ülkelerinden, kısımlarından ve coğrafi özelliklerinden bahsedilir. Avrupa kıtası anlatılırken büyük şehirlere de değinilmiştir. İkinci kısımda: Osmanlı topraklarının genel coğrafi durumundan ve burada bulunan şehirlerden bahsedilir. Üçüncü kısımda: daireler, haritalar, enlem boylam gibi konular anlatılmaktadır.

318 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 520-521.

319 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 523-524.

İçinde çeşitli sorular vardır. Bu sorularla öğrencilerin kendi kendilerini sorgulayabilmesi amaçlanmış olmalıdır. Genel olarak düzenli ve kullanışlı bir kitaptır.

b) Ali Nazima, *Küçük Coğrafya*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1307

64 s.

Coğrafya öğrenimine yeni başlayan öğrencilerin kullanması için hazırlanmış küçük bir kitaptır. Soru cevap şeklindedir[320].

Ali Nazima, *Küçük Coğrafya*, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1312[3]

67 s., 12,5x18 (9,5x15,5) cm[321].

52- FAİK SABRİ DURAN (1882-1943)

Üsküdar'da doğdu. İlk ve ortaokulu Üsküdar'da okudu. Yine Üsküdar'da lise öğrenimine başlayan yazar Maârif Nezaretinin yaptığı sınavı kazanıp Paris'e gitti ve lise öğrenimine devam etti. Bir yıl sonra Sorbon Üniversitesi'nde Coğrafya eğitimi almaya başladı. Paris'teki eğitimi süresince birçok ünlü coğrafyacıdan ders aldı. Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda döndü. Sırasıyla: Maliye Meslek Mektebi, Vefa ve İstanbul Sultanileri ve Darülmuallimat'ta coğrafya öğretmenliğinde bulundu. Darülfünun ve Darülmuallimin'de coğrafya müderrisliği yaptı. Bu kurumlar dışında birçok yerde hizmet verdi. Ölümünden bir yıl öncesine kadar alanıyla ilgili eserler yazmaya devam etti.

a) Faik Sabri DURAN, *Avrupa*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331

384 s., 13x19 cm[322].

320 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 524.

321 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 524.

322 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 536.

Faik Sabri DURAN, *Avrupa*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334[2]

385 s., 3 g., 37 h., 76 r. ve 23 t., 13x19 (9,5x16,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 2116 incelendi. Müellif bu eseri yazdığında Mekteb-i Mülkiye, Darülfünun ve Maliye Mektebi Coğrafya öğretmeniydi. Mekteb-i Sultânî 7. Sınıf öğrencileri için yazılmıştır. Avrupa hakkında coğrafi bilgiler veren kapsamlı bir eserdir.

Kısa bir mukaddime ile esere başlar. Burada coğrafyanın kitabın yazıldığı zamanki ve geçmişteki durumu karşılaştırılır. Coğrafyanın artık daha fazla ilgi gördüğü ve daha iyi anlaşıldığı belirtilir.

Bir medhal ve iki ana kısımdan oluşur. Medhalde Avrupa hakkında genel bilgiler verilir. Birinci kısımda Avrupa hakkında coğrafi bilgiler verilir. Yedi ana bölüm ve çeşitli alt başlıklardan oluşur.

Birinci kısım birinci bölüm Vaziyet-i Coğrafya, Hudud-ı Mesaha adını taşır. Bu bölümde Avrupa'nın sınırları, yüzölçümü ve coğrafi durumu anlatılır. Bazı özellikleriyle farklı kıtalarla karşılaştırılır.

İkinci bölüm Avrupa'da Avarız-ı Zemin adındadır. Avrupa'nın dağları, ovaları anlatılır. Avrupa'nın jeolojik oluşumu hakkında bilgi verir.

Üçüncü Bölüm Avrupa denizlerinin oluşumu hakkındadır. Avrupa denizlerinin oluşumu hakkında bir harita da içeren bu bölümde kıtayı ilgilendiren denizler anlatılır.

Dördüncü Bölüm Avrupa'nın iklimini anlatır. Batı Avrupa, Kuzey Avrupa, Orta Avrupa ve Güney Avrupa olarak 4 bölümde iklimsel özellikleri hakkına bilgi verilir. İklimsel özelliklerin neden bu şekilde geliştiği sorgulanır.

Beşinci Bölüm Avrupa'da Şerait-i Cereyan-ı Miyah adındadır. Suların akımı hakkındandır. Kıta nehirlerini dört bölgeye ayırarak inceler.

Altıncı Bölüm Avrupa'da Hayat-ı Nebatiye ve Hayvaniye'dir. Burada öncelikle bitki örtüsüne değinilir. Kıtanın farklı yerlerinde yetişen tundra, maki, orman, bozkır gibi bitki örtüleri ve yaşam alanları anlatılır. Hayvan çeşidi sayısı bakımından fakir bir kıta olarak anlatılır. Ren Geyiği hakkında bilgi vererek başlar.

Yedinci Bölüm Avrupa'da nüfus ve ecnasdır. Avrupa'daki ırklar: Güney ahalisi, sahil ahalisi, Adriyatik cinsi ve batı cinsi olarak dört kısımda incelenir. Ayrıca bu bölümde Avrupa'da konuşulan Roman, Germen ve Slav dilleri anlatılır. Son olarak ise kıtadaki dinlere değinilir. Kıtayı:

1) Batı Avrupa hükümetleri (İngiltere, Fransa),
2) Kuzey Avrupa hükümetleri (İsveç, Norveç, Danimarka, Rusya),
3) Orta Avrupa hükümetleri (Belçika, Lüksemburg Büyük Dukalığı, Flemenk, İsviçre, Almanya, Avusturya-Macaristan),
4) Güney Avrupa hükümetleri (İber yarımadası (İspanya, Portekiz), İtalya, Balkan yarımadası (Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ, Arnavutluk, Avrupa-yı Osmânî)) olarak dörde ayırır.

Bunların dışında Avrupa'nın küçük hükümetleri adlı bir kısım da vardır. Bu bölümlerdeki ülkeler tüm coğrafi yönleriyle incelenmiştir. Ayrıca harita ve resimlerle bu bilgiler desteklenmiştir.

Ülkelerin mevkileri, yüzölçümleri, coğrafi şekilleri, alt bölümleri, iklimleri, nehirleri, önemli şehirleri, dinleri, halkları, hükümetleri, iktisadi, ticari, zirai, sanayi faaliyetleri ve malları anlatılır. Çeşitli resimler ve şekillerle ülkeler anlatılmıştır.

Millet kütüphanesi AEMTF. 3638 numarasında eser bulunmaktadır. 1329 yılı baskısıdır. Fakat bu eserde de ikinci baskı olduğu söylenmektedir.

b) Faik Sabri DURAN, *Beş Kıta Coğrafyası Avrupa,* Kanaat Matbaası, İstanbul 1329

433+3 s. ve resimli, 20x14 (16x9,5) cm

Okullarda kullanılmak amacıyla hazırlanmıştır. Avrupa Kıtası'nın genel coğrafi özellikleri anlatılmaktadır[323].

c) Faik Sabri DURAN, *Beş Kıta Coğrafyası Asya Asya-yı Şarki Adaları, Afrika,* Kanaat Matbaası, İstanbul 1330

326 s., 20x14 cm

Okullarda kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Asya ve Afrika'yı anlatan iki kısımdan oluşmaktadır. Asya kıtasını anlatan birinci kısım: on yedi babdır. İkinci kısım on üç bab ile Afrika kıtasını anlatmaktadır. Kıtaların fiziki, beşeri, iktisadi coğrafyaları hakkında bilgi verilmektedir[324].

ç) Faik Sabri DURAN, *Coğrafya-yı Tabii*, İstanbul, 1329

192 s., 4 h., 5 ş. ve 4 t., 16,5x24 (13x20) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 5645 incelendi. Müellif kitabı yazdığında: Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Coğrafya okutuyordu. Kitap üniversitede okutulmak amacıyla yazılmıştır.

1330 senesi programında kullanılmak için yazılmıştır. El yazısıyla yazılmıştır. Yazısı çok kötüdür. Ders notu şeklindedir. İncelenmesi çok zordur. Bu eser aynı adı taşıyan esere hazırlık notları olabilir ya da bu ders için kullanılmış notlar olabilir.

İklim ile başlar. Güneş hakkında bilgi verir.

d) Faik Sabri DURAN, *Coğrafya-yı Tabii,* Matbaa-i Âmire, İstanbul 1331

32 s., 3 ş. ve 2 h., 16,5x24 (13x20) cm

323 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 537.

324 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 537.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 1558 incelendi. Müellif kitabı yazdığında: Darülfünun Edebiyat Fakültesinde coğrafya okutuyordu. Kitap üniversitede coğrafya eğitimi için kullanılmıştır.

Kitabı yazarken dönemin ünlü coğrafyacılarının eserlerini kullanmıştır. Bu yazarları da kitapta belirtmiştir. Domarto, De la Para ve Dawis'in kitaplarını kullanmıştır. Kısımlar ve bablardan oluşmaktadır.

1. Kısım: Genel bilgiler verir. 1. Bab: Coğrafyanın terakki ve tekâmülünü anlatır. Eskiçağda coğrafya (Strabon), Ortaçağda coğrafya (Colomb, Marco Polo), Humbolt ve Ritter zamanına kadar çağımızdaki coğrafya, Ritter ve Humbolt'tan sonra coğrafya, Coğrafyanın tarifi ve usûlleri,(Leopold de La Blache) gibi konu başlıkları vardır. Özellikle fikirlere önem vermiştir. Coğrafyada önemli etkileri olan isimleri zikretmiştir.

Her konuya göre kullanılan eserlerin künyesi eklenmiştir. Buradan bilimsel davranışların kazanılmaya başlanıldığını söyleyebiliriz.

2. Bab: Dünyanın şekli ve güneş sistemindeki yeri ve durumu, Nısf-ı küre gibi başlıklara sahiptir.,

e) Faik Sabri DURAN, *Çocuklar İçin Coğrafya Hikâyeleri,* **Birinci Baskı**, Şems Matbaası, İstanbul 1330

54 s. ve 1 l.

İlkokulların ilk devresinin ikinci sınıfları için hazırlanmış bir kitaptır[325].

Faik Sabri DURAN, *Çocuklar İçin Coğrafya Hikâyeleri,* Matbaa-i Osmâniye, İstanbul 1332[3]

49 s., 1 p. ve resimli, 26x19 (22x15,5) cm[326].

325 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 542.

326 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 542.

f) Faik Sabri DURAN, *Çocuklara Coğrafya Dersleri,* **Birinci Baskı**, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330

100 s., 25x18 cm[327].

Faik Sabri DURAN, *Çocuklara Coğrafya Dersleri,* Kanaat Matbaası, İstanbul 1331[2]

100 s. ve 30 h., 20,5x15,5 (17,5x13) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 8626 incelendi. Silik bir baskıdır. Faydalanmak oldukça güçtür. İthar kısmı dışında yazılı olan bir yer yoktur. İçinde sadece otuz adet harita bulunur. Bu eserin atlas olduğunu söylemek doğru olacaktır.

g) Faik Sabri DURAN, *Çocuklara Coğrafya Dersleri İkinci Kısım,* Kanaat Matbaası İstanbul 1331

100 s., 126 r., 37 h. ve 8 ş., 17x25 (15x21) cm

Millet kütüphanesindeki eser AECOĞ. 78 incelendi. İki eserin de adı aynı ama içerik tamamen farklı. Bu nedenle ikisi hakkında da bilgi verilmiştir. Bu eseri ibtidâîler mutavassıta (ilkokulların orta devresi) ikinci sınıf için yazmıştır.

Eseri 37 ders olarak tertip etmiştir. Derslerin adları kısaca şöyledir:

Birinci ders: mektepten dünyaya ve kâinata, ikinci ders: güneş, dünya, ay üçüncü ders: dünya, dördüncü ders: dünyanın yuvarlaklığı ve hareketleri, beşinci ders: dünyanın senelik hareketi, dört mevsim,

Altıncı ders: ekvator, daireler, dereceler yedinci ders: sıcak memleketler, soğuk memleketler, orta memleketler, sekizinci ders: bölgenin tesirleri, dokuzuncu ders: Osmanlı memleketleri onuncu ders: yeryüzü şekilleri,

327 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 543.

On birinci ders: sahiller, on ikinci ders: Osmanlı memleketlerini iklimi, on üçüncü ders: nüfus ve ırklar, on dördüncü ders: diller ve dinler, on beşinci ders: idare ve idari kısımlar,

On altıncı ders: doğal kaynaklar, on yedinci ders: hayvanlar, on sekizinci: evcil hayvanlar ve avcılık, on dokuzuncu ders: sanayi, yirminci ders: nakliye, yollar ve vapurlar, yirmi birinci ders: ticaret ve iskeleler, Yirmi iki ve otuz yedinci dersler arasında Osmanlı şehirleri anlatılmıştır.

Dokuzuncu dersten itibaren Osmanlı Devleti hakkında bilgiler vermeye başlamıştır.

ğ) Faik Sabri DURAN, *Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye,* **Birinci Baskı**, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1330

167 s. ve 252 adet harita, resim, levha ve grafik içerir, 17,5x24,5 (15,5x21,5) cm

Bu eser için Millet Kütüphanesi AEMTF. 2892 nolu eser incelenmiştir. Eser yapılan ilk baskıdır. Eserde fihrist bulunmaktadır. Hata ve savab tablosu da içermektedir[328].

Eser sultânî mekteplerinin altıncı senesinde okutulmak üzere kabul edilmiştir. İçinde çok sayıda resim vardır. İçinde bulunan görsel malzemeler bakımından oldukça zengin bir eserdir.

On beş bab üzerine kurulmuş bir eserdir. Her babda farklı konular ele alınmıştır. Medhal kısmı bulunmaktadır. Bu kısımda coğrafyanın tarifi ve kısımları anlatılır. Bu bablar sırasıyla:

328 Eserin iç kapağı ve fihristi için bkz. **EK:** 21- **EK:** 22.

1) Dünyanın şekli ve boyutları,
2) Dünyanın ve güneşin hareketleri, mevsimler ve bölgeler,
3) Dünyanın oluşumu, kara ve deniz kısımları,
4) dünyanın gelişimi, yeryüzü şekilleri, dağlar, yaylalar ve ovalar,
5) dünyanın hareketleri
6) su küre (dünyadaki okyanuslar, denizler, onların suları ve derinliği, kıyılardaki hareketler (med-cezir, akıntı), denizlerdeki hayvan ve bitki yaşamı)
7) hava ve hareketleri (Rüzgârlar)
8) yağmurlar ve iklim türleri
9) sular (yer altı, yerüstü suları, kaynaklar ve sel)
10) İtikâl ve terakim, rüzgârların etkileri
11) sahillerde itikâl, yüksek ve alçak sahiller,
12) bitkiler ve yaşam şartları,
13) hayvanlar ve yaşam şartları,
14) beşeri coğrafya yani nüfus, ırklar, diller, dinler ve medeniyetin oluşumu,
15) kutuplar, kutuplara seyahat, kutuplarda keşifler, kutup arazileri ve buralardaki insan, hayvan ve bitki yaşamını anlatılır.

Oldukça kapsamlı bir eserdir. Konulara dair kısa bilgiler verir. Çok sayıda resim, şekil, levha vs. ile anlatımlar desteklenmiştir.

Faik Sabri DURAN, *Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye,* Orhaniye Matbaası, İstanbul 1333[2]

258 s. ve 261 adet harita, resim, levha ve grafik içerir, 15,5x25 (14,5x24) cm

İstanbul üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 3443 incelendi. Düzeltilmiş ikinci baskıdır. Müellif kitabı yazdığında Darülfünûn ve Darülmualliminin coğrafya hocasıydı.

İçerik birinci baskı ile aynıdır. Sayfa sayısında bir artış görülmektedir. Bunun nedeni de resim sayısındaki artıştır. Müellifin eserlerinde anlatımını görsellerle desteklemeye önem verdiğini görmekteyiz.

h) Faik Sabri DURAN, *Coğrafyada İlk Adım,* Matbaa-i Âmire, İstanbul 1331

118 s., 1k., 48 r. ve 12ş., 16x23 (12x19) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80214 incelendi. Müellif kitabı yazdığında: Darülfünun ve Darülmuallimin ve Mekteb-i Mülkiyede Coğrafya okutuyordu. Bir iki dershaneli mekteplere mahsûs olarak yazmıştır. Devre-i Evvel (ilkokul) öğrencileri içindir.

Bu eser de maddeler halinde, hikâye tarzında yazılmıştır. Çeşitli sorular sorar ve cevaplar. Bu eserde de kahramanlar vardır. Adları Osman Efendi ve Hüseyin'dir. Coğrafi bilgiler bu kahramanların başından geçen olaylarla verilir. Yazar çocuk okurların ilgisini çekmek için uğraşmış görünmektedir.

Otuz dört adet başlık vardır. Bunlar anlatılacak konuya göre ilgi çekecek biçimde seçilmişlerdir. Başlıklar kısaca şunlardır:

Bir köylü çocuk, güneş büyük bir yangındır, Ay dede, yıldızlar, su buharı, bulutlar nereden geliyor, dere boyunda, derenin kaynağı, kurak ve sulak memleketler, rüzgarlı bir gün, güneşin batışı, güneş doğudan doğar, rüzgar fırıldağı, yönler, gölgeler, tuhaf bir saat, gölge neden uzar kısalır, bazı tuhaf saatler(güneş saati), Pusula, öğlen güneş nerededir, sıcak ve soğuk memleketler, plan nedir?, masanın planı, odanın planı, çiftliğin ve köyün planı, haritalar, Hüseyin'in seyahati, trende bir gün, dağlar ve tepeler arasında, limanda, denizde, Kutup Yıldızı, Dünya yuvarlaktır, coğrafya bize dünyayı öğretir.

Bu başlıklardan da anlaşılacağı üzere: temel coğrafi bilgileri verir. Yazarın '*Çocuklara Coğrafya Kıraatleri'* adlı kitabıyla büyük benzerlikler taşımaktadır. Anlatım tarzı, kullanılan resimler, başlıkların tarzı gibi yerlerde bu benzerliği görmekteyiz.

Bu eser beğenildiği için benzerini yazmaya gayret ettiği düşünülebilir. Oldukça açık bir dille yazılmıştır. Anlatım tarzı sebebiyle diğer yazarların eserlerinden ayrılır.

ı) Faik Sabri DURAN, *Coğrafyada İlk Adım,*
Matbaa-i Âmire, İstanbul 1331

142 s., 54 r. ve 14 ş., 15,5x23 (11x18,5) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi no: 24532 incelendi. Birinci devre öğretmenleri içindir. Öğretmenlerin dersleri nasıl vermesi gerektiğine dair bilgiler içerir. '*Coğrafyada İlk Adım'* adlı diğer eser ile içerik bakımından aynıdır. Fakat bu eser öğretmenler içindir.

i) Faik Sabri DURAN, *Faik Sabri Bey'in Coğrafya Defterleri (Avrupa)*, **Birinci Baskı**, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331

32 s. ve 35 h., 16,5x22 (13,5x18) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 5552 incelendi. Lise birinci sınıfı için hazırlanmış bir kitaptır. İhtar ile başlar. Burada Avrupa ile ilgili bilgi verilir. Çok kısa bilgi verilmekte ve haritalara geçilmektedir. Haritalar kısmen renklidir. Fiziki ve siyasi haritalar bulunmaktadır. Avrupa kıtası ile ilgili bir atlas olduğunu söyleyebiliriz. Kitabın başı da sonu da birinci sayfadan başlar. Ortada yani 24. sayfada iki taraf da son bulur. Kitabın içinde sayfa karışıklığı olan yerler de vardır.

j) Faik Sabri DURAN, *Mekteplerde Coğrafya Tedrisatı,* Kanaat Matbaası, İstanbul 1331

44 s., 18x12 (15,5x8,5) cm

Öğretmenler için hazırlanmış bir kılavuz niteliğindedir. Coğrafya dersinin nasıl anlatılması gerektiği hakkında bilgi vermektedir[329]. Müellife ati *Coğrafyada İlk Adım*(öğretmenler için) ve *Tahsil-i İbtidâîyede Coğrafya Tedrisatı* adlı kitaplarına benzer şekilde yazılmıştır.

k) Faik Sabri DURAN, *Beş Kıta Coğrafyası*, **Birinci Baskı**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

166 s.

Darülmuallimin-i İbtidâîlerinin ikinci senesi için kullanılmıştır[330].

329 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 546.

330 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 536.

l) Faik Sabri DURAN, *Çocuklara Coğrafya Kıraatleri,* Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

110 s., 5 h., 1 k., 28 r. ve 12 ş., 15x22 (11,5x19) cm

İstanbul üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 8626 incelendi. Devre-yi mutavassıta (orta devre) içindir. Kitap çocuklara öğretici bir eser sunmak adına hikâye gibi yazılmıştır. Ferit ve Reşit adlı iki kahraman ve onların coğrafi bilgileri edinişi anlatılır. On bir kısımdan oluşur. Bu kısımların başlıkları da oldukça ilginçtir. Bu başlıklar sırasıyla: Coğrafya-yı sevmeyen çocuk, coğrafya ne imiş? , Daire-yi muhit ve daire nedir? , Dünya yuvarlaktır, Dünyanın yuvarlaklığı, büyük yuvarlak top, yol nasıl bulunur, plan ve harita, karalar ve denizler, beş bahr-i muhit, deniz suyu tuzludur, sahil boyunca, gemiler, denizler(şiir), denizlerin tehlikesi, tepe ve dağlar, dağlara tırmananlar, dağların arasında, İlkbahar (şiir), nehir üzerinde, Yaz, Nehrin yaptıkları, Güz(şiir), Menbaalar, kış baba (şiir), bir bardak suyun hikâyesi, yağmur, beş kıta, Türkiye haritası, İstanbul, Rumeli, Anadolu, Türkiye'de seyahat, Avrupa, Avrupa'daki memleketler, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya'dır.

Başlıklardan da anlaşılacağı üzere genel coğrafi bilgileri veren bir kitaptır. Coğrafya nedir? Ne işe yarar? gibi sorular vurgulanmıştır. Bu eserde de soru cevap tarzının uygulandığını görüyoruz. Şunu öğreniyoruz adlı bölümler bulunmaktadır. Bu bölümlerde konular özetlenmiştir. Coğrafi bilgilerin hikâye içinde yaşanan olaylarla kurgulanması oldukça ilginçtir. Bu özellik müellife ait olanlar dışındaki ders kitaplarında görülmemiştir. Oldukça öğretici bir eserdir. Kitabın sonunda yazarın diğer eserlerini tanıtan iki sayfa vardır.

m) Faik Sabri DURAN, *Tahsil-i İbtidâîyede Coğrafya Tedrisatı(Devre-i ûlâ),* Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

38 s., 13x19 (9,5x16) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80269 incelendi. Öğretmenler için hazırlanmış bir kitaptır. İlköğretimde coğrafya dersi eğitiminin

nasıl yapılacağı ve bu dersin eğitimi için kullanılması gereken materyal ve metotlarla ilgili bilgiler içerir.

Kısaca aşağıdaki konular hakkında bilgi verir: Coğrafya eğitiminin faydaları, coğrafyanın anlatım tarzı, çevrenin insana etkisi, hava, su ve insanın ihtiyaçları, doğanın etkileri ve faaliyetleri, coğrafyanın diğer bilimlerle ilişkisi, eğitim-öğretim araçları, harita çizim yöntemleri, resimler ve levhalar, tahtada çizim yapmak, duvar haritaları ve okunması gereken makaleler ve kitaplar anlatılır.

Coğrafya öğretmenlerinin bazı eksiklikleri tespit edilmiş olmalı ki böyle bir kitap yazılmış. Tam bir öğretmen kılavuz kitabıdır. Bütün yönleriyle bir öğretmenin nasıl eğitim vermesi gerektiğini anlatır.

n) Faik Sabri DURAN, *Tahsil-i İbtidâîyede Coğrafya Tedrisatı (Devre-i Mutavassıta)* Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

40 s. ve 11 ş., 14,5x22 (11,5x18,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80217 incelendi. İlköğretimin orta devresinde coğrafya dersi eğitiminin nasıl yapılacağı üzerinedir.

Yön tayini konusuyla başlar. Pusula, boylam ve sınır ilişkileri, planlar ve ölçekler, bölgesel coğrafya nedir, nasıl öğretilir, beşeri coğrafya ve siyasi coğrafya nedir, coğrafya dersine hazırlık nasıl yapılır ve kullanılacak araçlar nelerdir gibi sorulara cevap verir ve demir yolları, çobanlık, hayvan besleme ve hava hakkında bilgi verir.

Oldukça küçük bir eserdir. Temel bazı konularda bilgiler içermektedir.

o) Faik Sabri DURAN, *Yeni Cep Atlası*, İstanbul 1332

72 s. ve 24 h., 18x10 (14,5x8) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 2680 nolu eser incelendi. Sultanilerde okutulmak üzere tertib edilen bu eser coğrafyanın bölümleri hakkında kısaca bilgi verir. Kıtalar ve ülkeleri gösteren haritalar içermektedir.

ö) Faik Sabri DURAN, *Osmanlı Coğrafya-yı Tabii ve İktisadisi*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1333

155+5 s., 52 h., 12 g., 84 r., 3 ş. ve 7 t., 15x23 (12x20,5) cm

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 88 nolu eser incelendi. Kitap hazırlandığında: yazar üniversitede Türk ve İslam coğrafyası hocasıydı. Bu kitabı Sultânî dokuzuncu sene İbtidâî Darülmuallimin ve Darülmuallimatlarının üçüncü senesi ve Taşra idâdîlerinin hazırlık sınıfları için hazırlamıştır. Bu kitabı yazarken coğrafya cemiyetlerinin yayınladığı makalelerden, yeni coğrafya eserlerinden ve devlete ait istatistiklerden yararlanmıştır.

Mukaddime ve medhal ile başlar. Yedi bab olarak yazılmıştır. Birinci bab Osmanlı Avrupa'sı üzerinedir. Burada Osmanlı Avrupa topraklarının konumu, yüzölçümü, yer şekilleri, iklimi, akarsuları, sahilleri, bitki örtüsü, insan hayatı, idari kısımları ve şehirleri anlatılır. İkinci bab Anadolu, üçüncü bab Erzurum ve Cezire-i Âliye, dördüncü bab Irak, beşinci bab Suriye ve Filistin, altıncı bab Arabistan ve yedinci bab Mısır üzerinedir.

Bütün bablarda Osmanlı'nın Avrupa topraklarındaki başlıklar gibi bilgiler verilmektedir. Hülasa adı verilen başlıklarla bu bablar özetlenmektedir.

Eserin sonunda beş sayfa süren Osmanlı topraklarının mahsulleri, sancakları, şehirleri, bu şehirlerin yüzölçümü, nüfusu, mutasarrıflıklar ve müstakil şehirleri hakkında bilgi veren tablolar bulunmaktadır.

p) Faik Sabri DURAN, *Muhtasar Coğrafya-yı Umûmî* **Birinci Baskı**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

164 s., 16x26 cm[331].

331 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 547.

Faik Sabri DURAN, *Muhtasar Coğrafya-yı Umûmî*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334[2]

164 s., 16 h., 94 r., 6 ş. ve 2 t., 15x23 (12,5x18,5) cm

İstanbul üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80218 incelendi Yazar bu eseri yazdığında Darülfünun ve Darülmuallimin'de coğrafya öğretmeniydi. Bu kitabın kapağında öğretmenli ve dershaneli mektepler mahsûs olduğu belirtilmiştir. Eserde giriş ve mukaddime bulunmamaktadır. Anlatılan her bölüm sonrasında hülasalar ve konuya ilişkin sorular bulunmamaktadır. 2885 numaralı eserde aynı kitap iki kez arka arkaya basılmıştır.

Sırasıyla Coğrafya-yı Tabii, Osmanlı Coğrafyası (Malumat-ı Umûmî), Osmanlı Coğrafyası (vilayetler), Kıtaat-ı Hamse olmak üzere dört ana kısımdan oluşmaktadır.

Birinci kısım olan Coğrafya-yı Tabii' de yirmi bir bölüm bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla:

İkinci kısım olan Osmanlı Coğrafyası (Malumat-ı Umûmî) adını taşır. On iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

1) Memâlik-i Osmâniye'nin konumu ve yüzölçümü, Büyük Türkiye, Avrupa,
2) Memâlik-i Osmâniye'nin yer şekilleri,
3) Memâlik-i Osmâniye'nin iklimi,
4) Memâlik-i Osmâniye'nin nüfus ve ırkları,
5) Türkiye'de lisan ve dinler,
6) Tarz-ı İdare - Taksîmât-ı Siyasiye,
7) Türkiye'nin madenleri ve ormanları,
8) Türkiye'de ziraat,
9) Hayvanat-ı Ahaliye – Denizde ve havada avcılık,
10) Türkiye'de sanayi,
11) Türkiye'de taşıma araçları,
12) Türkiye'de ticaret ve mühim iskeleler hakkındadır.

Üçüncü kısım Osmanlı Coğrafyası (vilayetler) başlığını taşır. Bu kısım onbeş bölümden oluşur. Bunlar:

1) Edirne vilayeti,
2) İstanbul vilayeti ve Çatalca mutasarrıflığı,
3) İzmir ve Biga müstakil mutasarrıflığı,
4) Hüdavendigar vilayeti ve Karesi mutasarrıflığı,
5) Aydın vilayeti,
6) Konya ve Adana vilayetleri ve Antalya müstakil mutasarrıflığı,
7) Sivas ve Ankara vilayetleri,
8) Kastamonu ve Trabzon vilayetleri,
9) Bolu ve Samsun vilayetleri,
10) Erzurum ve Van vilayetleri,
11) Bitlis ve Diyarbakır vilayetleri, Ma'muretü'l-azîz ve Urfa ve Zor müstakil mutasarrıflığı,
12) Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri,
13) Halep ve Beyrut vilayetleri ve Lübnan mutasarrıflığı,
14) Suriye vilayeti ve Küdüs-ü Şerif mutasarrıflığı,
15) Hicaz ve Yemen vilayetlerini anlatır.

Dördüncü kısım Kıtaat-ı Hamse adını taşır. Sırasıyla:

1) Kıtaat-ı Hamse: a) Beş Kıta Yüzölçümleri ve Nüfusları, b) Irk-ı Beşer, c) Kıtaların En İyisi Avrupa'dır.
2) Avrupa'nın Tabii Durumu, a)Avrupa'nın büyük nehirleri, b)Doğu Avrupa, c) Orta Avrupa, d) Güney Avrupa,
3) Rumeli, Balkan Hükümetleri ve Cezair-i Bahr-i Sefid,
4) Asya'nın Tabii Durumu, Asya'daki hükümetler,
5) Afrika,
6) Amerika-yi Şimali,
7) Amerika-yı Cenubi,
8) Okyanusya'dan bahsedilir.

53- OSMAN SAFVET GEYLANGİL(ölüm tarihi 1945)

a) Osman Safvet Geylangil, *Küçüklere Coğrafya Dersleri(Devre-i Mutavassıta 1.Sınıf)*, **Birinci Baskı**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

160 s., 5 h., 176 r. ve 9 ş., 18,5x23 (12,5x18,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80208 incelendi. İbtidâîyeler orta birinci sınıf için kullanılmıştır. Üzerinde ikinci kitap ibaresi bulunmaktadır. Bu eser de yılı nedeniyle anlatılmayacaktır.

Osman Safvet Geylangil, *Küçüklere Coğrafya Dersleri(Devre-i Mutavassıta 1.Sınıf)*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339[3]

128 s., 16x24 (12x18,5) cm[332].

b) Osman Safvet Geylangil, *Küçüklere Coğrafya Dersleri(Devre-i Mutavassıta 2.Sınıf)*, **Birinci Baskı**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

122 s., 33 h., 193 r., 8 ş. ve 1 t., 18,5x23 (12,5x18,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80209 incelendi. İbtidâîyeler orta ikinci sınıf için kullanılmıştır. Bu eser yılı nedeniyle anlatılmayacaktır.

Osman Safvet Geylangil, *Küçüklere Coğrafya Dersleri(Devre-i Mutavassıta 2.Sınıf)*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339[3]

146 s., 17x25 (12x18) cm[333].

332 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 559.

333 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 559.

c) Osman Safvet Geylangil, *Küçüklere Coğrafya Hikâyeleri(Devre-i Ûla 2.Sınıf)*, **Birinci Baskı**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

160 s., 14h., 134 r. ve 13 ş., 17x25 (12,5x18,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80207 incelendi. İçinde birinci kitap olduğu belirtilmektedir. Yılından dolayı hakkında bilgi verilemeyecektir.

Osman Safvet Geylangil, *Küçüklere Coğrafya Hikâyeleri(Devre-i Ûla 2.Sınıf)*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339[4]

104 s., 17x25 (12,5x18,5) cm[334].

ç) Osman Safvet Geylangil, *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Umûmî,* **Birinci Baskı**, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1327

44 s., 16 h., 14 r. ve 9 ş., 20x28 (18x25) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 9815 incelendi. '*Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmânî'* adlı eserin ikinci kısmıdır. Taşra idâdî ve rüşdiyelerinin birinci sınıflarında kullanılmak üzere yazılmıştır.

Mukaddime ile başlar. Sonrasında coğrafyanın bölümleri, coğrafi şekillerin tanımları verilir. Kısaca temel coğrafi bilgiler verilmektedir.

İkinci kısım beş kıta coğrafyası üzerinedir. Sırasıyla Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtaları anlatılır. Her kıta için tabii ve siyasi coğrafya ayrıntılarına girmektedir.

Tabii coğrafya kısmında kıtanın coğrafi özellikleri verilir. Kıtada bulunan coğrafi şekiller verilmektedir. Siyasi coğrafya kısmında kıtada bulunan devletler, bu devletlerin coğrafi yapıları, halkı ve sömürgeler hakkında bilgi verilmektedir.

334 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 560.

Anlatılan ilk üç kıtada siyasi coğrafya kısmında ilk olarak Osmanlı Devleti'nin toprakları hakkında bilgi verilmiştir.

d) Osman Safvet Geylangil, *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Umûmî Birinci Sene,* Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1327[2]

50 s., 21 h., 31 r. ve 6 ş., 20x28 (18x25) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 9818 incelendi. Taşra idâdî ve rüşdiyelerinin birinci sınıflarında kullanılmak üzere yazılan bu kitap ikinci defa basılmıştır. Sayfa sayısındaki değişikliğin nedeni eserin içindeki resim ve harita sayısındaki artıştır. Bunun dışında eserin başlıklarında ve bilgi içeriğinde pek bir değişme olmamıştır.

e) Osman Safvet Geylangil, *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Umûmî İkinci Sene,* Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

260 s., 66 h., 128 r. ve 3 t., 16,5x23 (12x19) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 80210 incelendi. İbtidâî Devre-i Âliye ikinci seneleri içindir.

Bu eser kıtalar coğrafyası üzerinedir. Sırayla beş kıtanın tabii, siyasi ve beşeri coğrafyası anlatılmıştır. Okyanusya kıtasından sonra İslam âlemi, din ve İslamiyet, İslamiyet sahaları ve nüfus, Avrupa Müslümanları, Asya'daki ve Afrika'daki Müslümanlar hakkında bilgi verilmiştir. İslam coğrafyasına dair bu kadar geniş bilgi diğer kitaplarda görülmemiştir.

f) Osman Safvet Geylangil, *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Umûmî Üçüncü Sene,* Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1329

190 s., 9 h., 94 r., 44 ş. ve 2 t., 20x27,5 (18x25) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 9817 incelendi. Taşra idâdîlerinin birinci ve rüşdiyelerinin son seneleri içindir.

İki kısım ve fasıllar üzerine yazılmıştır. Öncelikle genel coğrafi bilgiler verilmiştir. İkinci kısımda beş kıta coğrafyasını anlatmaktadır.

g) Osman Safvet Geylangil, *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmânî İkinci Sene,* **Birinci Baskı**, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1327

89 s., 6 h., 32 r. ve 1 t., 20x27,5 (16x25) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 9816 incelendi. '*Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmânî'* adlı eserin üçüncü kısmıdır. Taşra idâdî ve rüşdiyelerinin ikinci sınıflarında kullanılmıştır.

Önce Osmanlı Devleti'nin genel durumu, konumu, yüzölçümü, nüfusu, halkı, halkın dinleri anlatılır. Devlet teşkilatı bölümünde Osmanlı Devleti'nin üç kıtadaki toprakları ve bu topraklarda bulunan şehirler ve bu şehirlerin genel özellikleri verilir.

İktisadi coğrafya kısmında bölgenin halkı, madenler, hayvanlar anlatılır. Bu bilgiler üç kıtadaki toprakların özelliklerini tamamen ortaya koymuştur. Bir Osmanlı coğrafya eseridir.

Osman Safvet Geylangil, *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmânî İkinci Sene,* Selanik Matbaası, İstanbul 1331[3]

352 s., 20x28 (16x24) cm[335].

ğ) Osman Safvet Geylangil, *Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332

229 s., 51 h., 120 r., 10 ş. ve 5 t., 15,5x23 (12,5x19) cm

335 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 562.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: 3453 incelendi. İbtidâîlerin birinci sınıfı için hazırlanmıştır. Yazar bu sırada İstanbul Maârif müdürüydü. Kitabın ilk kısmında öncelikle genel coğrafi bilgiler verilir. Sonra Osmanlı topraklarının siyasi, iktisadi ve tabii coğrafyası anlatılmaktadır.

54- KİRKOR KÖMÜRCİYAN(ölüm tarihi1958)

a) Kirkor Kömürciyan, *Fenn-i Mesaha-i Arazi ve Topografya*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1307

195+4 s., 3 g., 7 r. ve 187 ş., 11x16 (9x14,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 81862 nolu eser incelenmiştir. Müellif eseri yazdığında Matematik öğretmeniydi. Eser idâdî mektepleri için yazılmıştır.

Mukaddime ile başlar. Sonunda fihrist vardır. Üç ana kısım ve fasıllardan oluşmaktadır. Kısaca kısımlarda şunlar anlatılmaktadır.

Birinci kısımda yüzölçümünün ölçülmesiyle alakalı bilgiler verilmektedir. Bu kısım dört fasılda anlatılmıştır. Ölçüm aletleri, yönler, yüzölçümü yolları, çeşitli aletler ve teknikler ile yüzölçümünü ölçülmesi anlatılmaktadır.

İkinci kısım topografya adını taşır. Dokuz fasıldan oluşmaktadır. Burada topografya hakkında genel bilgiler, ölçekler, açılar ve çizimleri, harita teknikleri, grafometre, pantometre (Harita büyültme ve küçültme amacıyla kullanılan alettir.)[336], plançete ve pusulanın kullanılması, sınırları belli bir alanın haritasının yapılması, haritanın çoğaltılması, arazinin taksimi, girilmesi mümkün olmayan yerlerin çeşitli aletler ve yöntemlerle ölçülmesi anlatılmaktadır.

336 Turgut Bilgin, **Genel Kartografya II**, Özden Kardeşler Matbaası, İstanbul 1985, s. 17.

Üçüncü kısım tesviye hakkındadır. Bu kısım beş fasıldan oluşmaktadır. Burada tesviye aletleri, tesviye yöntemleri, basit tesviyeler, iki ve ikiden fazla noktanın tesviyesi hakkında bilgi vermektedir.

55- İBRAHİM HİLMİ ÇIĞIRAÇAN(ölüm tarihi1963)

a) İbrahim Hilmi ÇIĞIRAÇAN, *İbtidâîye Cep Atlası*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1324

11 s. ve 11 h., 14x20 (11x16) cm

Bu eser İbtidâî mektepleri için hazırlanmış bir atlastır[337].

b) İbrahim Hilmi ÇIĞIRAÇAN, *Rüşdiye Cep Atlası*, Kütüphane-i Askerî Matbaası, İstanbul 1324

20+4 s. ve 10 h.

Millet Kütüphanesi AECOĞ. 59 incelendi. Rüşdiyelerde kullanılmak üzere hazırlanmış bir eserdir. İçinde Avrupa, Asya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika, Okyanusya ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya, Anadolu yarımadası ve Arap yarımadasındaki topraklarını gösteren haritaları vardır.

c) İbrahim Hilmi ÇIĞIRAÇAN, *İdâdîye Cep Atlası (Umûmî Cep Atlası)*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1324

48 s., 17x10 cm

Bu eser İdâdî mektepleri için hazırlanmış bir atlastır. Genel coğrafi bilgiler ve haritalar içermektedir[338].

d) İbrahim Hilmi ÇIĞIRAÇAN, *Çocuklara İlk Coğrafya*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1325[3]

38 s., 1 h., 30 r., 5 ş. ve 20 t., 13,5x19,5 (10,5x15,5) cm

337 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 587-588.

338 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 588.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 5818 nolu eser incelenmiştir. Müellif eseri ibtidâî mektepleri 1. sene için yazmıştır.

Dünyanın şekli, kıtalar ve denizler, harita, atlas, ırklar, iklimler, yönler, coğrafi şekiller gibi temel bilgilerle esere başlanır.

Beş kıta coğrafyası ile devam edilir. Dinler, medeniyet ve hükümet konusundan sonra Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklara geçilir. Osmanlı Devleti'nin üç kıtadaki topraklarının coğrafi yapısı anlatılır. Sonra Osmanlı memleketlerine geçilir. Mülki idare başlığı altında başkent, vilayet, sancak, kaza, nahiye, kariye sıralaması yapılarak bu terimler tanımlanır.

Eserin içinde Osmanlı Devleti'nin üç kıtadaki vilayet ve sancaklarını içeren tablo bulunmaktadır. Bütün kıtalardaki hükümetleri belirten tablolar da içermektedir.

İbrahim Hilmi ÇIĞIRAÇAN, *Çocuklara İlk Coğrafya*, Şems Matbaası, İstanbul 1328[6]

38 s., 13,x18 (10,5x15,5) cm[339].

56- YUSUF HAFİD HANTUĞ

a) Yusuf Hafid HANTUĞ, *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Umûmî*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331

67 s., 7 h., 13 r. ve 8 ş., 15,5x23,5 (12,5x20,5) cm

Millet Kütüphanesi AEMTF. 5568 nolu eser incelenmiştir. Müellif eseri yazdığında Darüşşafaka'da tarih ve coğrafya öğretmeniydi. Eser rüşdiye mektepleri birinci sınıfları ve İbtidâîlerin son sınıfları için yazılmıştır.

Kitaba genel coğrafi bilgiler vererek başlar. Burada öncelikle dünya, yönler, dünyanın kısımları anlatılmaktadır. Sonra dünyanın kara ve su kısımlarına ait tabirler ve iklimi anlatılır. Eserin buradan sonrası kıtalar coğrafyasıdır.

339 İhsanoğlu vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C. II, s. 587.

İlk olarak Avrupa kıtası anlatılır. Tabii coğrafya kısmında kıtanın yüzölçümü, konumu, sınırları, iklimi, nüfusu, dinleri ve kıtanın coğrafi şekilleri anlatılmaktadır. İdari hal kısmında kıtada bulunan hükümetleri imparatorluklar, krallıklar, cumhuriyetler ve prenslikler olarak dört bölümde inceler. Bu kısımda anlatılan ülkelerin nüfusu, sınırları, yönetim şekli, sömürgeleri hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci olarak anlatılan kıta Asya kıtasıdır. Tabii coğrafya da kıtanın yüzölçümü, konumu, sınırları, iklimi, nüfusu, dinleri ve kıtanın coğrafi şekilleri anlatılmaktadır. Siyasi durum kısmında sömürgelerden ve müstakil hükümetlerden çok kısa bir şekilde bahsedilmiştir.

Üçüncü olarak Afrika kıtasının tabii ve siyasi kısmından bahsedilir. Dördüncü olarak anlatılan kıta Amerika kıtasıdır. Öncelikle kıtanın tabii coğrafyası hakkında bilgi verilir. Siyasi coğrafya kısmında kıtayı kuzey ve güney olarak ikiye ayırır.

Okyanusya kıtası hakkında çok kısa bilgi verilmiştir.

Kitabı ırklar, demiryolları, telgraf yolları, ticaret alemi, dünyadaki Avrupalılar hakkında bilgi verilerek eser biter.

YAZARI BİLİNMEYEN ESERLER

a) Bilinmeyen Yazar, *Coğrafya Risalesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1286[5]

68 s. ve 5 t., 10x17 (6,5x14,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 83751 nolu eser incelenmiştir. Müellif eseri yazdığında ne mesleğe sahipti bu konuda bilgi sahibi değiliz. Eser idâdî mektepleri için yazılmıştır.

Fasıllar ve kitaplar üzerine yazılmıştır. Birinci fasıl coğrafyanın tarifi, dünya, daireler, kıtalar, yönler ve dereceler üzerinedir.

İkinci fasıl, Avrupa kıtasını anlatır. Kıtanın denizleri, körfezleri, boğazları, adaları, burunları, gölleri, dağları, komşuları anlatılır.

İkinci fasıldan sonra ikinci kitap adlı bir başlık vardır. Burada Asya kıtası anlatılmaktadır. Burada kıtanın yüzölçümü, komşuları burada bulunan ülkeler, meşhur şehirler ve kıtadaki coğrafi şekiller anlatılmaktadır.

Üçüncü kitapta: Afrika kıtası anlatılmaktadır. Dördüncü kitapta: Amerika kıtası, beşinci kitapta Okyanusya kıtası anlatılmaktadır.

Kısaca kıtalar ve buradaki genel coğrafi durumu belirten bir kitaptır. Temel coğrafi bilgileri içerir. Yazarı kimdir bilinmemektedir. Çünkü bu bilgileri verildiği iç kapak sayfası bu eserde bulunmamaktadır.

Eser bütün devletler ve bu devletlerin komşularını belirten bir tablo ile sona erer. Altı adet baskısı bulunmaktadır.

b) Bilinmeyen yazar, *Coğrafya Dersleri*, Matbaa-i Jerayir, İstanbul 1329

45 s., 9 h., 3 r. ve 3 ş., 12x18 (9x15) cm

Beyazıt Devlet Kütüphanesi 9834 incelendi. Rüşdiyelerin birinci ve ibtidâîlerin üçüncü senesinde kullanılmak üzere hazırlanmış bir kitaptır.

Coğrafyanın tarifi, dünyanın şekli, hareketleri, yönler, harita ve küreler, dünyanın genel durumu, coğrafya tabirleri ve ırklar anlatılır. Eserin buradan sonrası kıtalar coğrafyası üzerinedir.

Beş kıtanın tabii durumu, sınırları, denizleri, adaları, burunları, boğazları, dağları ve halkları anlatılır. Bu kısımdan sonra Osmanlı memleketlerine geçilir. Üç kıtadaki Osmanlı topraklarının sınırları, denizleri, adaları, dağları, nehirleri, gölleri ve şehirleri anlatılır. Büyük ticaret iskeleleri kitapta en son değinilen konudur.

c) Bilinmeyen Yazar, *Tarih ve Coğrafya-yı Osmânîden Malûmât-ı Mücmele*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1318

31 s., 11,5x16,5 (8,5x13,5) cm

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 80604 nolu eser incelenmiştir. Müellif eseri kurra ibtidâî mektepleri kullanmak için yazmıştır.

Osmanlı tarihi ile başlar. Osman Bey'den başlanarak II. Abdülhamid'e kadar anlatılır. Eserin coğrafya kısmına mülki durum anlatılarak başlanır. Devletin üç kıtada bulunan vilayetleri anlatılır. Müstakil sancaklara yer verilerek kitap sonlandırılır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde coğrafya ile ilgili orijinal eserler verilmiş olsa da bu bilimin ders olarak okul programlarında yer alması zaman almıştır. İlk önemli eğitim kurumu olan medreselerde ve sıbyan mekteplerinin programında bu ders uzun süre yer almamıştı.

Çeşme'de donanmasının yakılması Osmanlı Devleti'nde coğrafya öğretimi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu olay coğrafya ve denizcilik öğretiminin önemini bir kez daha gündeme getirmiştir. Askeri amaçla açılan hendesehane ve mühendishanelerde yetiştirilen öğrencilerle coğrafi bilgi eksikliği kapatılmaya çalışılmıştır.

Önceleri askeri okullarda verilen coğrafya dersleri birer birer açılan sivil okulların müfredatına da yansımıştır. Bu etkinin büyüklüğü özellikle yazılan ders kitaplarının fazlalığından ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge trafiğinden anlaşılmaktadır.

Gerek hazırlanan ders kitaplarıyla, gerek harita, küre gibi araç-gereçlerinin kullanımının artışıyla coğrafya eğitimi giderek modern bir hal almaya başlamıştır.. İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan Coğrafya bölümü uzun süre coğrafya yükseköğretimi veren tek kurumumuz olarak varlığını sürdürmüştür.

Sadece eğitim kurumları için çalışmalar yapıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Çünkü yazılan kitaplar arasında halk için hazırlanmış ya da halk tarafından da kullanılmış kitaplar da bulunmaktaydı. Çünkü hazırlanan her kitap ders kitabı olma şansını yakalayamazdı. Bu durum da devletin ders kitapları konusunda seçici davrandığını göstermektedir.

Şeyhülislamlığa bağlı olarak 25 Ağustos 1918 tarihinde Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiye adlı kurum İslam ile ilgili bilgiler vermek ve bunları yayınlamak amacıyla kurulsa da dini tarihi konularda çalışmalar yanında İslam ve Coğrafyası kitapları da hazırlıyordu. Bu kurum özellikle halkı bilgilendirme amacı taşıyordu.

Tüm bu gelişmeler cumhuriyet dönemi coğrafyacılığına da büyük etkide bulunmuştur. Yetişen önemli coğrafyacılarla beraber coğrafyacılığımız bugünkü halini almıştır.

Osmanlı Devleti'nin Klasik Çağı ve Cumhuriyet Dönemi coğrafyacılığı üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Elbette bu iki dönem arasında önemli bir geçiş süreci yaşandı. Tez çalışmam bu geçiş döneminde gerçekleşen gelişmeleri kapatmak için hazırlanmıştır.

Tarih öğretimi için bile bu şekilde bir çalışmanın yapılmamış olması bu tez konusunun önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Sonuç olarak coğrafya ders kitapları, arşiv belgeleri ışığında hazırlanan bu tez Osmanlı coğrafya öğretiminin tam anlamıyla anlaşılmasına destek olacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

A.}MKT.MVL. 38-76.

A.}MKT.MHM. 139-60, 462-68, 465-47.

A.}AMD. 32-78.

A.}DVN.MHM. 26-91, 30-78.

BEO. 13-964.

DH.EUM.SSM. 59-37.

DH.MKT. 764-7, 1391-14, 2090-12, 2286-411, 2326-36.

HAT. 53-2495.

HR.İM. 235-114.

HR.TO.. 68-34.

İ..DH. 339-22311, 1042-81935.

İ..MVL. 142-3949, 163 -4774, 553-24809.

MF.MKT. 9-55, 12-82, 13 -110, 13-116, 14-63, 14-148, 15 -37, 16-20, 18-60, 21-23, 21 -31, 25-153, 28-76, 28-127, 46-64, 46 -182, 48 -97, 57-37, 61-15, 62-117, 63-81, 73-113, 74 -131, 76-5, 77- 48, 100-68, 114-132, 114-171, 116-169, 117-148, 134-1, 135 -38, 138-73, 141 -35, 146-33, 152 -11, 157-47, 164-99, 164 -140, 165 -47, 178 -27, 178 -178, 191-35, 193-83, 202 -21, 210 -11, 211-25, 223-22, 232-26, 245-22, 275 -41, 279 -57, 421-64, 669 -23, 782 -32, 793 -19, 867-59, 1040-52.

ARAŞTIRMA ve İNCELEMELER

AK, Mahmut : "XVI. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyacılığı", Sosyoloji ve Coğrafya, Yayına hazırlayan E. Eğribel-U. Özcan, İstanbul 2006, s. 524-535.

_____ : "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** CII. Sayı 4, İstanbul 2004. s.163-211.

AKPINAR, Alişan : **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.

AKYOL, İ. Hakkı : Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya "Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı II. 1943, s. 121-136.

_____ : "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji",**Tanzimat I,** Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 527-573.

AKYÜZ, Yahya : "17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları", **XIII. Türk Tarih Kongresi(4-8 Ekim 1999)** T.T.K. Basımevi Ankara 2002, s.855-874.

_____ : "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu, T.T.K Yayınları, Ankara 1994, s. 501-513.

ANTEL, Sadrettin Celal : "Tanzimat Maârifi", **Tanzimat I**, Maârif Matbaası, İstanbul 1940, 444-462.

BALTACI, Cahit : "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", **Türkler**, C.XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 446-462.

BERKER, Aziz : **Türkiye'de İlköğretim, (1839-1908),** M.E.B., Ankara 1945.

BEYDİLLİ, Kemal : **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane,Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi(1776-1826),** Eren Yayıncılık, İstanbul 1995.

_____ : **Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995.

BİLGİN, Turgut : **Genel Kartografya I**, İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul 1983.

_____ : **Genel Kartografya II**, Özden Kardeşler Matbaası, İstanbul 1985.

CEVAD, Mahmud : **Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: 19. Asır Osmanlı Maârif Teşkilatı,** Hazırlayan**:** Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

ER, Hamit : **Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim**, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999.

ERGÜN, Mustafa : **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları , Ankara 1996.

GENCER, Ali İhsan-Ali Arslan : **İstanbul Darülfünûn'u Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları,** İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2004.

GENCER, Ali İhsan : **Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu(1789-1867)** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

GÜMÜŞÇÜ, Osman : "Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi" , **Osmanlı**, C.VIII., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 334-443

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, vd. : **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, C.I-II, İRCİCA, İstanbul 2000.

_____ : "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.II, İRCİCA, İstanbul 1998.

İZGİ, Cevat : **Osmanlı Medreselerinde İlim, Tabii İlimler**, C. II, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

KANSU, Nafi Atuf : **Türkiye Maârif Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Eser matbaası, İstanbul 1931.

KAZANCIGİL, Aykut : **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

KAZICI, Ziya : **Osmanlı'da Eğitim-Öğretim**, Bilge Yayınları, İstanbul 2004.

KIRPIK, Güray-Şahin Oruç : **Tedrisat Mecmuası'ndan Makaleler, Öğretim, Strateji, Yöntem ve Teknikleri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

_____ : **Tedrisat Mecmuası'ndan Uygulama Okulunda Yapılmış Ders Örnekleri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

KOÇER, Hasan Ali : **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi(1773-1923)** M.E.B. Yayınları, 1991.

KODAMAN, Bayram : "II. Abdülhamit Devrinde Eğitim", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi**, C. XII., Çağ yayınları İstanbul 1989, s. 455-490.

_____ : **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara 1999.

MUTLU, Şamil : **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2005.

ORUÇ, Şahin-H. Tokcan-H. Demirkaya : **Yapılandırmacı Yaklaşıma Bir Örnek:Osmanlı Dönemi Coğrafya ve Coğrafya Öğretimi**, Beyaz Kalem Yayıncılık, Ankara 2006.

ORUÇ, Şahin- Halil Tokcan : "Osmanlı Devleti Son Dönemlerinde Coğrafya Öğretimi: Buluş Yoluyla Öğretime Bir Örnek", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XVII., no:3 2009

ÖZDEMİR, Kemal : **Osmanlı Haritaları**, Creative Yayıncılık, İstanbul 2008.

ÖZEY, Ramazan : "Osmanlı Döneminden Bugüne Coğrafya", www.ramazanozey.net, 11.03.2010.

_____ : "Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi" , **Osmanlı**, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 326-333.

_____ : "İkinci Abdülhamid'in Coğrafyaya Verdiği Önem", www.ramazanozey.net, 13/06/2010.

_____ : "Osmanlı Devleti'nde Coğrafya", www. ramazanozey.net, 15/02/2010.

ÖZYILMAZ, Ömer : **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

SAKAOĞLU, Necdet : **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

_____ : **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

SHAW, Stanford : **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.I, E Yayınları, İstanbul 1994.

ŞEŞEN, Ramazan : "Osmanlılarda Coğrafya", **Osmanlı**, C.VIII. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 321-325.

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin : "**Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Dönüşümü"**, T.T.K., Ankara 1993.

TOKCAN, Halil- Şahin Oruç : "Osmanlı Devleti Son Dönemlerinde Coğrafya Öğretimi: Buluş Yoluyla Öğretime Bir Örnek", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XVII., no:3 2009.

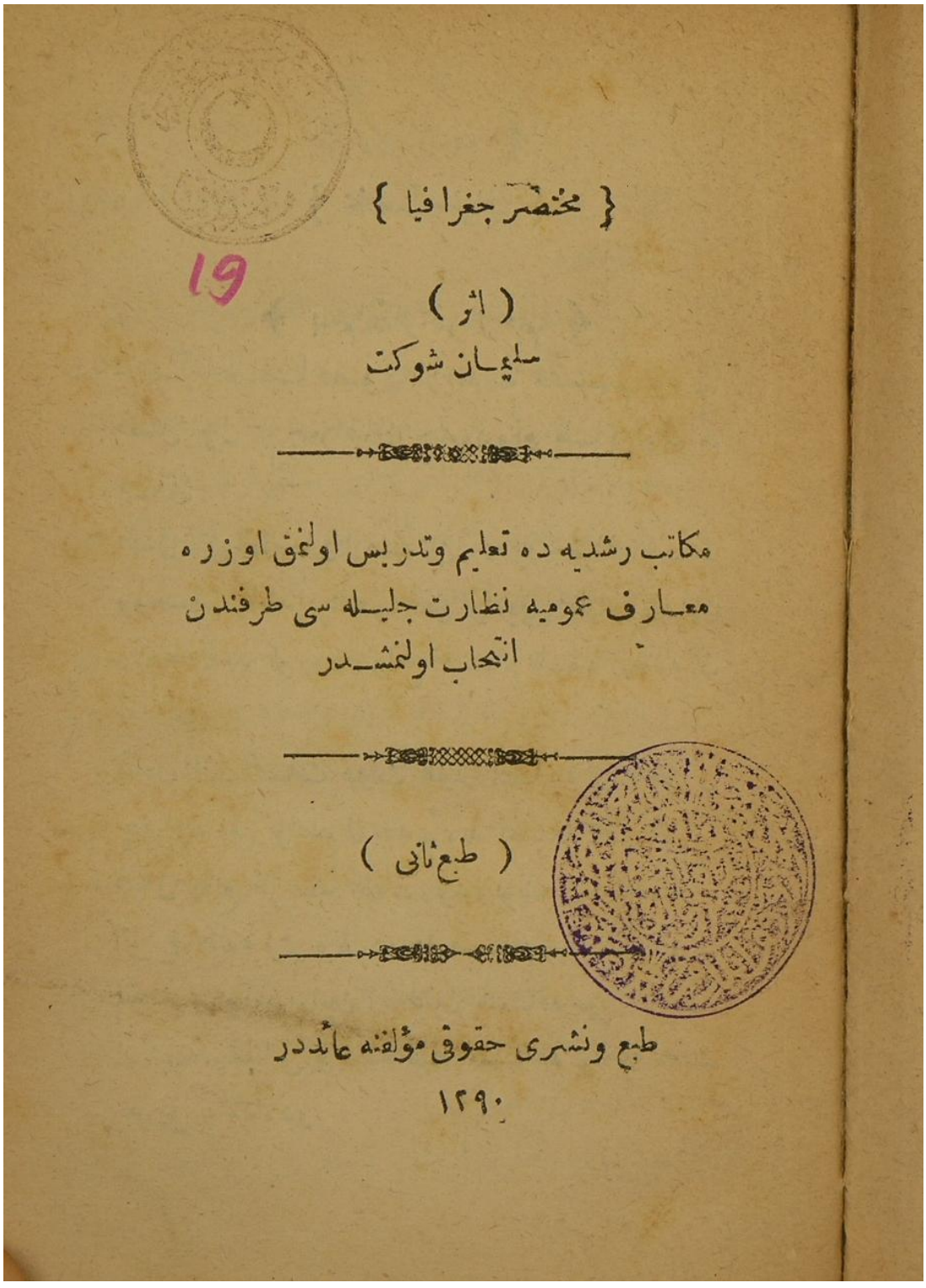
TÜMER ERDEM, Yasemin **:** "II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi", **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 2007.

TÜRKAY, Cevdet **:** **Osmanlı Türklerinde Coğrafya**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1959.

YALTKAYA, Şerafettin **:** "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", **Tanzimat I**, Maârif Matbaası, İstanbul 1940, s. 463-467.

EKLER

EK-1: Süleyman Şevket tarafından yazılmış ve rüşdiyelerde kullanılmış olan *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin iç kapağı.

{ مختصر جغرافیا }

(اثر)

سلیمان شوکت

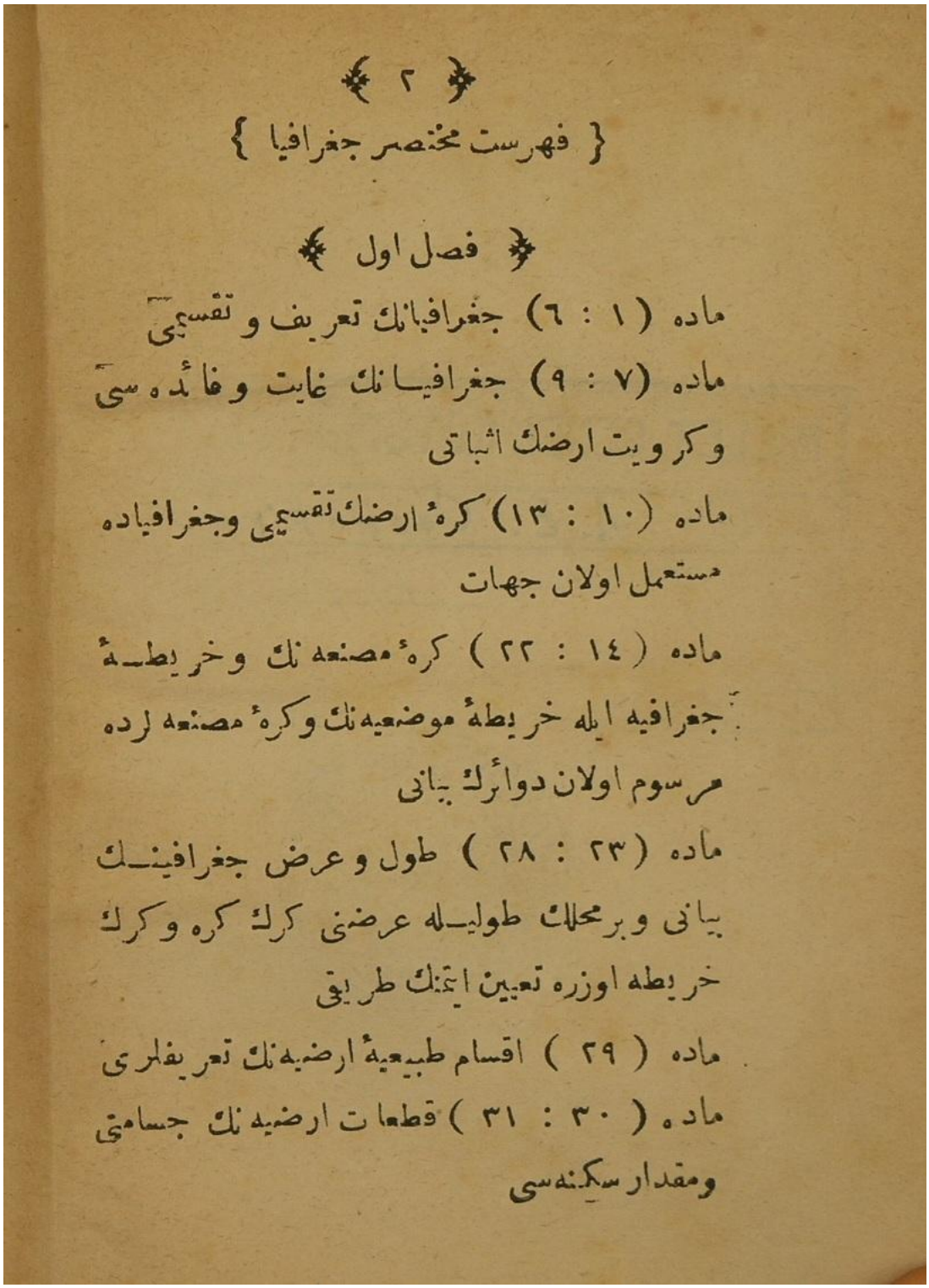
مکاتب رشدیه ده تعلیم وتدریس اولنمق اوزره
معارف عمومیه نظارت جلیله سی طرفندن
انتخاب اولنمشدر

(طبع ثانی)

طبع ونشری حقوقی مؤلفنه عائددر

۱۲۹۰

EK-2: *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin fihristinin ilk sayfası.

﴿ ٢ ﴾

{ فهرست مختصر جغرافيا }

﴿ فصل اول ﴾

ماده (١ : ٦) جغرافيانك تعريف و تقسيمى

ماده (٧ : ٩) جغرافيانك غايت و فائده سى

وكرويت ارضك اثباتى

ماده (١٠ : ١٣) كرهٔ ارضك تقسيمى وجغرافياده

مستعمل اولان جهات

ماده (١٤ : ٢٢) كرهٔ مصنعه نك وخريطهٔ

جغرافيه ايله خريطهٔ موضعيه نك وكرهٔ مصنعه لرده

مرسوم اولان دوائرك بيانى

ماده (٢٣ : ٢٨) طول و عرض جغرافينك

بيانى وبر محلك طوليله عرضنى كرك كره وكرك

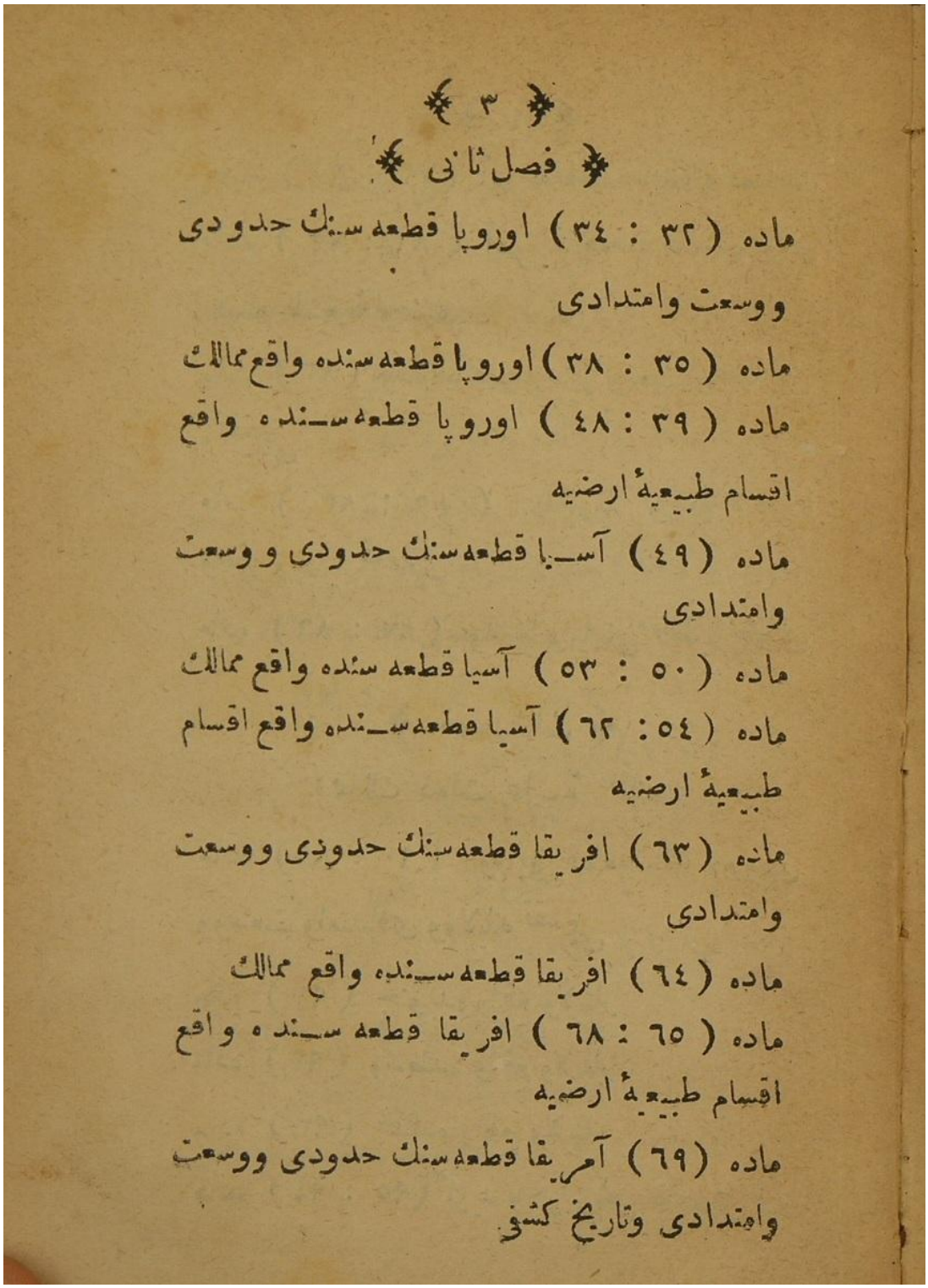
خريطه اوزره تعيين ايتمك طريقى

ماده (٢٩) اقسام طبيعيهٔ ارضيه نك تعريفلرى

ماده (٣٠ : ٣١) قطعات ارضيه نك جسامتى

ومقدار سكنه سى

EK-3: ***Muhtasar Coğrafya*** **adlı eserin fihristinin ikinci sayfası.**

﴿ ٣ ﴾

﴿ فصل ثانی ﴾

ماده (٣٢ : ٣٤) اوروپا قطعه سنك حدودی
ووسعت وامتدادی

ماده (٣٥ : ٣٨) اوروپا قطعه سنده واقع ممالك

ماده (٣٩ : ٤٨) اوروپا قطعه سنده واقع
اقسام طبیعیهٔ ارضیه

ماده (٤٩) آسیا قطعه سنك حدودی و وسعت
وامتدادی

ماده (٥٠ : ٥٣) آسیا قطعه سنده واقع ممالك

ماده (٥٤ : ٦٢) آسیا قطعه سنده واقع اقسام
طبیعیهٔ ارضیه

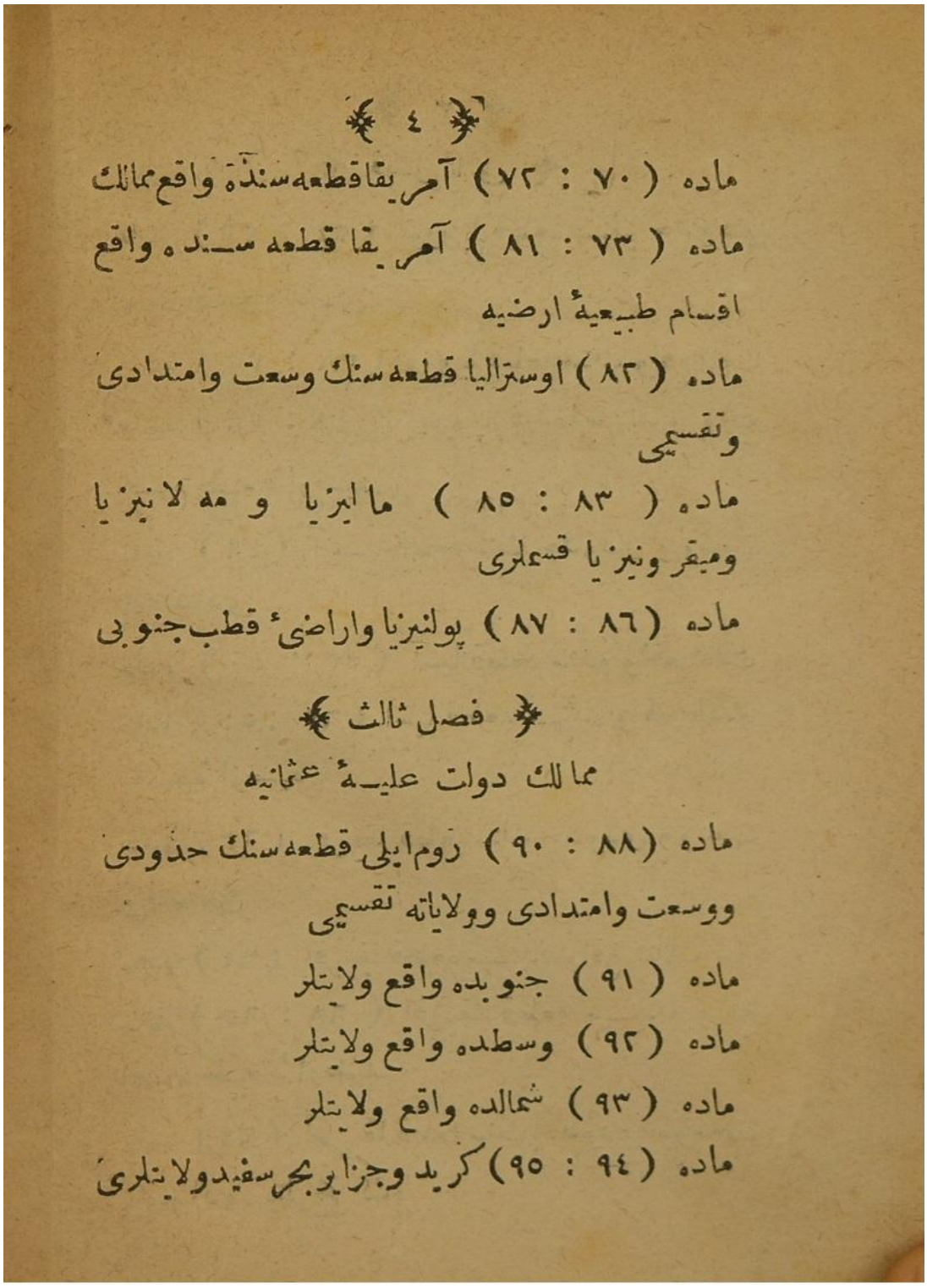
ماده (٦٣) افریقا قطعه سنك حدودی ووسعت
وامتدادی

ماده (٦٤) افریقا قطعه سنده واقع ممالك

ماده (٦٥ : ٦٨) افریقا قطعه سنده واقع
اقسام طبیعیهٔ ارضیه

ماده (٦٩) آمریقا قطعه سنك حدودی ووسعت
وامتدادی وتاریخ کشفی

EK-4: *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin fihristinin üçüncü sayfası.

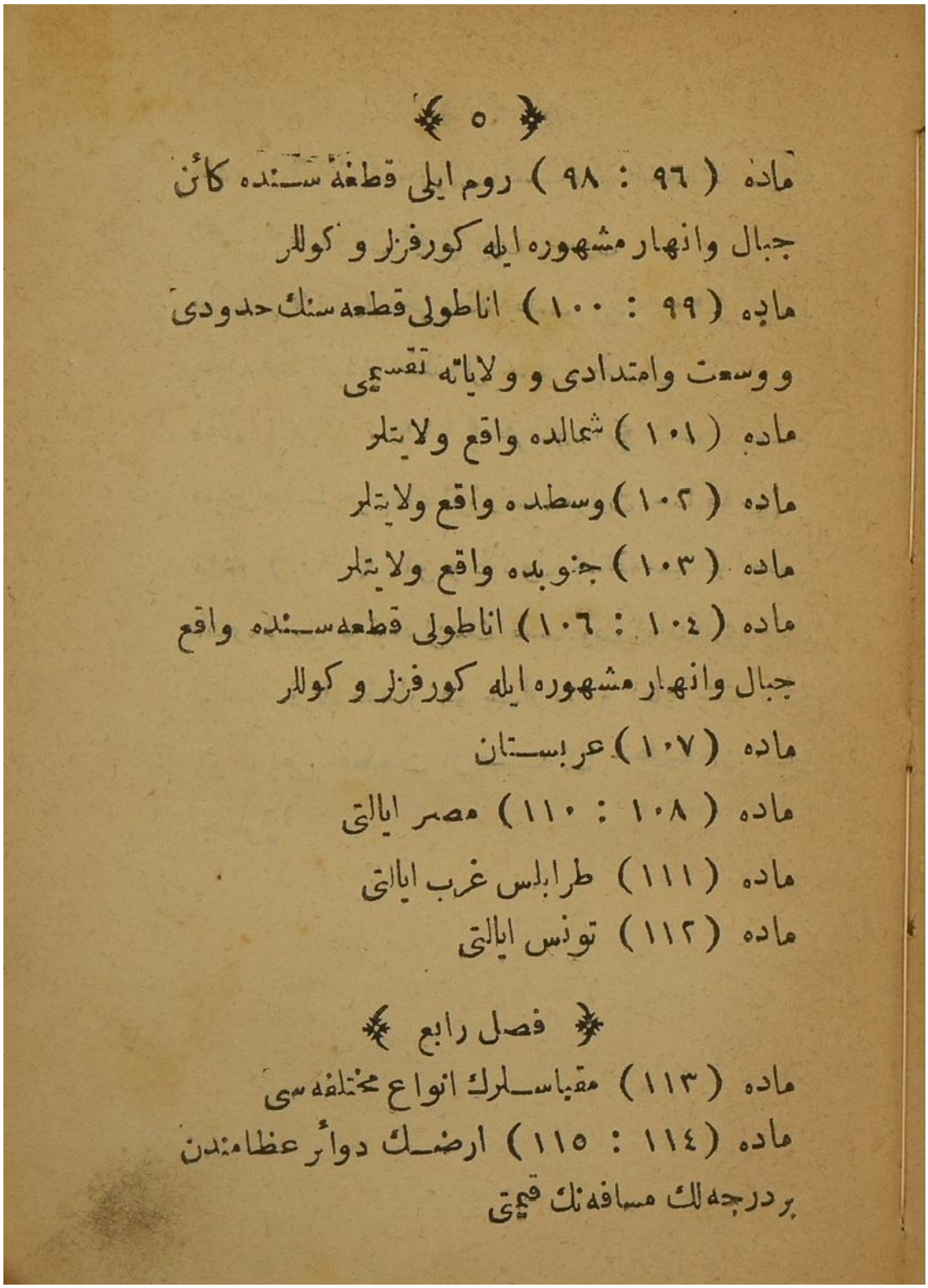
ماده (٧٠ : ٧٢) آمریقا قطعه سندهٔ واقع ممالك
ماده (٧٣ : ٨١) آمریقا قطعه سنده واقع
اقسام طبیعیهٔ ارضیه
ماده (٨٢) اوسترالیا قطعه سنك وسعت وامتدادی
وتقسیمی
ماده (٨٣ : ٨٥) مالیزیا و مه لانیزیا
ومیقرونیزیا قسملری
ماده (٨٦ : ٨٧) پولنیزیا واراضیٔ قطب جنوبی

﴿ فصل ثالث ﴾

ممالك دولت علیهٔ عثمانیه

ماده (٨٨ : ٩٠) روم ایلی قطعه سنك حدودی
ووسعت وامتدادی وولایاته تقسیمی
ماده (٩١) جنوبده واقع ولایتلر
ماده (٩٢) وسطده واقع ولایتلر
ماده (٩٣) شمالده واقع ولایتلر
ماده (٩٤ : ٩٥) کرید وجزایر بحر سفید ولایتلری

EK-5: *Muhtasar Coğrafya* adlı eserin fihristinin dördüncü sayfası

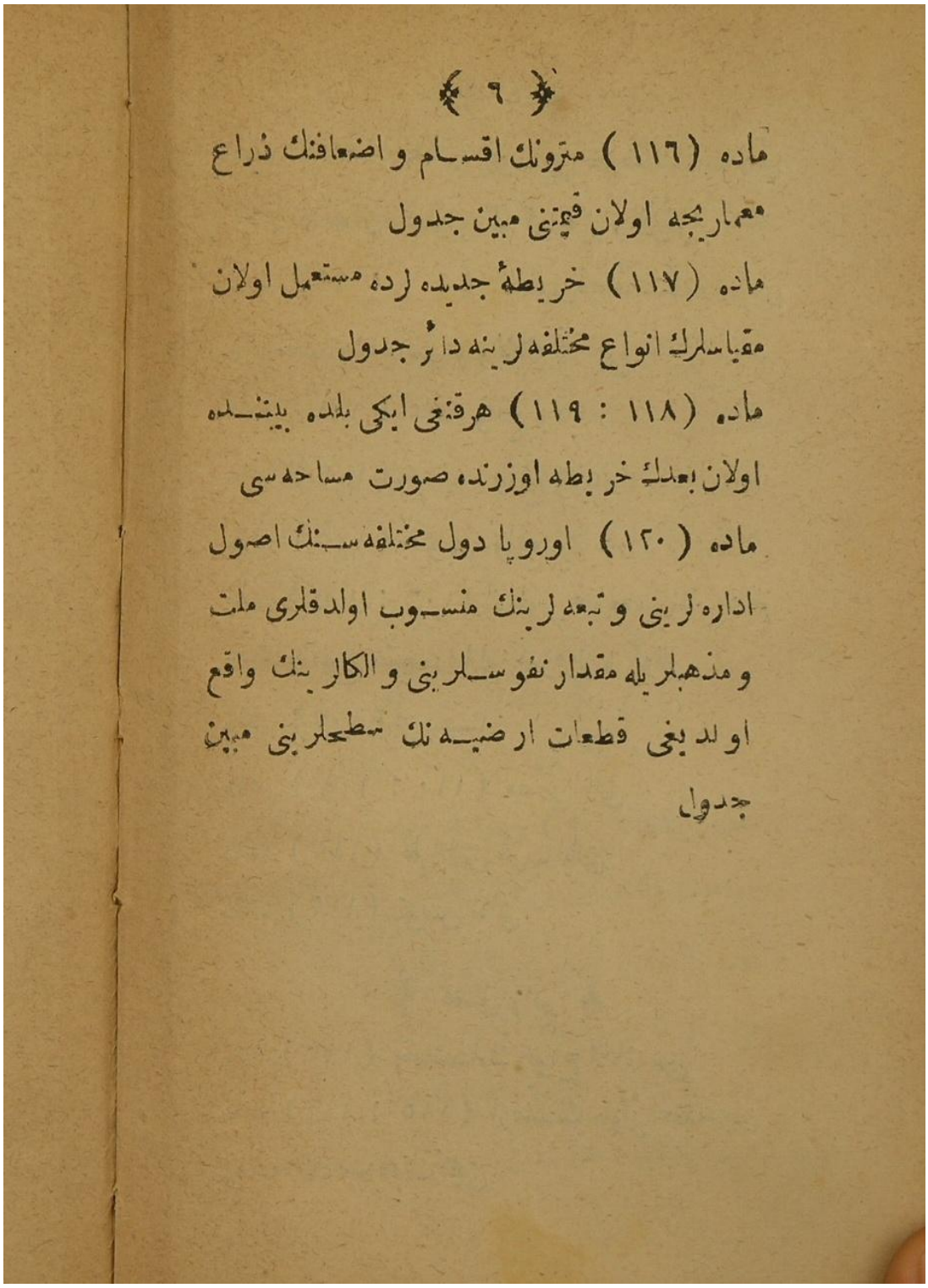
﴿ ٥ ﴾

مادہ (٩٦ : ٩٨) روم ایلی قطعۂ سندہ کائن
جبال وانہار مشہورہ ایلہ کورفزلر و کوللر
مادہ (٩٩ : ١٠٠) اناطولی قطعہ سنك حدودی
و وسعت وامتدادی و ولایاتہ تقسیمی
مادہ (١٠١) شمالدہ واقع ولایتلر
مادہ (١٠٢) وسطدہ واقع ولایتلر
مادہ (١٠٣) جنوبدہ واقع ولایتلر
مادہ (١٠٤ : ١٠٦) اناطولی قطعہ سندہ واقع
جبال وانہار مشہورہ ایلہ کورفزلر و کوللر
مادہ (١٠٧) عربستان
مادہ (١٠٨ : ١١٠) مصر ایالتی
مادہ (١١١) طرابلس غرب ایالتی
مادہ (١١٢) تونس ایالتی

﴿ فصل رابع ﴾

مادہ (١١٣) مقیاسلرك انواع مختلفہ سی
مادہ (١١٤ : ١١٥) ارضك دوائر عظامندن
بر درجہ لك مسافہ نك قیمتی

EK-6: ***Muhtasar Coğrafya*** **adlı eserin fihristinin beşinci sayfası.**

﴿ ٦ ﴾

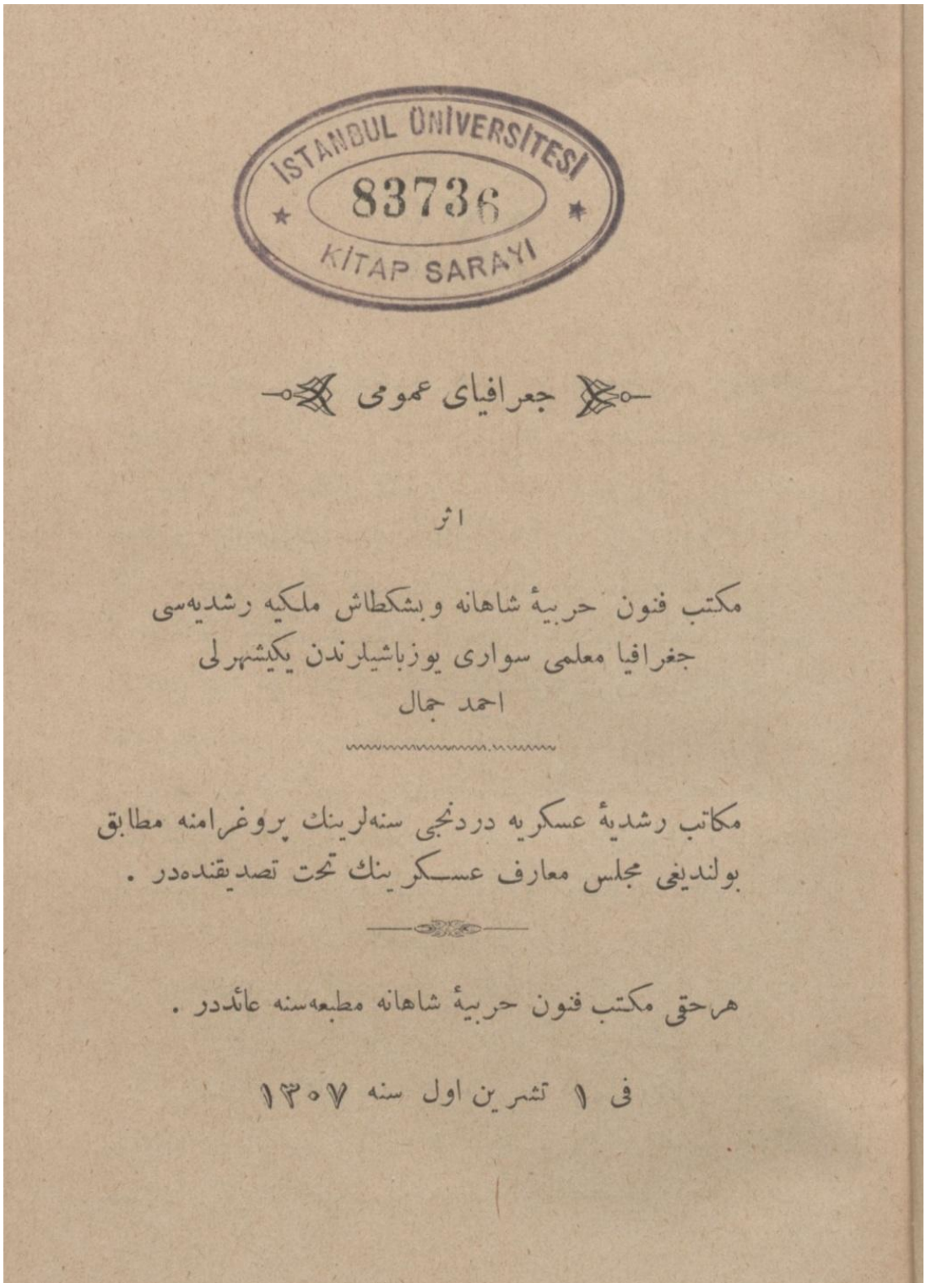
ماده (١١٦) مترونك اقسام و اضعافنك ذراع معماريجه اولان قيمتنى مبين جدول

ماده (١١٧) خريطهٔ جديده لرده مستعمل اولان مقياسلرك انواع مختلفه لرينه دائر جدول

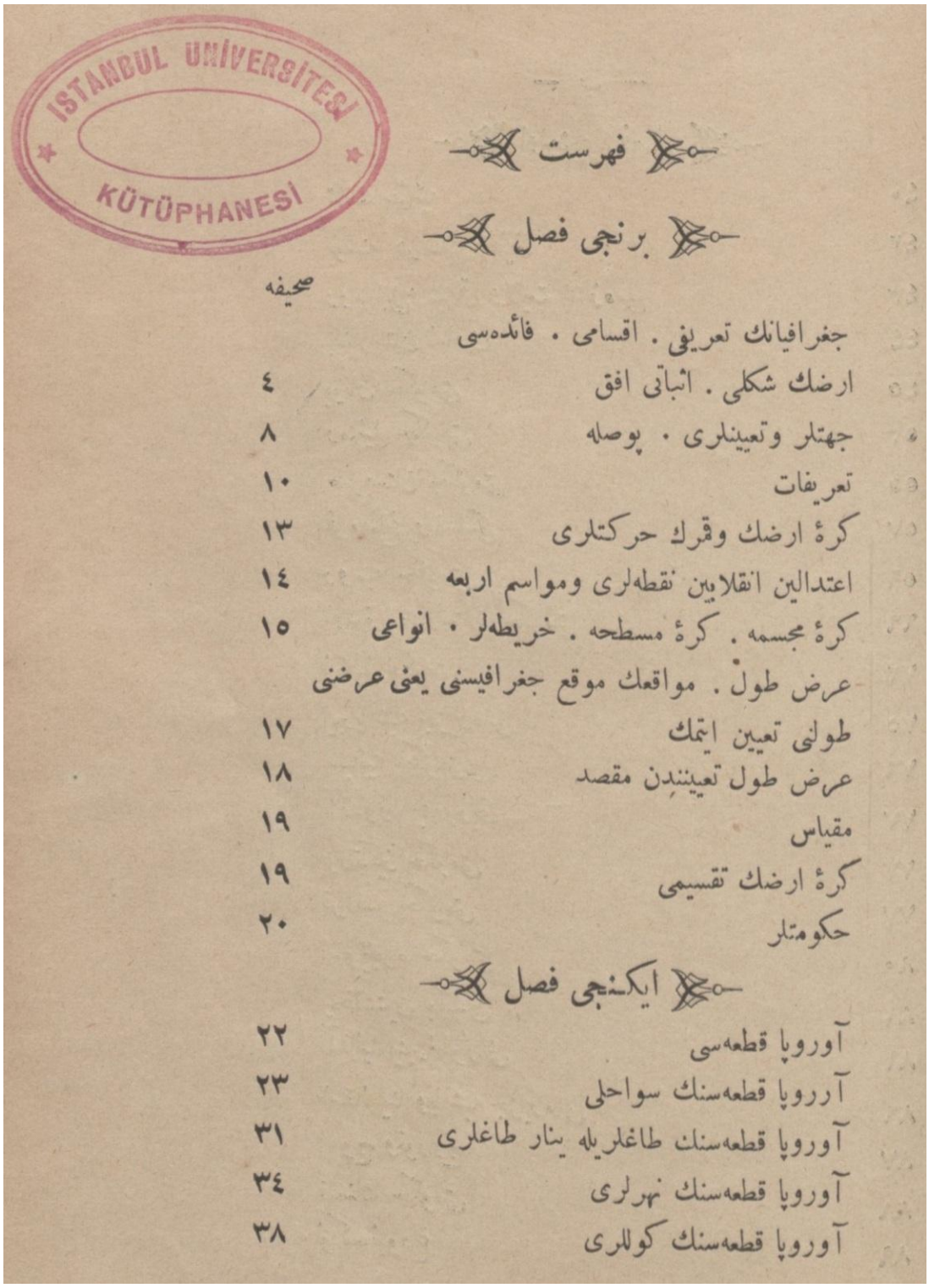
ماده (١١٨ : ١١٩) هرقطنى ايكى بلده بينده اولان بعدك خريطه اوزرنده صورت مساحه سى

ماده (١٢٠) اوروپا دول مختلفه سنك اصول اداره لرينى و تبعه لرينك منسوب اولدقلرى ملت و مذهبلريله مقدار نفوسلرينى و الكالرينك واقع اولديغى قطعات ارضيه نك سطحلرينى مبين جدول

EK-7: Ahmed Cemal tarafından yazılan ve askeri rüşdiyelerin dördüncü sınıfı için kullanılan *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin iç kapağı.

EK-8: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin ilk sayfası.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ

فهرست

برنجی فصل

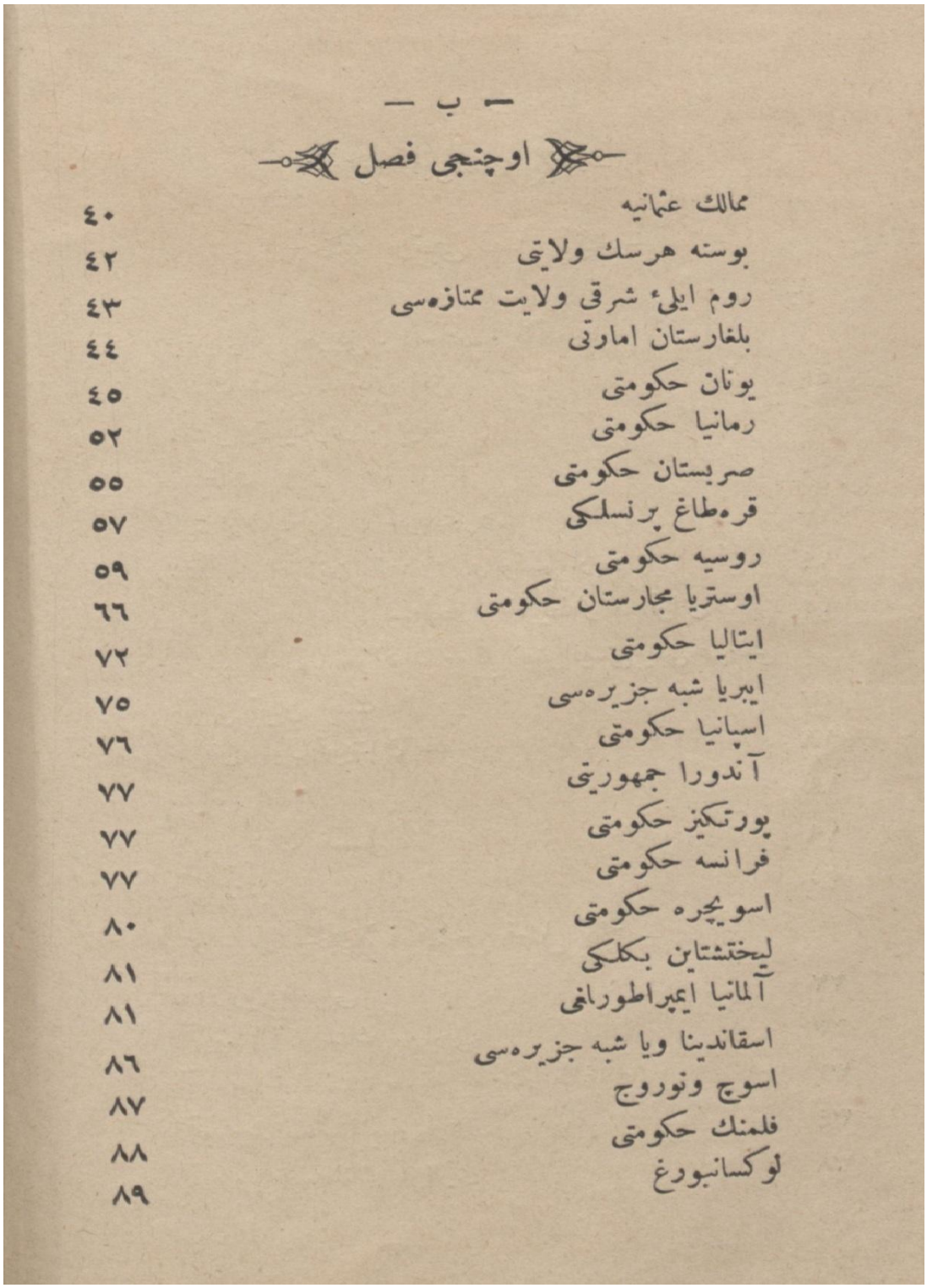
صحیفه

جغرافیانك تعریفی . اقسامی . فائده‌سی
ارضك شکلی . اثباتی افق ٤
جهتلر وتعینلری . پوصله ٨
تعریفات ١٠
کرهٔ ارضك وقرك حرکتلری ١٣
اعتدالین انقلابین نقطه‌لری ومواسم اربعه ١٤
کرهٔ مجسمه . کرهٔ مسطحه . خریطه‌لر . انواعی ١٥
عرض طول . مواقعك موقع جغرافیسنی یعنی عرضنی
طولنی تعیین ایتمك ١٧
عرض طول تعیینندن مقصد ١٨
مقیاس ١٩
کرهٔ ارضك تقسیمی ١٩
حکومتلر ٢٠

ایکنجی فصل

آوروپا قطعه‌سی ٢٢
آرروپا قطعه‌سنك سواحلی ٢٣
آوروپا قطعه‌سنك طاغلریله ینار طاغلری ٣١
آوروپا قطعه‌سنك نهرلری ٣٤
آوروپا قطعه‌سنك کوللری ٣٨

EK-9: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin ikinci sayfası.

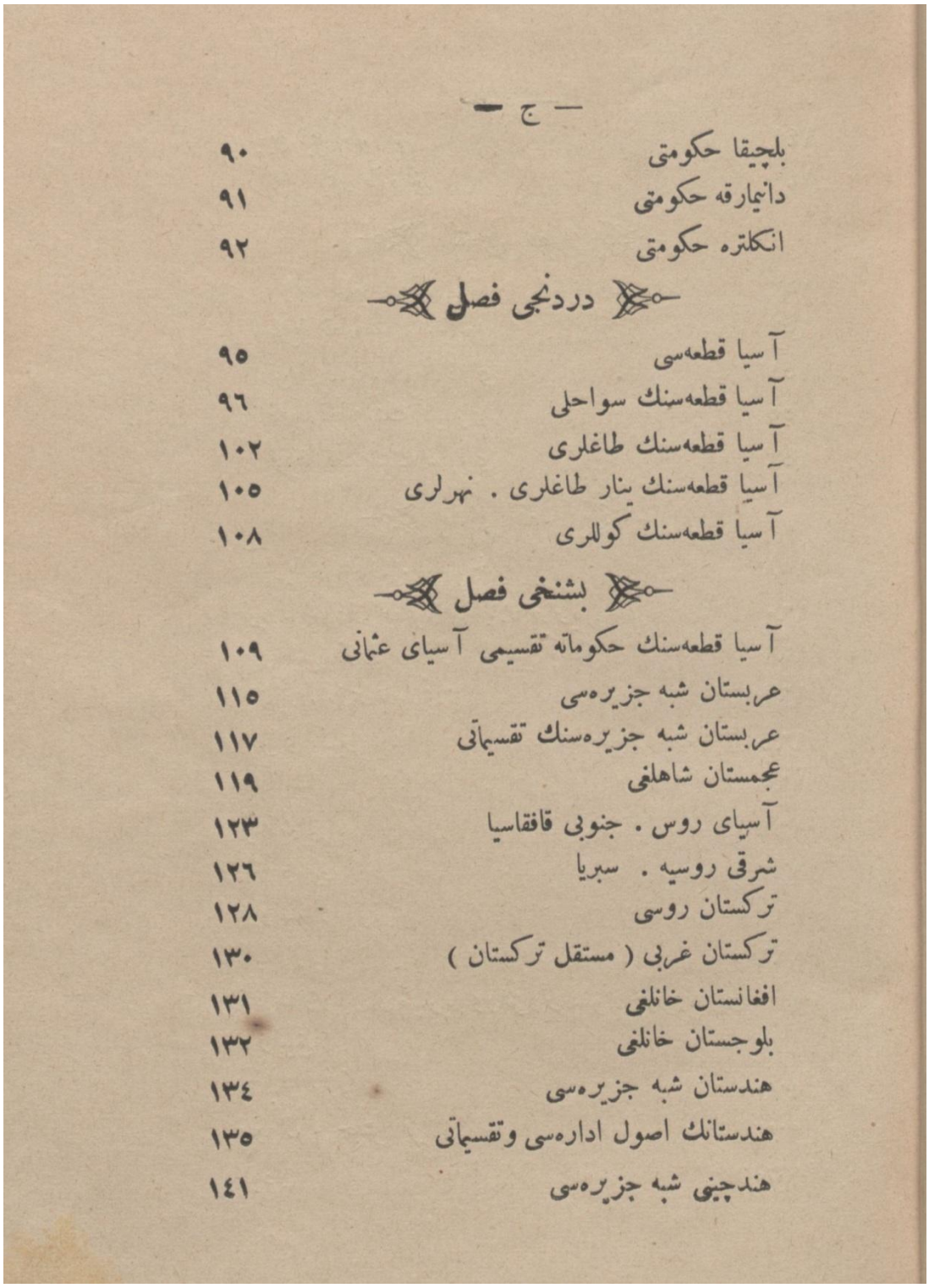

— ب —

اوچنجی فصل

ممالك عثمانیه ٤٠
بوسته هرسك ولایتی ٤٢
روم ایلیء شرقی ولایت ممتازه‌سی ٤٣
بلغارستان اماوتی ٤٤
یونان حکومتی ٤٥
رمانیا حکومتی ٥٢
صربستان حکومتی ٥٥
قره‌طاغ پرنسلکی ٥٧
روسیه حکومتی ٥٩
اوستریا مجارستان حکومتی ٦٦
ایتالیا حکومتی ٧٢
ایبریا شبه جزیره‌سی ٧٥
اسپانیا حکومتی ٧٦
آندورا جمهوریتی ٧٧
پورتکیز حکومتی ٧٧
فرانسه حکومتی ٧٧
اسویچره حکومتی ٨٠
لیختشتاین بکلکی ٨١
آلمانیا ایمپراطورلغی ٨١
اسقاندینا ویا شبه جزیره‌سی ٨٦
اسوچ ونوروج ٨٧
فلمنك حکومتی ٨٨
لوکسانبورغ ٨٩

EK-10: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin üçüncü sayfası.

— ج —

بلچیقا حکومتی ۹۰
دانیمارقه حکومتی ۹۱
انکلتره حکومتی ۹۲

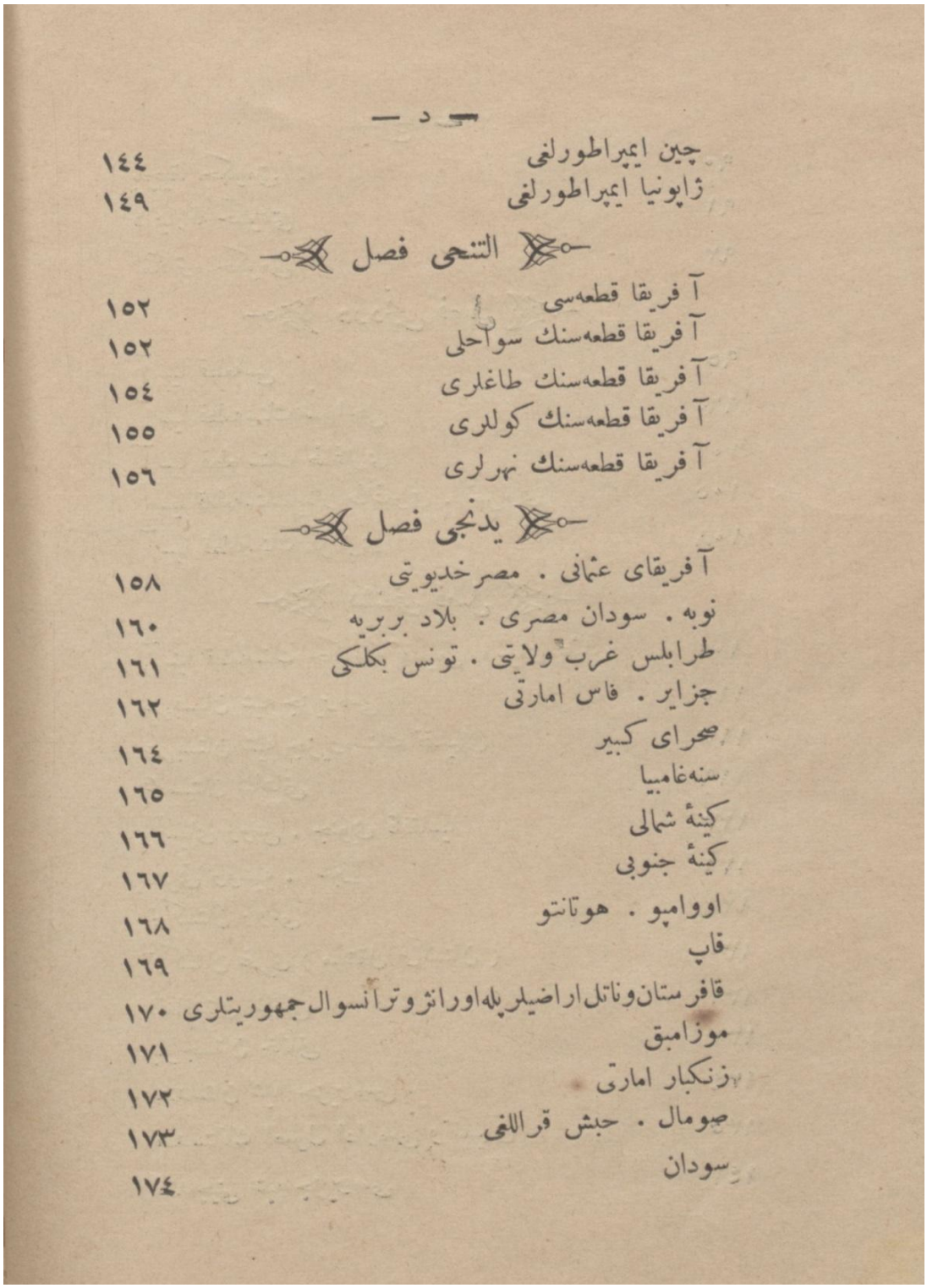
دردنجی فصل

آسیا قطعه‌سی ۹۵
آسیا قطعه‌سنك سواحلی ۹۶
آسیا قطعه‌سنك طاغلری ۱۰۲
آسیا قطعه‌سنك پنار طاغلری . نهرلری ۱۰۵
آسیا قطعه‌سنك کوللری ۱۰۸

بشنجی فصل

آسیا قطعه‌سنك حکوماته تقسیمی آسیای عثمانی ۱۰۹
عربستان شبه جزیره‌سی ۱۱۵
عربستان شبه جزیره‌سنك تقسیماتی ۱۱۷
عجمستان شاهلغی ۱۱۹
آسیای روس . جنوبی قافقاسیا ۱۲۳
شرقی روسیه . سبریا ۱۲۶
ترکستان روسی ۱۲۸
ترکستان غربی (مستقل ترکستان) ۱۳۰
افغانستان خانلغی ۱۳۱
بلوجستان خانلغی ۱۳۲
هندستان شبه جزیره‌سی ۱۳٤
هندستانك اصول اداره‌سی وتقسیماتی ۱۳۵
هندچینی شبه جزیره‌سی ۱٤۱

EK-11: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin dördüncü sayfası.

چین ایمپراطورلغی ١٤٤
ژاپونیا ایمپراطورلغی ١٤٩

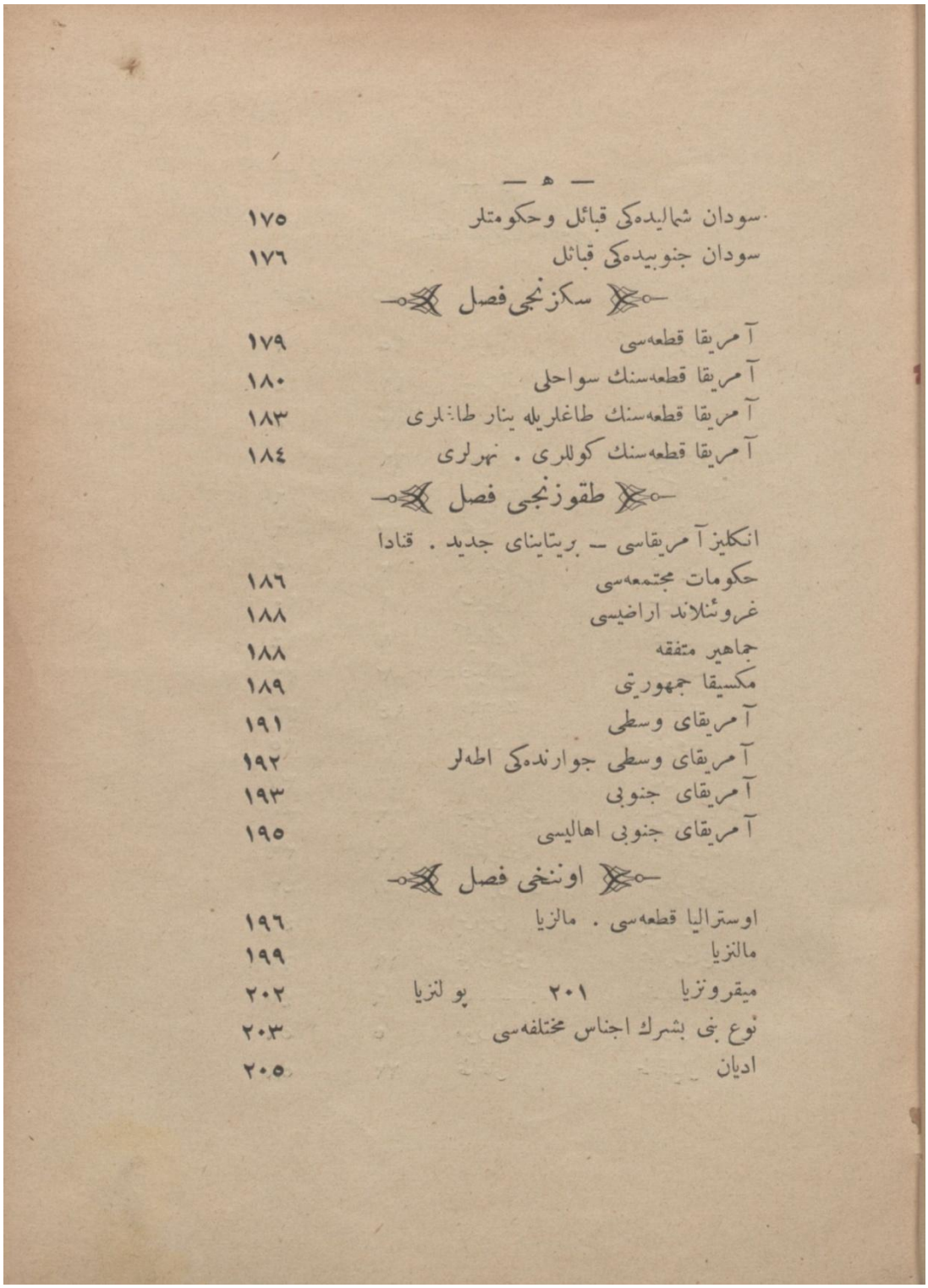
التنجی فصل

آفریقا قطعه‌سی ١٥٢
آفریقا قطعه‌سنك سواحلی ١٥٢
آفریقا قطعه‌سنك طاغلری ١٥٤
آفریقا قطعه‌سنك کوللری ١٥٥
آفریقا قطعه‌سنك نهرلری ١٥٦

یدنجی فصل

آفریقای عثمانی . مصر خدیویتی ١٥٨
نوبه . سودان مصری . بلاد بربریه ١٦٠
طرابلس غرب ولایتی . تونس بکلکی ١٦١
جزایر . فاس امارتی ١٦٢
صحرای کبیر ١٦٤
سنه‌غامبیا ١٦٥
کینهٔ شمالی ١٦٦
کینهٔ جنوبی ١٦٧
اووامبو . هوتانتو ١٦٨
قاپ ١٦٩
قافرستان وناتل اراضیلر یله اورانژ و ترانسوال جمهوریتلری ١٧٠
موزامبق ١٧١
زنکبار امارتی ١٧٢
صومال . حبش قرالغی ١٧٣
سودان ١٧٤

EK-12: *Coğrafya-yı Umûmî* adlı eserin fihristinin beşinci sayfası.

— ه —

سودان شمالیده‌کی قبائل وحکومتلر ۱۷۵
سودان جنوبیده‌کی قبائل ۱۷٦

سکزنجی فصل

آمریقا قطعه‌سی ۱۷۹
آمریقا قطعه‌سنك سواحلی ۱۸۰
آمریقا قطعه‌سنك طاغلریله ینار طاغلری ۱۸۳
آمریقا قطعه‌سنك کوللری . نهرلری ۱۸٤

طقوزنجی فصل

انکلیز آمریقاسی — بریتاینای جدید . قنادا
حکومات مجتمعه‌سی ۱۸٦
غروئنلاند اراضیسی ۱۸۸
جماهیر متفقه ۱۸۸
مکسیقا جمهوریتی ۱۸۹
آمریقای وسطی ۱۹۱
آمریقای وسطی جوارنده‌کی اطه‌لر ۱۹۲
آمریقای جنوبی ۱۹۳
آمریقای جنوبی اهالیسی ۱۹۵

اوننجی فصل

اوسترالیا قطعه‌سی . مالزیا ۱۹٦
مالنزیا ۱۹۹
میقرونزیا ۲۰۱ پولنزیا ۲۰۲
نوع بنی بشرك اجناس مختلفه‌سی ۲۰۳
ادیان ۲۰۵

EK-13: Ahmed Cemal tarafından İdâdîlerin birinci sınıfı için hazırlanmış *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin iç kapağı.

کلیات علوم دینیه وادبیه وحکمیه ایله السنهٔ مختلفه‌دن

طاقم : ۱ — قسم : ۲ — صره : ۳

جغرافیای عمومی

مکاتب اعدادی شاهانه برنجی سنه‌لری بروغرامنه مطابق اولمق اوزره صورت مخصوصه‌ده ترتیب ایدلمشدر .

اثر

— مکتب فنون حربیهٔ شاهانه جغرافیای عسکری معلمی سواری —
— قول اغالرندن —

احمد جمال

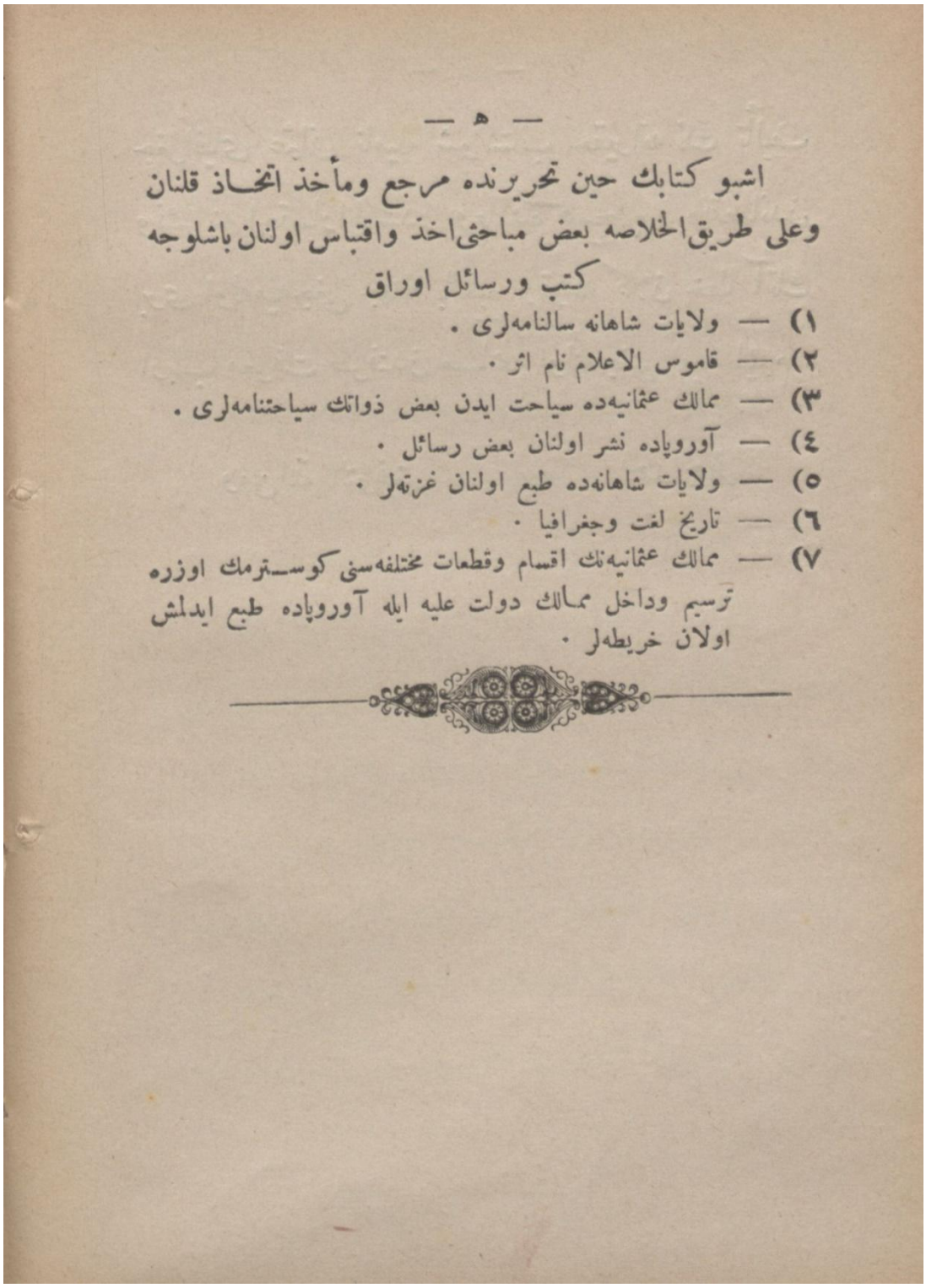
مجلس معارف عسکری طرفندن بالتدقیق کلیاته قبول وادخال اولنمشدر .

— طبع اول —

استانبول ۱۳۱۱ تموز

— مکتب حربیه مطبعه سنده طبع اولنمشدر . —

EK-14: ***Coğrafya-yı Osmanî*** **adlı eser hazırlanırken kullanılan kaynakları gösteren sayfa.**

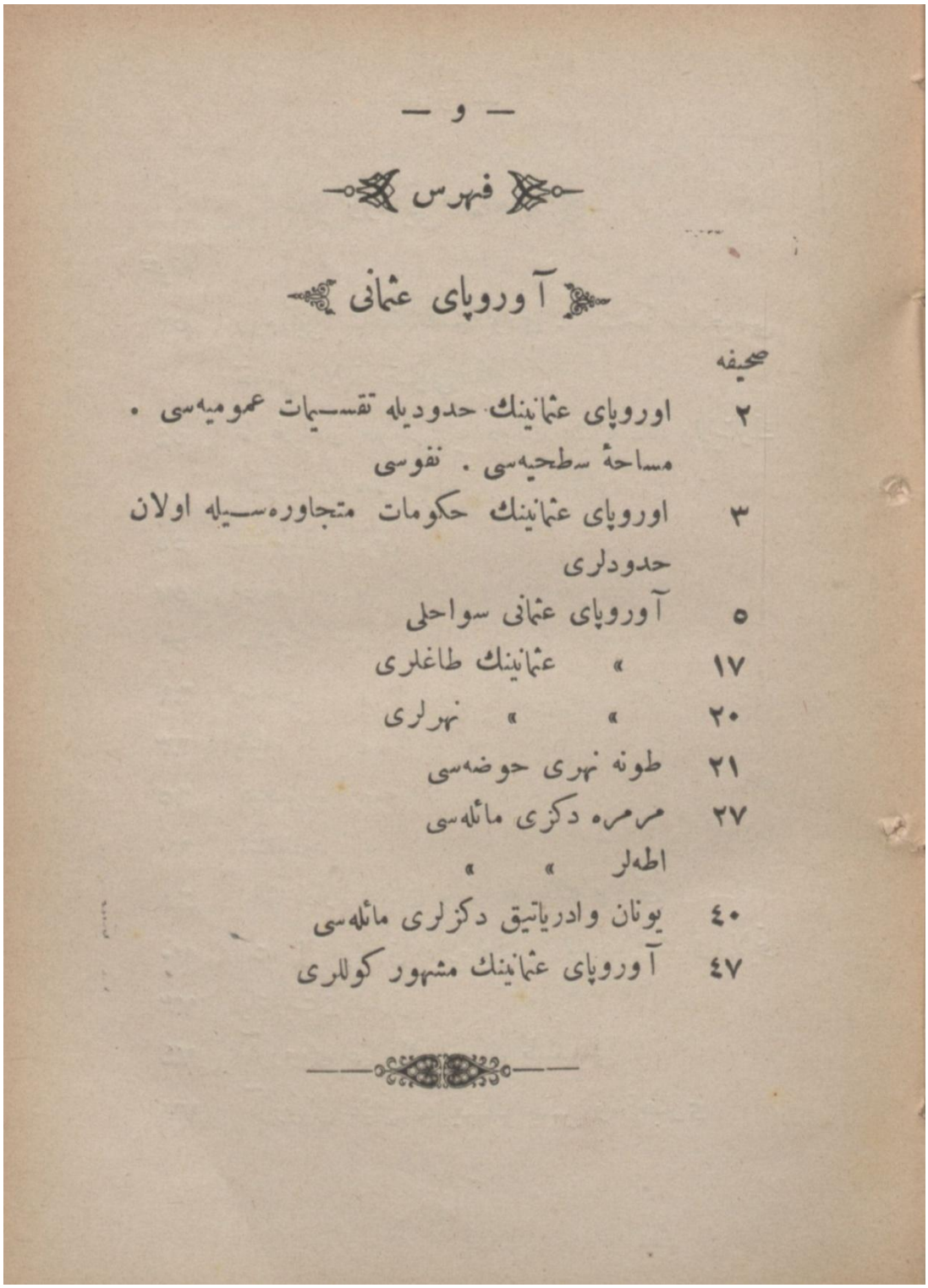

— ه —

اشبو كتابك حين تحريرنده مرجع ومأخذ اتخاذ قلنان وعلى طريق الخلاصه بعض مباحثى اخذ واقتباس اولنان باشلوجه كتب ورسائل اوراق

١) — ولايات شاهانه سالنامه‌لرى .
٢) — قاموس الاعلام نام اثر .
٣) — ممالك عثمانيه‌ده سياحت ايدن بعض ذواتك سياحتنامه‌لرى .
٤) — آوروپاده نشر اولنان بعض رسائل .
٥) — ولايات شاهانه‌ده طبع اولنان غزته‌لر .
٦) — تاريخ لغت وجغرافيا .
٧) — ممالك عثمانيه‌نك اقسام وقطعات مختلفه‌سنى كوسترمك اوزره ترسيم وداخل ممالك دولت عليه ايله آوروپاده طبع ايدلمش اولان خريطه‌لر .

EK-15: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin ilk sayfası.

— و —

فهرس

آوروپای عثمانی

صحیفه

۲ اوروپای عثمانینك حدودیله تقسیمات عمومیه‌سی . مساحهٔ سطحیه‌سی . نفوسی

۳ اوروپای عثمانینك حکومات متجاوره‌سیله اولان حدودلری

۵ آوروپای عثمانی سواحلی

۱۷ » عثمانینك طاغلری

۲۰ » » نهرلری

۲۱ طونه نهری حوضه‌سی

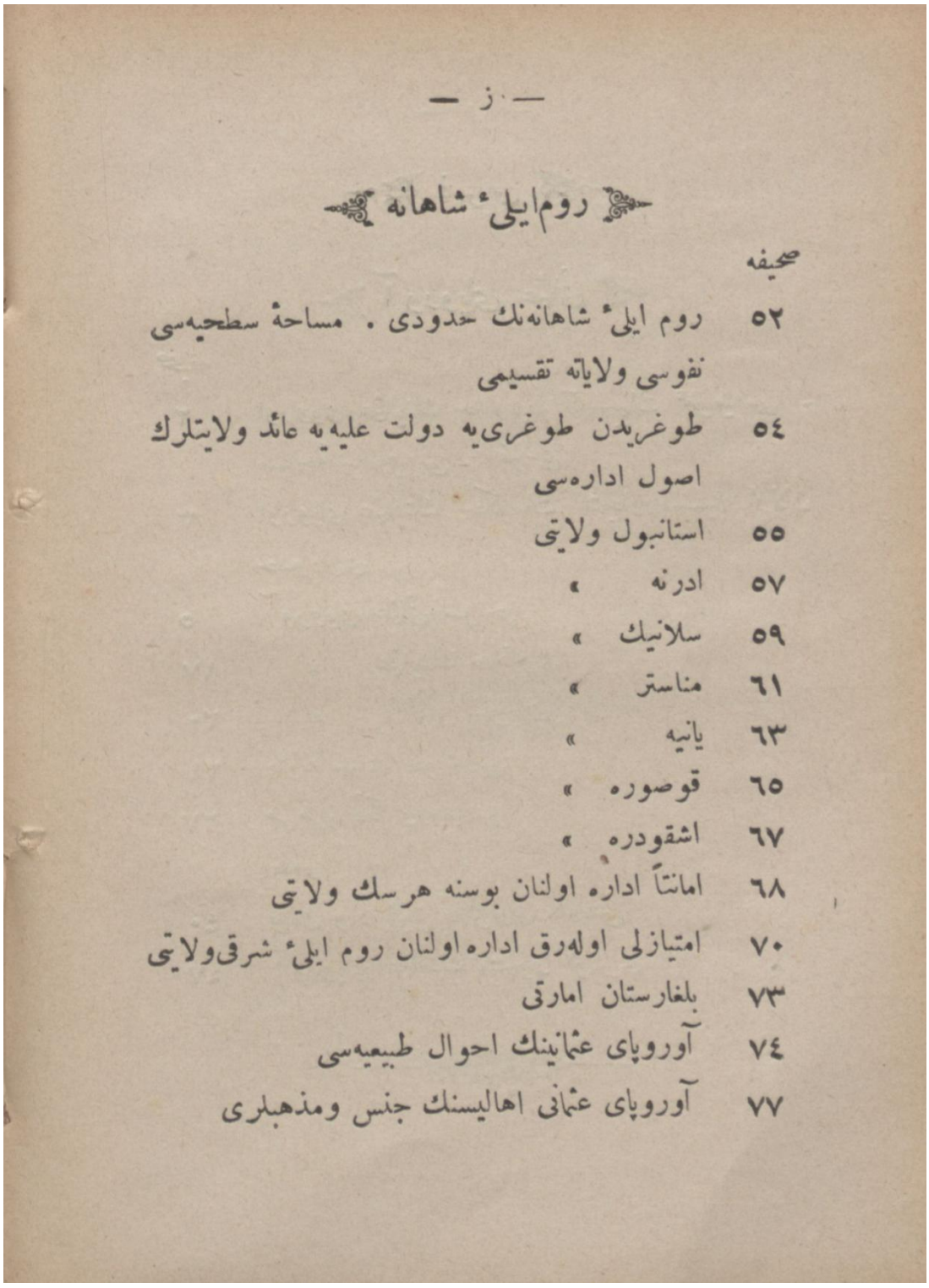
۲۷ مرمره دکزی مائله‌سی

اطه‌لر » »

٤۰ یونان وادریاتیق دکزلری مائله‌سی

٤۷ آوروپای عثمانینك مشهور کوللری

EK-16: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin ikinci sayfası.

— ز —

روم ایلی ٔ شاهانه

صحیفه

٥٢ روم ایلی ٔ شاهانه‌نك حدودی . مساحهٔ سطحیه‌سی نفوسی ولایاته تقسیمی

٥٤ طوغریدن طوغری‌یه دولت علیه‌یه عائد ولایتلرك اصول اداره‌سی

٥٥ استانبول ولایتی

٥٧ ادرنه »

٥٩ سلانیك »

٦١ مناستر »

٦٣ یانیه »

٦٥ قوصوره »

٦٧ اشقودره »

٦٨ امانتاً اداره اولنان بوسنه هرسك ولایتی

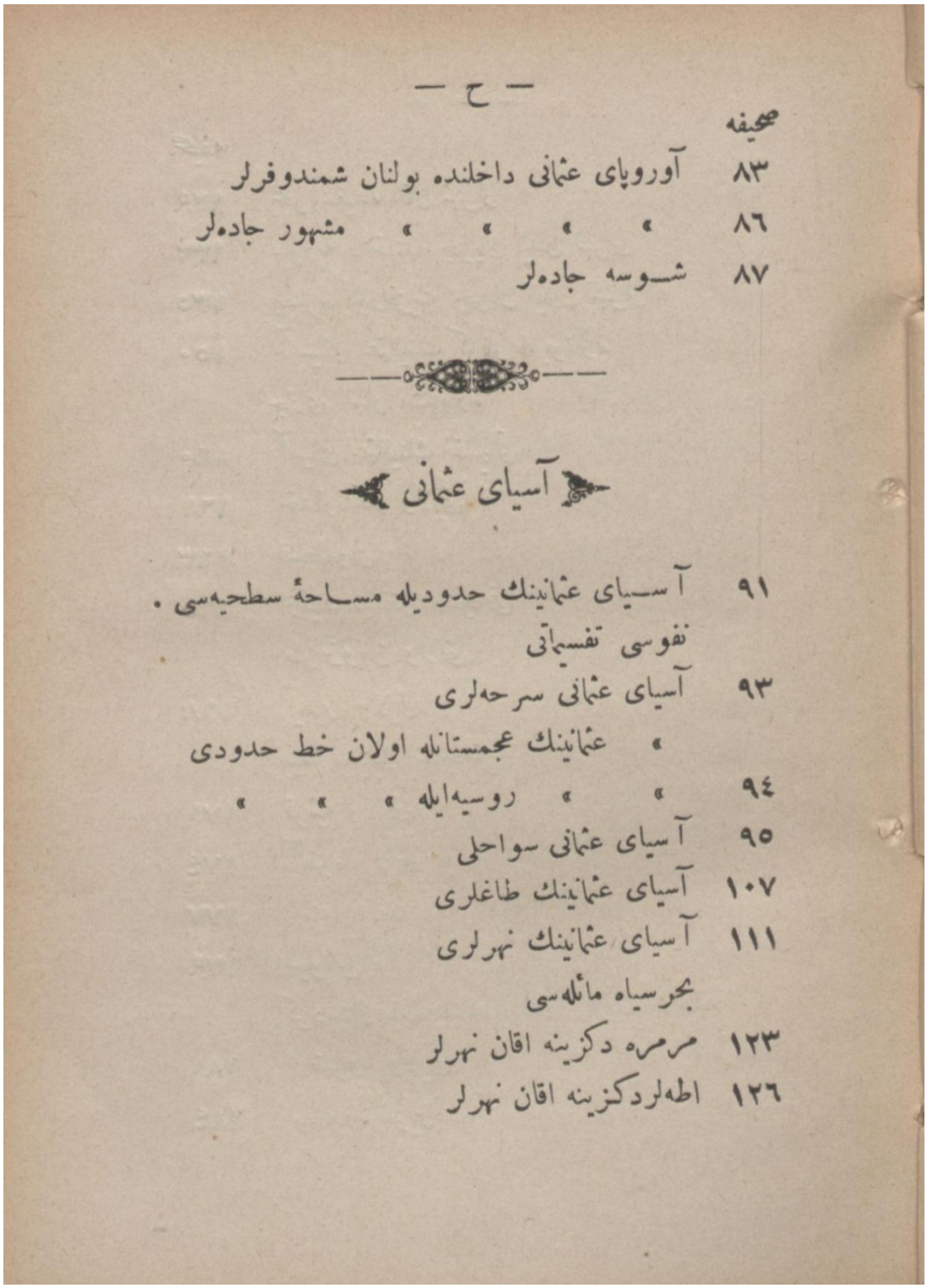
٧٠ امتیازلی اوله‌رق اداره اولنان روم ایلی ٔ شرقی‌ولایتی

٧٣ بلغارستان امارتی

٧٤ آوروپای عثمانینك احوال طبیعیه‌سی

٧٧ آوروپای عثمانی اهالیسنك جنس ومذهبلری

EK-17: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin üçüncü sayfası.

— ح —

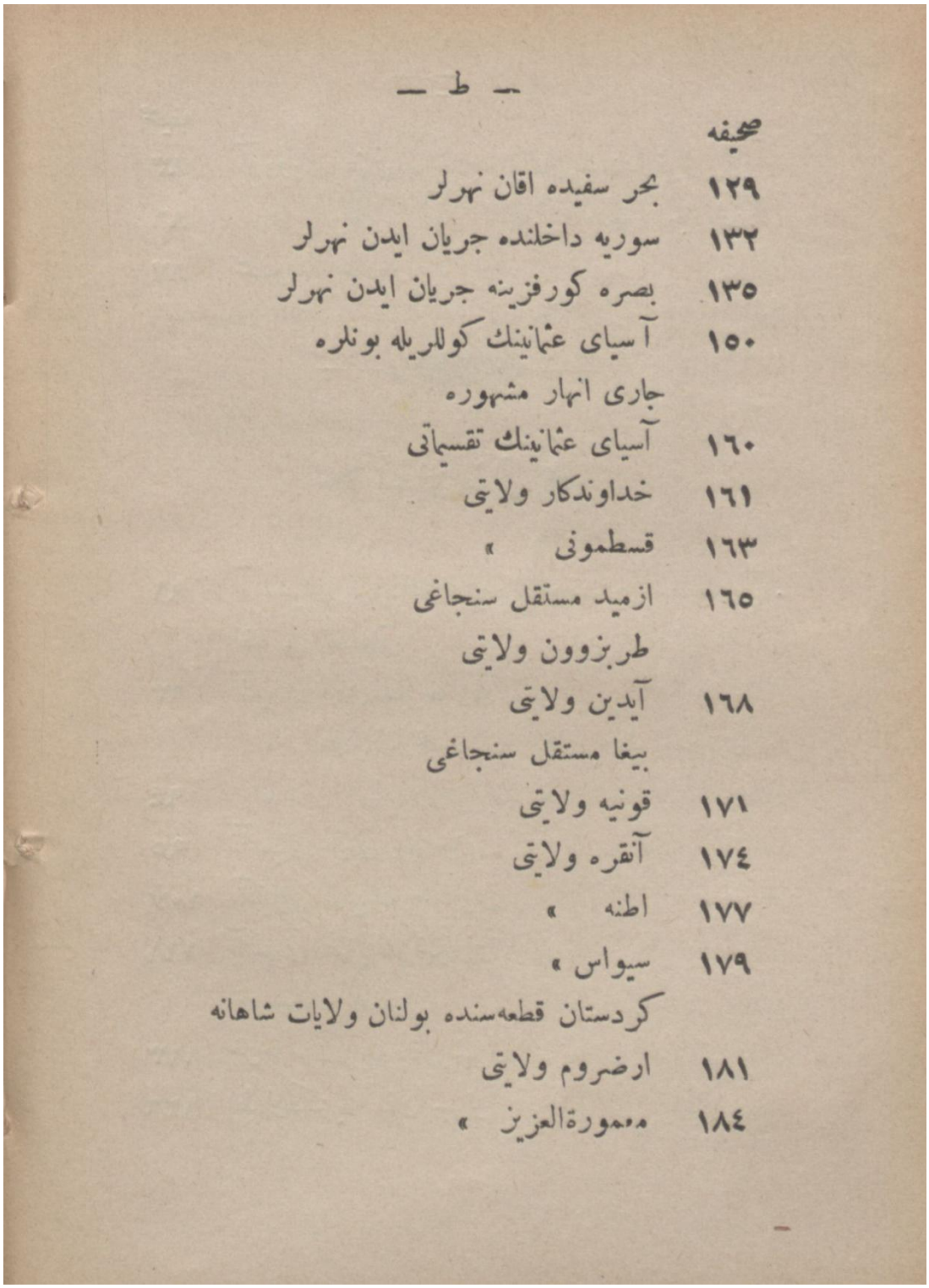
صحیفه

۸۳ آوروپای عثمانی داخلنده بولنان شمندوفرلر
۸٦ » » » » مشهور جاده‌لر
۸۷ شوسه جاده‌لر

آسیای عثمانی

۹۱ آسیای عثمانینك حدودیله مساحهٔ سطحیه‌سی .
نفوسی تقسیماتی
۹۳ آسیای عثمانی سرحه‌لری
» عثمانینك عجمستانله اولان خط حدودی
۹٤ » » روسیه‌ایله » » »
۹۵ آسیای عثمانی سواحلی
۱۰۷ آسیای عثمانینك طاغلری
۱۱۱ آسیای عثمانینك نهرلری
بحرسیاه مائله‌سی
۱۲۳ مرمره دکزینه اقان نهرلر
۱۲٦ اطه‌لردکزینه اقان نهرلر

EK-18: ***Coğrafya-yı Osmanî*** **adlı eserin fihristinin dördüncü sayfası.**

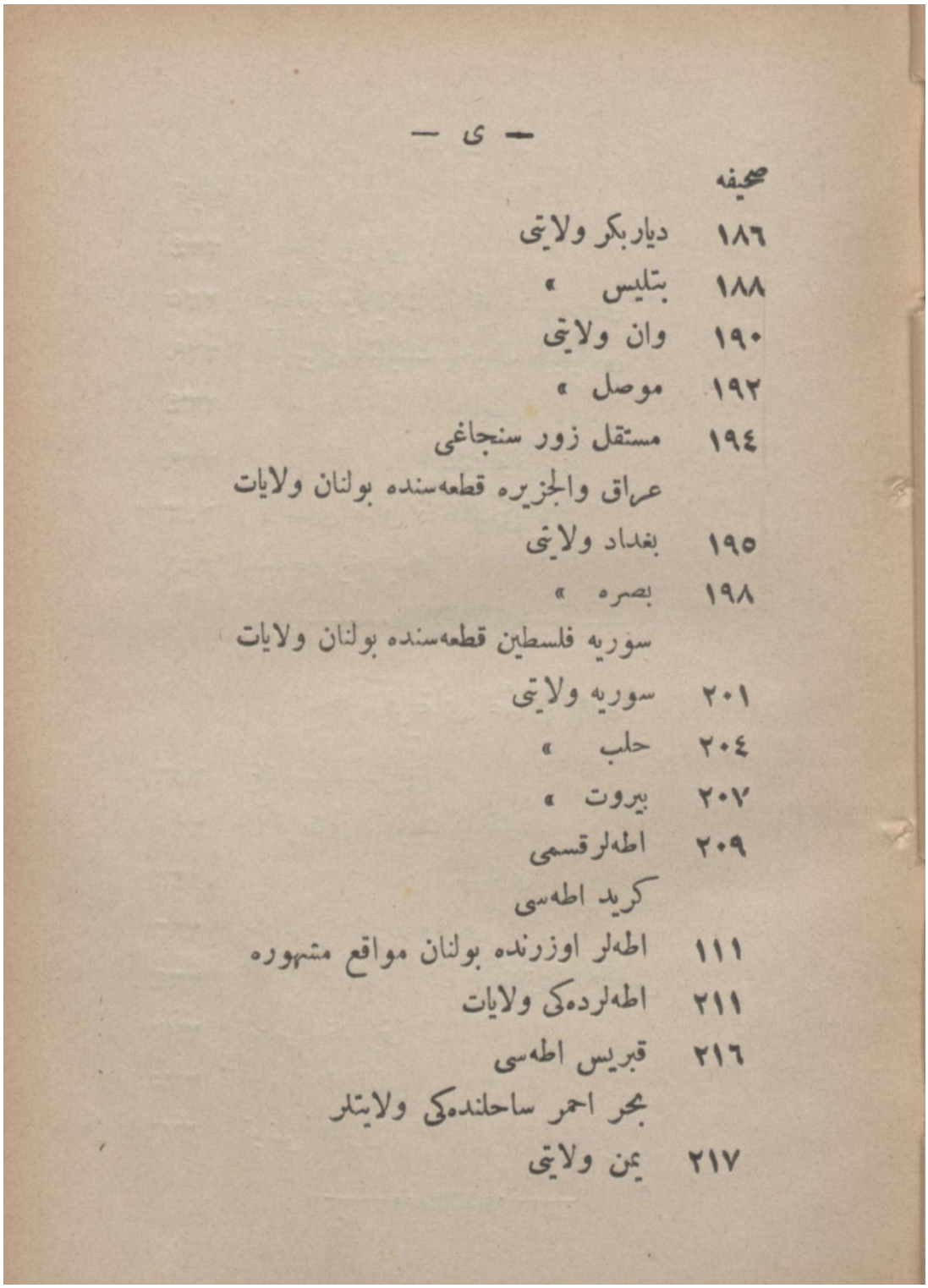

— ط —

صحیفه

۱۲۹ بحر سفیده اقان نهرلر
۱۳۲ سوریه داخلنده جریان ایدن نهرلر
۱۳۵ بصره کورفزینه جریان ایدن نهرلر
۱۵۰ آسیای عثمانینك کوللریله بونلره جاری انهار مشهوره
۱٦۰ آسیای عثمانینك تقسیماتی
۱٦۱ خداوندکار ولایتی
۱٦۳ قسطمونی »
۱٦۵ ازمید مستقل سنجاغی
طربزوون ولایتی
۱٦۸ آیدین ولایتی
بیغا مستقل سنجاغی
۱۷۱ قونیه ولایتی
۱۷٤ آنقره ولایتی
۱۷۷ اطنه »
۱۷۹ سیواس »
کردستان قطعه‌سنده بولنان ولایات شاهانه
۱۸۱ ارضروم ولایتی
۱۸٤ معمورة‌العزیز »

EK-19: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin beşinci sayfası.

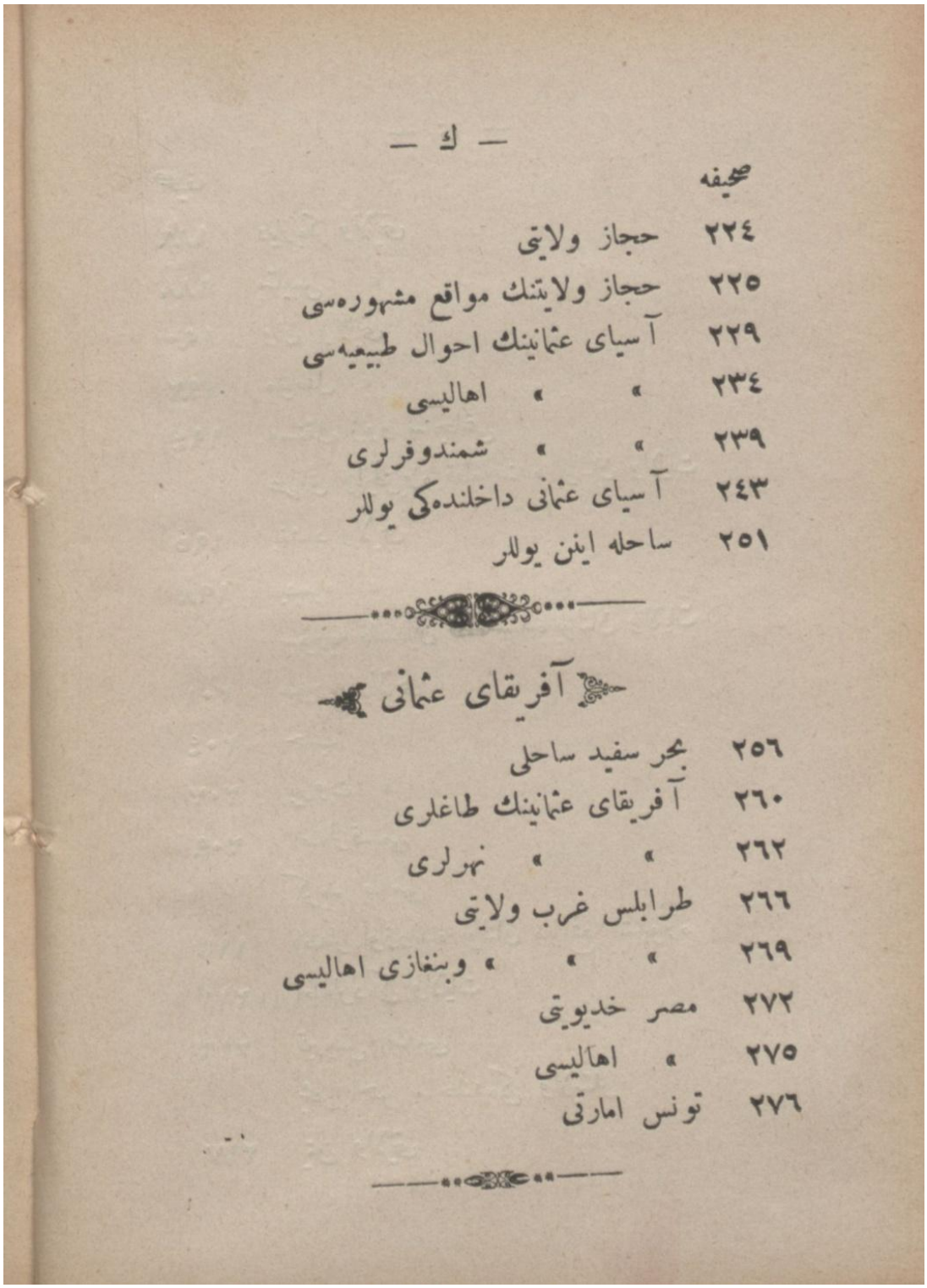

— ی —

صحیفه

۱۸٦ دیاربکر ولایتی
۱۸۸ بتلیس »
۱۹۰ وان ولایتی
۱۹۲ موصل »
۱۹٤ مستقل زور سنجاغی
عراق والجزیره قطعه‌سنده بولنان ولایات
۱۹۵ بغداد ولایتی
۱۹۸ بصره »
سوریه فلسطین قطعه‌سنده بولنان ولایات
۲۰۱ سوریه ولایتی
۲۰٤ حلب »
۲۰۷ بیروت »
۲۰۹ اطه‌لرقسمی
کرید اطه‌سی
۱۱۱ اطه‌لر اوزرنده بولنان مواقع مشهوره
۲۱۱ اطه‌لرده‌کی ولایات
۲۱٦ قبریس اطه‌سی
بحر احمر ساحلنده‌کی ولایتلر
۲۱۷ یمن ولایتی

EK-20: *Coğrafya-yı Osmanî* adlı eserin fihristinin altıncı sayfası.

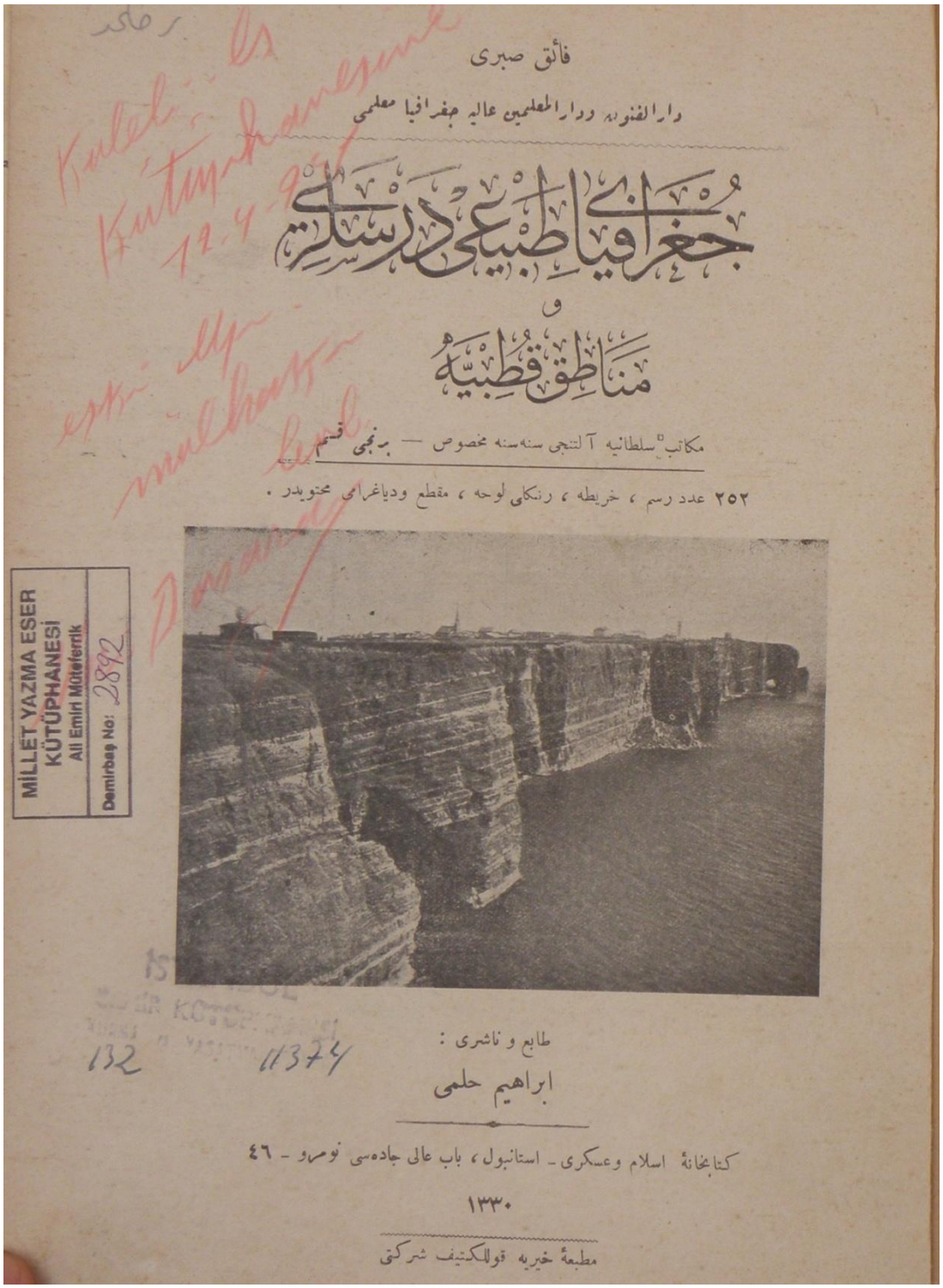
صحيفه

٢٢٤ حجاز ولايتى
٢٢٥ حجاز ولايتنك مواقع مشهوره‌سى
٢٢٩ آسياى عثمانينك احوال طبيعيه‌سى
٢٣٤ » » اهاليسى
٢٣٩ » » شمندوفرلرى
٢٤٣ آسياى عثمانى داخلنده‌كى يوللر
٢٥١ ساحله اينن يوللر

آفريقاى عثمانى

٢٥٦ بحر سفيد ساحلى
٢٦٠ آفريقاى عثمانينك طاغلرى
٢٦٢ » » نهرلرى
٢٦٦ طرابلس غرب ولايتى
٢٦٩ » » » وبنغازى اهاليسى
٢٧٢ مصر خديويتى
٢٧٥ » اهاليسى
٢٧٦ تونس امارتى

EK-21: Faik Sabri Duran tarafından hazırlanan Sultânî altıncı sınıfında okutulan *Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye* adlı eserin iç kapağı.

فائق صبری

دار الفنون ودار المعلمین عالیه جغرافیا معلمی

جغرافیای طبیعی درسلری

و

مناطق قطبیه

مکاتب سلطانیه آلتنجی سنه‌سنه مخصوص — برنجی قسم

۲۵۲ عدد رسم ، خریطه ، رنکلی لوحه ، مقطع ودیاغرامی محتویدر .

MİLLET YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ
Ali Emiri Müteferrik
Demirbaş No: 2892

طابع و ناشری :

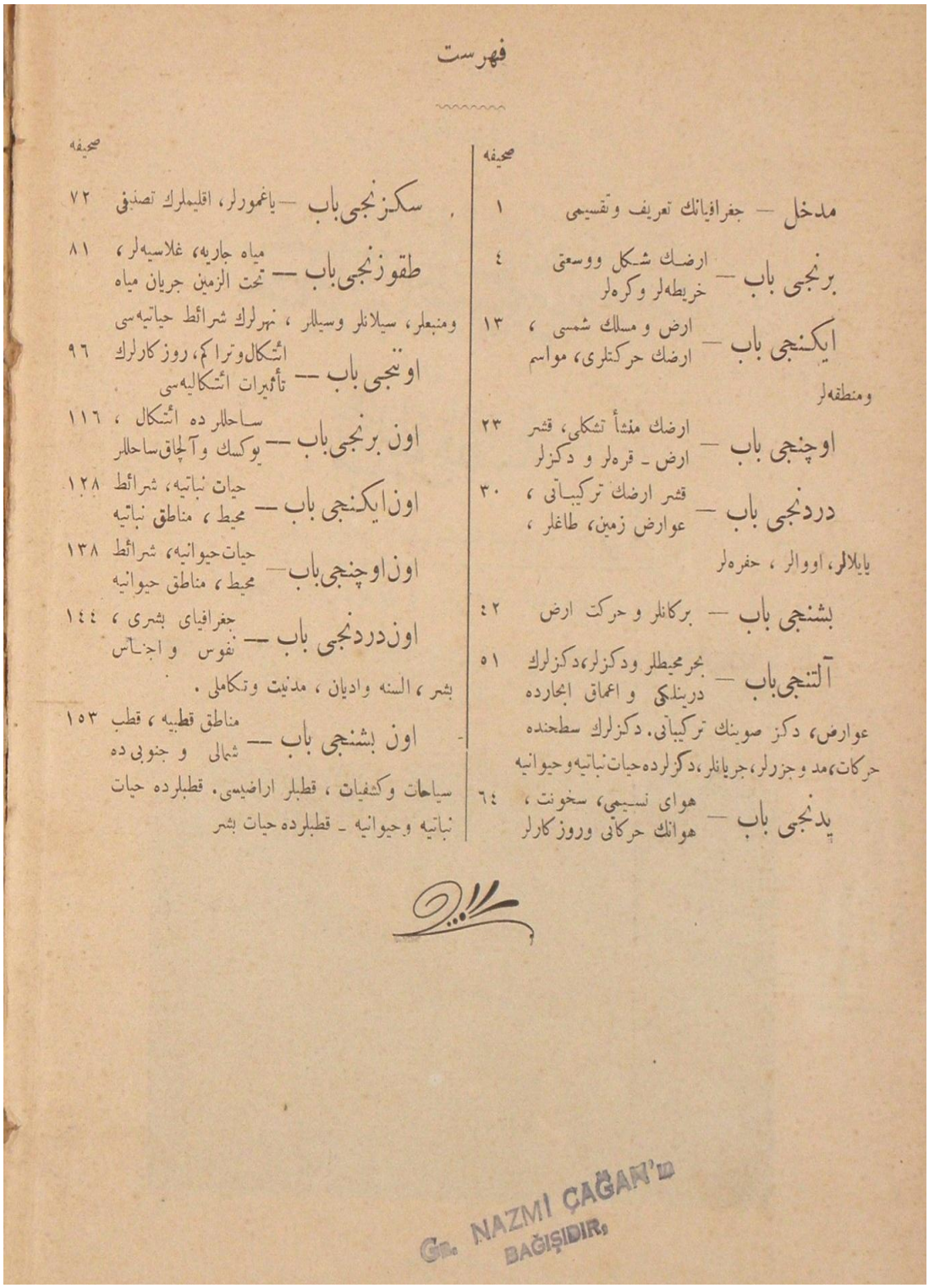
ابراهیم حلمی

کتابخانهٔ اسلام وعسکری - استانبول ، باب عالی جاده‌سی نومرو - ٤٦

۱۳۳۰

مطبعهٔ خیریه قوللکتیف شرکتی

EK-22: ***Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye*** **adlı eserin fihristi**

فهرست

	صحیفه
مدخل — جغرافیانك تعریف وتقسیمی	١
برنجی باب — ارضك شكل ووسعتی خریطه‌لر وكره‌لر	٤
ایكنجی باب — ارض و مسلك شمسی ، ارضك حركتلری، مواسم ومنطقه‌لر	١٣
اوچنجی باب — ارضك منشأ تشكلی، قشر ارض ـ قره‌لر و دكزلر	٢٣
دردنجی باب — قشر ارضك تركیباتی ، عوارض زمین، طاغلر ، یایلالر، اووالر ، حفره‌لر	٣٠
بشنجی باب — برکانلر و حركت ارض	٤٢
آلتنجی باب — بحر محیطلر ودكزلر، دكزلرك درینلكی و اعماق انحارده عوارض، دكز صوینك تركیباتی. دكزلرك سطحنده حركات، مد وجزرلر، جریانلر، دكزلرده حیات نباتیه وحیوانیه	٥١
یدنجی باب — هوای نسیمی، سخونت ، هوانك حركاتی وروز كارلر	٦٤
سكزنجی باب — یاغمورلر، اقلیملرك تصنیفی	٧٢
طقوزنجی باب — میاه جاریه، غلاسیه‌لر، تحت الزمین جریان میاه ومنبعلر، سیلانلر وسیللر ، نهرلرك شرائط حیاتیه‌سی	٨١
اونجی باب — اشكال وتراكم، روز كارلرك تأثیرات اشكالیه‌سی	٩٦
اون برنجی باب — ساحللرده اشكال ، یوكسك وآلچاق ساحللر	١١٦
اون ایكنجی باب — حیات نباتیه، شرائط محیط ، مناطق نباتیه	١٢٨
اون اوچنجی باب — حیات حیوانیه، شرائط محیط ، مناطق حیوانیه	١٣٨
اون دردنجی باب — جغرافیای بشری ، نفوس و اجناس بشر ، السنه وادیان ، مدنیت وتكاملی .	١٤٤
اون بشنجی باب — مناطق قطبیه ، قطب شمالی و جنوبی ده سیاحات وكشفیات ، قطبلر اراضیسی. قطبلرده حیات نباتیه وحیوانیه ـ قطبلرده حیات بشر	١٥٣

Gr. NAZMİ ÇAĞAN'ın BAĞIŞIDIR.

EK:23

OSMANLI COĞRAFYA DERS KİTAPLARININ ÖZET BİLGİLERİNİ İÇEREN TABLO

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
1	Mehmed Enveri		1856'da sağ	Coğrafya öğretmeni	Coğrafya		6 Fasıl ve çeşitli makalelerden oluşur.	İstanbul	1273	İ. Ü. Coğrafya E. K. 29/XIII Hacı Mahmud E. 5619 Beyazıt D. K. 24226	Harbiye ve Mühendishane Mektepleri
2	Ali Nazmi		1875'te sağ	Coğrafya öğretmeni	Yeni Memalik-i Osmaniye Coğrafyası		3 kıtadaki Osmanlı Devleti topraklarının coğrafi özellikleri ve kaybedilen bazı topraklar anlatılır.	İstanbul	1292	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 3562	Medaris-i İlmiye, Fünûn-ı Muazzama
3	Ragıb Bey		1878'de sağ	Hendese-i Resmiye Öğretmeni	Coğrafya-yı Umumi		Coğrafya'nın tabiri ile başlar; genel bilgilerden sonra tabii coğrafyaya değinilir. 2. Kısımda 5 kıta coğrafyası anlatılır	İstanbul	1878	Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.02179 FMN_01007 (Kıtaat-ı hamsenin coğrafya umumisi)	Darüşşafaka
4	Süleyman Asaf		1885'te sağ	Kolağası	Ameli Topografya	Var	Yol Haritaları, Tesviye işaretleri, Tesviyenin gerçekleştirilmesi ve Topografya haritaları hakkında dört ders tertip edilmiştir.	İstanbul	1302	Millet Kütüphanesi no aeryz103	Askeri Mektepler
5	Mehmed Bedreddin		1886'da sağ olmalı	Katip	Telhis-i Coğrafya		Coğrafya'nın Tarifi ve genel bilgilerden sonra beşeri coğrafya ele alınır.	İstanbul	1304	Millet kitaplığı no aecog18	İptidaiyeler
6	Mustafa Rasim		1888'de sağ	Coğrafya ve topografya öğretmeni	Memalik-i Mahrusa-i Şahane Coğrafyası		Osmanlı Devletinin 3 kıta üzerindeki toprakları anlatılır.	İstanbul	1305	Millet kitaplığı no aemtf 03057	Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Hendese-i Mülkiye Mektebi
7	Ahmed Hamdi	Şirvanlı	Ölüm tarihi 1890	Rüşdiye öğretmeni, Elçi	Usul-i Coğrafya		Cortambert ve François Eugene'in tercümesidir. Coğrafya'nın tabiri ile başlar. Genel ve Beşeri coğrafya hakkında bilgi verir.	İstanbul	1866	Beyazıt D. K. 24223 İ.Ü. Coğrafya E.K. 35/XIII,28/XIII ? Nafiz Paşa 1283 G, Atıf Efendi Eki 1564 (kebir) Tırnovalı 1617	Harbiye ve Bahriye Mektepleri

8	Ahmed Hamdi	Şirvanlı	Ölüm tarihi 1890	Rüşdiye öğretmeni, Elçi	Usul-i Coğrafya-yı Sağir		Genel Coğrafi bilgilerden sonra kıtalardan bahsedilir. Osmanlı devletindeki bazı kurumların ve ordunun teşkilatından bahsedilir.	İstanbul	1288, 1295	Beyazıt D. K. 23379, 4670 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_K.00061 , 03926 İÇ , 03636	Rüşdiye Mektepleri

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
9	İzzet Bey		1890'da sağ	Rüşdiye öğretmeni	Mulahhas Coğrafya		Coğrafya'nın genel özelliklerinden, yeryüzünün özelliklerinden Amerika Asya, ,Afrika, Okyanusya kıtalarından bahsedilir ve küre hakkında bazı konulara değinilerek sonlandırılır.	İstanbul	1294, 1304	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 83702, 83956 Diğer Baskı İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 83729 Millet kitaplığı no aecog17 (ilaveli)	Darüşşafaka
10	Ahmed Ragıb		Ölüm tarihi 1917	Rüşdiye müdürü, kolağası	Kıtaat-ı Hamsenin Coğrafya-yı Umumisi		Genel coğrafya ve kıtalar coğrafyası hakkındadır.	İstanbul	1298	Millet Kitaplığı no aecog 16	Darüşşafaka, 3. sene
11	Ali Saib		1890'da sağ	Rüşdiye öğretmeni	Coğrafya-yı Mufassal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye		Osmanlı Devleti'nin 3 kıtadaki topraklarından bahsedilir.	İstanbul	1304	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 53112,78767 İ.Ü. Coğrafya E.K. (Adı biraz değişik) 78/III Atatürk Kitaplığı İD_01778 (1304)	Rüşdiye Mektepleri,
12	Mehmed Celal		Ölüm tarihi 1926	Rüşdiye müdürü	(Küçük) Coğrafya-yı Umumi	Var	Genel bilgiler ve beş kıta coğrafyasından bahseden 2 fasıldan oluşur.	İstanbul	1311, 1313	Hacı Mahmut tasnifi 5629 (Küçük yazmıyor) İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi (Küçük yazmıyor) 80566	Mekteb-i Bahriye-i Şahane Rüşdiyesi 3,sınıf
13	Fazlı Necib Selanikli		Ölüm tarihi 1932		Coğrafya-yı Tabii ve Politiki		Mükemmel bir coğrafya kitabının nasıl olması gerektiğini, genel ve kıtalar coğrafyasını anlatan bir kitaptır. On beş fasıldan oluşmuştur.	İstanbul	1305	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 527	Rüşdiyeler için
14	Fazlı Necib Selanikli		Ölüm tarihi 1932		Mufassal Coğrafya-yı Umûmî		Coğrafya hakkında genel bilgiler vererek Avrupa kıtasını anlatır.	İstanbul	1306	Nüshasına rastlanılamamıştır	İdadiler için
15	Ahmed Cemal	Taşkasaplı?	1892'de sağ	Coğrafya öğretmeni	(Mufassal) Coğrafya-yı Osmani	Var.	Devletin taksiminden sonra 3 kıtada bulunan topraklardan bahsedilir.	İstanbul	1311, 1316, 1319	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 79516 Millet kitaplığı no aemtf 04141 Beyazıt D. K. 167050,29416	İdadiler 1. Sınıf
16	Ahmed Cemal	Taşkasaplı?	1892'de sağ	Coğrafya öğretmeni	(Mufassal) Coğrafya-yı Umumi	Var.	Coğrafya hakkında genel bilgiler vererek; Asya, Afrika, Avrupa, Amerika ve Avustralya kıtaları anlatılır.	İstanbul	1307, 1314	Millet kitaplığı no aecog 29, 30 G, aemtf 05545 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 77755,83736 Diğer Baskı İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 79523 Ali Emiri Coğrafya 29, 30 Beyazıt D. K. 26116	Rüşdiye Mektepleri 4.sınıf

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
17	Ahmed Cemal	Taşkasaplı?	1892'de sağ	Coğrafya öğretmeni	Memalik-i Osmaniye'ye Mahsus Coğrafya-yı Askeri		Sevkülceyş hakkında bilgi vererek Osmanlının 3 kıtadaki topraklarına değinilir.	İstanbul	1310, 1314	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 79419 Millet kitaplığı no aecog 44 Ali Emiri Coğrafya 44 Beyazıt D. K. 25899	Harbiye Mektebi Piyade ve Süvari öğrencilerine okutulacaktı.
18	Ahmed Cemal	Taşkasaplı?	1892'de sağ	Coğrafya öğretmeni	Coğrafya			İstanbul		Beyazıt D. K. 23587	
19	Hüseyin Hüsni		1892 civarında sağ.	Süvari Kolağası	Coğrafya-yı Umumi ve Muhtasar Coğrafya-yı Osmani		Asya, Afrika, Avrupa, Amerika ve okyanusya kıtaları hakkında bilgi verir.	İstanbul	II. Abdülhamit Dönemi	Nüshasına rastlanılamamıştır	Askeri Mektepler
20	Hüseyin Hüsni		1892 civarında sağ.	Süvari Kolağası, coğrafya öğretmeni	Taksimat-ı Düvel-i Müsta'merat-ı Mileli Havi Coğrafya-yı Umumi ve Muhtasar Coğrafya-yı Osmani	Var	Siyasi Dünya coğrafyasıdır.	İstanbul	1312	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 73950 Millet kitaplığı no aemtf 04086 Beyazıt D. K. 23786 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_K.02275	Askeri ve Mülki Rüşdiyeler
21	Hüseyin Hüsni		1892 civarında sağ.	Süvari mülazımı, coğrafya öğretmeni	İcmal-i Coğrafya		Genel coğrafya ve Avrupa kıtası hakkında bilgi verir.	İstanbul	1300	Ali Emiri Coğrafya 21 Beyazıt D. K. 27770 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.00335	Askeri rüşdiyelerin son sınıfları için hazırlanmıştır.
22	Ahmed Celal-İsmail Münir		1909'da sağ	Coğrafya öğretmeni	Yeni Usulde Muharrer Coğrafya-yı Umumi	Var	Dünyanın oluşumuna ve bazı coğrafi konular hakkındadır.	İstanbul	1327	Beyazıt D. K. 22629	Taleb-i Ulum efendileri için hazırlanmış bir kitaptır.
23	Mehmed Şakir		1892'de sağ	Coğrafya öğretmeni	Yazılı ve Yazısız Harita Üzerinde Sualli-Cevaplı Muhtasar Numune-i Coğrafya-yı Umumi	Var	Tabii ve Siyasi coğrafya ile ilgili bilgi verir.	İstanbul	1310, 1317	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 77922 Diğer Baskı İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 79527 Millet kitaplığı no aecog 28 Ali Emiri Coğrafya 28 Atatürk Kitaplığı YRY_OSM_00356	Askeri Rüşdiyeler 3. Sınıf
24	Süleyman Şevket	Paşa	1892'de sağ	Coğrafya öğretmeni	Muhtasar Coğrafya		Coğrafyanın tarifi, kıtaların sınırları, Osmanlı coğrafyası ve yeni haritalar hakkında bilgi veren 4 fasıldan oluşur.	İstanbul	1289, 1290, 1305	Beyazıt D. K. 29115,29133 Millet kitaplığı no aecog 19 İzmirli İsmail Hakkı 2594,2587 M. Arif – M. Murad 256 Tırnovalı 1622 Ali Emiri Coğrafya 19 Atatürk Kitaplığı HB_01164	Rüşdiye Mektepleri
25	Süleyman Şevket	Paşa	1892'de sağ	Coğrafya öğretmeni	Atlas-ı Muhtasar Coğrafya		Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya, Amerika ve Osmanlı topraklarını gösteren haritalar vardır.	İstanbul	1289	Ali Emiri Coğrafya 56 Millet kitaplığı no aecog 56	Rüşdiye Mektepleri

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
26	Süleyman Şevket	Paşa	1892'de sağ	Coğrafya öğretmeni	Hulasa-i Coğrafya		Genel coğrafya bilgileri ve Avrupa kıtasını, Asya ve Afrika kıtalarını ve Amerika, Okyanusya kıtalarını anlatan üç kısımdan oluşur	İstanbul	1286, 1288	Nüshasına rastlanılamamıştır	Rüşdiye Mektepleri
27	Armanak		1894'te sağ		Fenn-i Coğrafya					Nüshasına rastlanılamamıştır	İkinci sınıflar için
28	Ahmed Refik		1895'te sağ		Coğrafya-yı Sevkülceyşi		Sevkülceyş ve sınırlar hakkında bilgi verir.3 kısımdır.	İstanbul	1313	Nüshasına rastlanılamamıştır	Erkân-ı Harbiye 1. ve 2. Sene öğrencileri
29	Mehmed Azmi		1896'da sağ	İdadiye Müdürü	Yeni Coğrafya		25 dersten oluşan genel coğrafi bilgiler veren bir eserdir.	İstanbul	1314	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80568,84282 ? Beyazıt D. K. 29120	Rüşdiye Mektepleri 1. Sınıf
30	Mehmed Eşref		1914'te sağ		Coğrafya-yı Umumi Atlası		İstatiksel coğrafya üzerinedir.	İstanbul	1324	Beyazıt D.K. 196689	Rüşdiyeler
31	Ali Haydar		1898'de sağ	Öğretmen muavini	Harita Tersimi Atlası	Var	Harita çizimi ve arazi kabartması hakkında bilgi verir.2 kısımdır.	İstanbul	1314	İ.Ü. Coğrafya E.K. 3/XIV İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 79441 Millet kitaplığı no aeryz109/3 Ali Emiri Ryz 109 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.01903 FMN_00946iç ,BEL_OSM_O.00026iç2	Askeri okullar
32	İclal Hanım		1899'da sağ		Sağir Müntahab Coğrafya		Dünyanın şekli, karalarınve suların tarifi, yeryüzü şekilleri gibi konulara değinir. Beş kıta hakkında bilgi veriri.	İstanbul	1317, 1318	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 78519	Beşiktaş Hamidiye mektebi
33	Ahmed Cevad	Paşa	Ölüm tarihi 1900	Sadrazam	Al-Ma'lûmat al Kafiya fi'l Memâlik al-'Osmaniya	Var	Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz kuvvetlerine vilayetlerine, bazı devlet ricaline değinilir.	İstanbul	1289	Millet kitaplığı no aecog 39 İ.Ü. Coğrafya E.K. 38/XIII İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 324,73498,83740 Ali Emiri Coğrafya 39	Askeri İdadiler
34	Ahmed Cevad-Mehmet Asım				Coğrafya Dersleri			İstanbul		Beyazıt D. K. 27788	
35	Mehmed Tahir	Menemenli-zâde	Ölüm tarihi 1902	Darülfünun'da hoca	Osmanlı Coğrafyası, Mükemmel Coğrafya-yı Osmani,		Osmanlı Devleti'nin sınırları, sahil ve limanları anlatılır.	İstanbul	1312, 1316	Ragıp Paşa Kitaplığı no 3811 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 77997,80579 ?	İdadi Mektepleri
36	Ali Rıza		1908'de sağ	Tümen komutanı	Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası		Osmanlı ülkesinin bölümlerini anlatır	İstanbul	1318	Nüshasına rastlanılamamıştır	Mühendisahane-i Berr-i Hümayun idadiye ve Hendese-i Mülkiye 1. Sınıf
37	Hüseyin Avni		1898'de sağ		Coğrafya-yı Umumi		Genel ve kıtalar coğrafyasıdır.	İstanbul	1316	Beyazıt D. K. 9840	Osmanlı mektepleri 3., 4. ve 5. Sınıfları

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
38	Hasan Tahsin		1908'de sağ olmalı	Okul müdürü	Rehber-i Coğrafya		Coğrafyanın faydaları ve bölümleri anlatılır.	İstanbul	1324	Beyazıt D. K. 23876	İlkokul öğrencileri için yazılmışıtr.
39	Mehmed Remzi		1908'de sağ olmalı	Coğrafya öğretmeni	Coğrafya-yı Umumi		Genel Coğrafya konusundadır	İstanbul	1319, 1323	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 316	Askeri Rüşdiyeler 3, sınıf
40	Mehmed Remzi		1908'de sağ olmalı	Coğrafya öğretmeni	Coğrafya-yı Umumi Atlası			İstanbul	1323	Millet kitaplığı no aecog57 , aemtf 07840, 02753, 03893 Ali Emiri Coğrafya 57	Askeri Rüşdiyeler 2, sınıf
41	Mehmed Remzi		1908'de sağ olmalı	Coğrafya öğretmeni	Mücmel Coğrafya-yı Umumi		Tabii coğrafya ile başlar beş kıta coğrafyası ile devam eder.	İstanbul	1325	Nüshasına rastlanılamamıştır	Askeri Rüşdiyeler 2, sınıf
42	Mehmed Remzi		1908'de sağ olmalı	Coğrafya öğretmeni	Yeni Coğrafya-yı Osmani		Birinci kısımda Osmanlı Tarihi, Osmanlı Devleti'nin toprakları, nüfusu, teşkilatı, halkı anlatılır. İkinci kısımda Osmanlı Devleti'nin 3 kıtadaki topraklarından bahsedilir.	İstanbul	1325, 1327	Millet kitaplığı no aemtf 03735 Rauf Yekta 425 (yeni yazmıyor)	Askeri ortaokullar 4.sınıf, idadiye-i mülkiye okulları 2. Sınıf.
43	Mehmed Tevfik		1909'da sağ	Binbaşı	Coğrafya-yı Askerî-yi Osmânî'den Avrupa Asya	Var	Örnekler verilerek savaşlarda yapılması gerekenler anlatılmıştır.	İstanbul	1325	Millet kitaplığı no aemtf 03142	Harbiye son sınıfları için
44	Mehmed Tevfik		1909'da sağ	Binbaşı	Memalik-i Osmaniye coğrafyası		Osmanlının 3 kıtadaki toprakları anlatılır.	İstanbul	1325	Beyazıt D. K. 27678 ?(sevkülceyş)	Rüşdiye Mektepleri
45	Osman Vasıf		1909'da sağ	Coğrafya öğretmeni	Nev Usul Hulasa-i Coğrafya	Var	Coğrafyanın tabiri faydaları, yerin şekli, arzın hareketi ve tabii coğrafya üzerine 4 ders olarak yazılmıştır.	İstanbul	1318	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 79346	Fünûn-ı Bahriye, Rüşdiye-yi Bahriye, Tersane-i Âmire, Birhan Türk-i Mekteb-i Husûsîyesine mahsûstur.
46	Selim Sabit Efendi		Ölüm tarihi 1910	Rüşdiye mektepleri müdürü	Muhtasar Coğrafya Risalesi		Çeşitli haritalar ve sorular içerir.	İstanbul	1291, 1301	Millet kitaplığı no aecog10 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 83753 Beyazıt D. K. 19820	Sıbyan Mektepleri
47	Behram Münir		1910'da sağ	İdadi müdürü	Vatan-ı Mukaddes veya Memalik-i Osmaniye Coğrafyası		Küçük basit bir ders kitabıdır.	İstanbul	1328	Nüshasına rastlanılamamıştır	İdadi Mektepleri,Rüşdiye mektepleri 2. ve 3. Sınıflar için
48	Behram Münir		1910'da sağ	İdadi müdürü	Yeni Usul Haritalı ve Resimli Rehnüma-yı Coğrafya		Genel ve kıtalar coğrafyası üzerinedir.	İstanbul	1328	Beyazıt D. K. 25610	
49	Hüseyin Hıfzi		1910'da sağ		Küçüklere Haritalı ve Resimli Coğrafya-yı ibtidai		Arzın tanıtımı ile başlar. Dünyanın şekli, dönüşü, Osmanlı coğrafyası anlatılır	İstanbul	1328	Beyazıt D. K. 27821	İlk mektepler

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
50	Hüseyin Hıfzi		1910'da sağ		Sualli ve Cevablı Mebde-i Coğrafya		Coğrafyayı basit bir şekilde anlatmak için soru ve cevap tarzında yazılmıştır.	İstanbul	1323	Beyazıt D. K. 23793?	İlkokullar
51	Hüseyin Hıfzi		1910'da sağ		Sualli ve Cevablı Musavver Coğrafya-yı Osmani		Coğrafya tabirleri ve şekilleri anlatılıp Osmanlı Devletinin toprakları anlatılır.	İstanbul	1323	Beyazıt D. K. 23792	İlkokullar
52	M. Tevfik		1910'da sağ		Resimli ve Haritalı Yeni Coğrafya-yı Umumi		Coğrafyayı tanımlayarak başlar. Riyazî, tabii coğrafya anlatılır. Beş kıta hakkında bilgi verir.	İstanbul	1328	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 9173	Mülkiyeler ve askeri okullar için
53	Şükri		1910'da sağ		Kıtaat-ı Hamseyi Havi Yeni Tertib Coğrafya		Tabii coğrafya, kıtalar coğrafyası, devletler coğrafyası ve Osmanlı coğrafyası anlatılır.	İstanbul	1328	Beyazıt D. K. 26658	Rüşdiye Mektepleri 1. sınıflar için
54	Ali Tevfik		1911'de sağ	Tarih ve Coğrafya öğretmeni	Memalik-i Osmaniye Coğrafyası	Var	Abdurrahman Şeref'in Coğrafya-yı Umumi adlı eserini 3. Cildidir. Osmanlı topraklarını anlatır.	İstanbul	1308, 1315	Millet kitaplığı no aecog 37 , aemtf 05732 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 78893,83712 Diğer Baskı İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80600 Atatürk Kitaplığı FMN_01041 (1898) , AUE_00485, İD_01129	Mülkiye Mektebi ve İdadi 3. Sınıf için
55	Ali Tevfik		1911'de sağ	Tarih ve Coğrafya öğretmeni	Mufassal Memalik-i Osmaniye Coğrafyası		Osmanlı topraklarını anlatır.	İstanbul	1329	İzmirli İsmail Hakkı 2585 ? (mufassal yazmıyor) Tahir Ağa Tekke 341 ? (mufassal yazmıyor) Atıf Efendi Eki 895? (mufassal yazmıyor) Ali Emiri Coğrafya 307 ? (mufassal yazmıyor) (Ortalama 470 syf 1308 gibi basılmış) Atatürk Kitaplığı İD_02184	İdadiyeler için
56	Ali Tevfik		1911'de sağ	Tarih ve Coğrafya öğretmeni	Mülahhas Yeni Coğrafya	Var	Dünya Coğrafyasıdır. Yeni Coğrafyanın muhtasar halidir.	İstanbul	1311	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 77977	Rüşdiye Mektepleri 2. ve 3. sınıflar için
57	Ali Tevfik		1911'de sağ	Tarih ve Coğrafya öğretmeni	Yeni Coğrafya	Var	Dünya Coğrafyasıdır.	İstanbul	1305, 1307	Millet kitaplığı no aecog 25, 26 , aemtf 08995, 09187 Hacı Mahmut 5624, 5625 Ali Emiri Coğrafya 26 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 79889-90, 83726-27 Diğer Baskı İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 79891,80014,80694,83701 İ.Ü. Coğrafya E.K. 12/XV Beyazıt D. K. 29026,28369	Askeri Rüşdiye Mektepleri 3. ve 4. sınıflar için

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
58	Ali Tevfik		1911'de sağ	Tarih ve Coğrafya öğretmeni	Yeni Usul Coğrafya-yı Umumi	Var	Riyazî, tabii coğrafya anlatılır. Beş kıta hakkında bilgi verir. Siyasi coğrafyaya da değinir.	İstanbul	1327	Hacı Mahmut 5624 ? Atıf Efendi Eki 889	Rüşdiye Mektepleri için
59	Hilmi Bey – Celal Bey		1911'de sağ olmalılar.	Maarif Müfettişi-Tarih ve Coğrafya hocası	İlk Coğrafya		24 ders üzere basit bir kitaptır.	İstanbul	1328, 1330	Nüshasına rastlanılamamıştır	İlkokullar
60	İbrahim Halil-Rusçuklu Mustafa Şevki		Ölüm tarihi 1912	Kolağası, Binbaşı	Mükemmel Topografya		Araziyi tanıma, harita yapma ve haritaları anlama üzerinedir.	İstanbul	1306, 1311, 1323, 1329	Ali Emiri Ryz 109, 110 Millet kitaplığı no aemtf 4622, 4292, 3140 Atatürk Kitaplığı FMN_00946 , BEL_OSM_O.00026 , İD_01426	Harbiye Okulu piyade ve süvari sınıflar için
61	Necdet		1913'te sağ		Haritalı ve Resimli Mebadi-yi Coğrafya-yı Osmânî		Osmanlı Devletinin coğrafi şekillerini ve fiziki yapısını anlatır.	İstanbul	1329, 1332	Atıf Efendi Kitaplığı Atıf Efendi eki no:1890	
62	Memduh Süleyman		1912'de sağ olmalı		Mufassal Yeni Coğrafya-yı Umumi		2 cilltir. İlk cilt tabii coğrafya Avrupa coğrafyasıdır. 2. Cilt 4 kıta coğrafyasıdır.	İstanbul	C. 1 1329, C. 2 1330	İ.Ü. Coğrafya E.K. 13/XV Beyazıt D. K. 27564 , 26388 Atatürk Kitaplığı İD_01800	İdadiyeler ve Sultaniler için
63	İsmail Hakkı	Seyyid	1912'de sağ olmalı	Kolağası, coğrafya ve istikşafat öğretmeni	Coğrafya-yı Sevkülceyşi	Var	Asker sevki ve savaş stratejileri üzerinedir.	İstanbul	1307	Millet kitaplığı no aemtf 2810	Askeri mektepler için
64	İsmail Hakkı	Seyyid	1912'de sağ olmalı	Bahriye zabiti ve vapur-u hümayun Mürettibi	Coğrafyanın Usul-i Tedrisi		Kitap Coğrafyanın nasıl öğretilmesi gerektiği üzerinedir.	İstanbul	1330	İzmirli İsmail Hakkı 1396-001 Atatürk Kitaplığı HYÖ_00201 İK.00020 (1914)	Öğretmenler için
65	İsmail Hakkı	Seyyid	1912'de sağ olmalı	Kurmay?	Müntehab Coğrafya		Coğrafya hakkındaki genel tarifler, yeryüzünün taksimi, insanlar, dinler ve kıtalardan bahseder.	İstanbul	1311	Millet kitaplığı no aecog89 Hacı Mahmut 5622 Ali Emiri Coğrafya 89 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 77842,83725	Hamidi Mektebi için
66	Ali Cevad, Remzi		Ölüm tarihi 1914	Tarih ve Coğrafya öğretmeni	Hülasa-i Coğrafya-yı Osmani		Osmanlı ülkelerinin tabii, siyasi ve medeni durumundan bahseder.	İstanbul	1308	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 4990,77866	Ortaokullar için
67	Ali Cevad,		Ölüm tarihi 1914	Coğrafya öğretmeni	Muhtasar Coğrafya-yı Osmani		Osmanlı ülkelerinin tabii, siyasi ve medeni durumundan bahseder. İmtihan soruları da içerir.	İstanbul	1310	Millet kitaplığı no aemtf 03783 hatalı	

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
68	Ali Cevad,		Ölüm tarihi 1914	Coğrafya öğretmeni	Resimli Mücmel Coğrafya		Genel coğrafya eseridir.	İstanbul	1306, 1308	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 83723 Diğer Baskı İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 77913,83724 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_K.04616	Rüşdiye Mektepleri için
69	Ali Cevad,		Ölüm tarihi 1914	Coğrafya öğretmeni	Bidayet-i Coğrafya			İstanbul		İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Beyazıt D. K. 29473, 7194	İbtidaiyeler için
70	Ali Cevad,		Ölüm tarihi 1914	Coğrafya öğretmeni	Resimli Fezleke-i Coğrafya-yı Umumi	Var	Genel, beş kıtanın tabii ve siyasi coğrafya hakkındadır.	İstanbul	1307	Atatürk Kitaplığı no:4573	İdadiler için
71	Ali Cevad,		Ölüm tarihi 1914	Coğrafya öğretmeni	Fezleke-i Fenni Coğrafya		Genel, tabii ve kıtalar coğrafyası hakkındadır.	İstanbul	1315	Beyazıt D. K. 29474, 29711(resimli) Millet kitaplığı no aemtf7443-4	İdadi ve Rüşdiyeler ikinci sınıfları için
72	Ali Cevad,		Ölüm tarihi 1914	Coğrafya öğretmeni	Musahhah Fezleke-i Fenn-i Coğrafya		Fezleke-i Fenni Coğrafya kitabının düzeltilmiş halidir.	İstanbul	1318	Millet kitaplığı no aemtf 6502	İdadi ve Rüşdiyeler ikinci sınıfları için
73	Ahmed Besim		1914'de sağ		Yeni Coğrafya İlk Mektep (İkinci Sınıflar İçin)			Trabzon	1330	Nüshasına rastlanılamamıştır	
74	Ahmed Besim		1914'de sağ		Coğrafya İlk Mektep (Üçüncü Sınıflar İçin)			Trabzon	1330	Nüshasına rastlanılamamıştır	
75	Mehmed Hayri		Ölüm tarihi 1914	Demiryolları Müdürü	Yeni Coğrafya ilk Mekteb İkinci Sınıflar İçin			Trabzon	1914	Nüshasına rastlanılamamıştır	ilk Mekteb İkinci Sınıflar İçin
76	Mehmed Hayri		Ölüm tarihi 1914	Demiryolları Müdürü	Yeni Coğrafya ilk Mekteb Üçüncü Sınıflar İçin			Trabzon	1914	Nüshasına rastlanılamamıştır	İlk Mekteb Üçüncü Sınıflar İçin
77	İbnü'n-Nüzhet Cevad		1914'te sağ		Haritalı Musavver Coğrafya-yı Umumi	Var	Genel coğrafya eseridir	İstanbul	1328, 1330	Beyazıt D. K. 23593	Rüşdiyeler ve Liselerin 2. Sınıfları için
78	İbnü'n-Nüzhet Cevad		1914'te sağ		Haritalı Musavver Memalik-i Osmaniye Coğrafyası		Osmanlı coğrafyasından bahseder.	İstanbul	1328, 1330	Millet kitaplığı no aecog77 Ali Emiri Coğrafya 77 Atatürk Kitaplığı FKG_OSM_0004 (1912)	Rüşdiye Mektepleri 2. ve 3. sınıflar için
79	Rıfat Paşa	Uşaklı	Ölüm tarihi 1916	Riyaziye hocası	Coğrafya-yı Hususi ve Umumi			İstanbul	1298	Beyazıt D. K. 24233(asya)	Asya kısmı Darüşşafaka 4. Sınıf için kullanıldı.
80	Rıfat Paşa	Uşaklı	Ölüm tarihi 1916	Lisan hocası	Taksimat-ı Coğrafya-yı Hususi		İlk kitabın devamıdır. İki ciltlir. Ciltler Avrupa ve Amerika'yı anlatır.	İstanbul	1295, 1298, 1300	Millet kitaplığı no aecog 15 G, 14 (Asya G), 13 (Avrupa G) Hacı Mahmut 5623 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 77391,83697 ? Beyazıt D. K. 27819	Darüşşafakalarda okutuldu.
81	Bekir Sıdkı, Abu'l-Salih		1916'da sağ olmalı	Rüşdiye Müdürü	Milli, Ameli, Vatani Osmanlı Coğrafyası		Osmanlı ülkelerinin tabii, siyasi ve iktisadi durumundan bahseder.	İstanbul	1332	Nüshasına rastlanılamamıştır	Sultaniye ve Rüşdiyeler için
82	Ahmet Muhtar Paşa	Gazi	1839-1917	Alim?	Fenn-i Tersim-i Riyazi		Topografya ve yolar kısmı nedeniyle coğrafyayla ilgilidir.	İstanbul	1310	Nüshasına rastlanılamamıştır	Mülkiye Mekytebi 4. Sınıf

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
83	Mehmed(Ahmed) Hikmet		1863-1921	Maarif meclisi azası	Coğrafya-yı Umrani	Var	İlk kısımda Osmanlı Devletinin zirai, ticari ve sınaî coğrafyasından ikinci kısımda ise; Avrupa devletleri ve Kuzey Amerika'dan bahsedilir.	İstanbul	1312	Millet kitaplığı no Aecog47 , aemtf 05259 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 77580,78752,80494,83737 İ.Ü. Coğrafya E.K. 39/XIII,22/III Hacı Mahmud Eki 5618 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.00363, FMN_01066, NE_00078	Rüşdiyeler için
84	Mehmed(Ahmed) Hikmet		1863-1921	Maarif meclisi azası	Mebadi-i Fenn-i Coğrafya	Var	Soru-cevap şeklinde hazırlanan bu eserde riyazî, tabii ve siyasi coğrafyadan bahsedilir.	İstanbul	1311, 1314	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80513 ?	İdadi mektepleri için
85	Abdurrahman Şeref		Ölüm tarihi 1925	Darülfünun Hocası, idareci, siyasetçi	Coğrafya Dersleri, I. Sene	Var	Genel coğrafya ve beş kıta coğrafyası anlatılır.	İstanbul	1324	Millet kitaplığı no aemtf 7942-5	Rüşdiyeler için
86	Abdurrahman Şeref		Ölüm tarihi 1925	Darülfünun Hocası, idareci, siyasetçi	Coğrafya Dersleri, II. Sene		Asya, Afrika, Amerika, Okyanusya kıtalarından bahseder.	İstanbul	1323	Beyazıt D. K.28987	Rüşdiyeler için
87	Abdurrahman Şeref		Ölüm tarihi 1925	Darülfünun Hocası, idareci, siyasetçi	Coğrafya Dersleri, III. Sene		Avrupa kıtası ve Osmanlı Devleti coğrafyasından bahseder.	İstanbul	1323	Millet kitaplığı no aemtf 06640/05, 07942-05?	Rüşdiyelerin üçüncü sınıfları için
88	Abdurrahman Şeref		Ölüm tarihi 1925		İstatistik Ve Coğrafya-Yı Umrani			İstanbul	1314	Hacı Mahmud Efendi 5621 Millet kitaplığı aemtf 3558 İzmirrli İsmail Hakkı 2586 Sami Benli 487 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_K.01661	
89	Abdurrahman Şeref		Ölüm tarihi 1925	Coğrafya öğretmeni, Sultani müdürü	Coğrafya-Yı Umumi	Var	Genel coğrafya bilgilerinden sonra kıtalar coğrafyasıyla devam eder.	İstanbul	1301, 1306, 1313	Millet kitaplığı no aecoğ 31, 32, 33/1 İzmirli İsmail Hakkı 2581 Atıf Efendi Eki 893 Ali Emiri Coğrafya 31, 32, 33 Beyazıt D. K. 4681,250948,29469,29470 Atatürk Kitaplığında 6 adet var	
90	Necib Fazıl	Selanikli	1863-1932	Yazar, Tütün Rejisi şube müdürü	Coğrafya-yı Tabii ve Politiki	Var	Coğrafyaya giriş ile başlar. Karalar ve sular hakkında bilgi verdikten sonra kıtalar hakkında bilgi verir.	İstanbul	1888	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 527	Rüşdiyeler için
91	Necib Fazıl	Selanikli	1863-1932	Yazar, Tütün Rejisi şube müdürü	Mufassal Coğrafya-yı Umumi	Var	Coğrafyaya giriş ile başlar. Karalar ve denizler, keşifler beşeri coğrafya, Avrupa kıtasını anlatır.	İstanbul	1889	Beyazıt D. K. 29816 İ.Ü. Coğrafya E.K. 33/XIII	İdadiye Mektepleri için

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
92	Hasan Sırrı	Örik Ağası-zade	1861(?)-1933	Mabeyn-i Hümayun Mütercimi	Muhtasar Osmanlı Coğrafyası	Var	Osmanlı ülkesini tanıtan bir eserdir.	İstanbul	1309	Hacı Mahmut 5630	İlkokullar için
93	Ali Nazima Bey(Nazmi)		1861-1935	Öğretmen	Hey'et-i Arz		Genel Coğrafya, Osmanlı Coğrafyası ve haritalar üzerine yazılan üç bölümden oluşur.	İstanbul	1307, 1314	Millet kitaplığı no aecog24 Serez II 1340 Ali Emiri Coğrafya 24	İbtidaiyeler için
94	Ali Nazima Bey		1861-1935	Öğretmen	Küçük Coğrafya		Tabii coğrafya, kıtalar coğrafyası ve Osmanlı coğrafyası anlatılır.	İstanbul	1307, 1312	Nüshasına rastlanılamamıştır	İbtidaiyeler için
95	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Amerika ve Avustralya		İki kıtayı anlatır.	İstanbul	1917	Millet kitaplığı no aemtf 03307 Atatürk Kitaplığı HYÖ_00209	Sultani Mektebi 6. Sınıf için
96	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Avrupa	Var	Kıtayı anlatır. 37 harita ve 111 resim içerir.	İstanbul	1329, 1331, 1334	Millet kitaplığı no aecog 87 , aemtf 03638/01-02 Diğer Baskı İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 2116 İ.Ü. Coğrafya E.K. 16/XV Ali Emiri Coğrafya 87 Atatürk Kitaplığı İD_00935 ME_OSM_002785 , HYÖ_00299	Sultani Mektebi 7. Sınıf için
97	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Beş Kıta Coğrafyası		Beş Kıta Coğrafyası anlatılır.	İstanbul	1332, 1332	Nüshasına rastlanılamamıştır.	Mektepler için
98	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Beş Kıta Coğrafyası, Afrika		Afrika anlatılır.	İstanbul	1926	Nüshasına rastlanılamamıştır	Mektepler için
99	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Beş Kıta Coğrafyası, Asya		Asya anlatılır.	İstanbul	1926	Atatürk Kitaplığı TB205 (1930)	Mektepler için
100	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Beş Kıta Coğrafyası, Asya, Asya-yı Şarki Adaları, Afrika		Asya ve Afrika anlatılır.	İstanbul	1330	Millet kitaplığı no aemtf 02735	Mektepler için
101	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Beş Kıta Coğrafyası, Avrupa		Avrupa anlatılır.	İstanbul	1329	Atatürk Kitaplığı İD_00466 (1927)	Mektepler için
102	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Beş Kıta Coğrafyası, Cenubi Amerika ve Okyanusya		Adı geçen kıtaları anlatır.	İstanbul	1926	Nüshasına rastlanılamamıştır	Mektepler için
103	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Beş Kıta Coğrafyası, Şimali Afrika		Adı geçen kıtaları anlatır.	İstanbul	1926	Nüshasına rastlanılamamıştır	Lise birinci devre birinci sınıf için

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
104	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Beş Kıta Coğrafyası, Şimal-i Amerika		Adı geçen kıtaları anlatır.	İstanbul	1926	Millet kitaplığı no aemtf 03238	Mektepler için
105	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		No 1: ilk mektep üçüncü sınıf .	İstanbul	1926	Nüshasına rastlanılamamıştır	ilk mektep üçüncü sınıf
106	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		No 2: ilk mektep dördüncü. Sınıf	İstanbul	1926	Nüshasına rastlanılamamıştır	ilk mektep dördüncü. Sınıf
107	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		No 3: ilk mektep beşinci sınıf	İstanbul	1927	Nüshasına rastlanılamamıştır	ilk mektep beşinci sınıf
108	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		No 4: Lise birinci devre, birinci sınıf,	İstanbul	1926	Nüshasına rastlanılamamıştır	Lise birinci devre, ikinci sınıf
109	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		No 5: Lise birinci devre, ikinci sınıf	İstanbul	1927	Millet kitaplığı no aemtf 05571 Atatürk Kitaplığı FKG_OSM_00053	Lise birinci devre, ikinci sınıf
110	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		No 6: Lise birinci devre, üçüncü sınıf	İstanbul		Nüshasına rastlanılamamıştır	Lise birinci devre, üçüncü sınıf
111	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		Lise altıncı seneye mahsus, Coğrafya-yı Tabii ve Beşeri	İstanbul	1915	Nüshasına rastlanılamamıştır	Lise altıncı seneye mahsus
112	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		Lise yedinci seneye mahsus; Avrupa	İstanbul	1331	Millet kitaplığı no aemtf 05552	Lise yedinci seneye mahsus
113	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		Lise sekizinci seneye mahsus; Asya, Asya-yı Şarki Adaları	İstanbul	1915	Nüshasına rastlanılamamıştır	Lise sekizinci seneye mahsus
114	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya Defterleri		Lise dokuzuncu seneye mahsus; Amerika ve Avustralya	İstanbul	1915	Nüshasına rastlanılamamıştır	Lise dokuzuncu seneye mahsus
115	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafyada ilk Adım		Hikâye tarzı bir eserdir. Coğrafi olayları çocukların anlayabileceği örneklerle açıklar.	İstanbul	1331	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80214 Millet kitaplığı no aecog 79 Ali Emiri Coğrafya 79 Beyazıt D. K. 9855, 21275,22758	İlkokul öğrencileri için
116	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafyada ilk Adım		Coğrafya nasıl öğretilmeli konusunu işlemiştir.	İstanbul	1331	Beyazıt D. K. 9856, 24532, 22762 Atatürk Kitaplığı HYÇ_00183	Birinci devre öğretmenleri için

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
117	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya-yı Tabii		Birinci babda coğrafya hakkında temel bilgi ve coğrafyanın gelişim anlatılır. İkinci bab yeryüzünün şekli güneş sistemi üzerinedir.	İstanbul	1331	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 1558 Diğer Baskı İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 5645	Darülfünun
118	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye	Var	Bir medhal 15 babdan oluşur. 261 resim, şekil ve harita içerir. Genel coğrafi bilgi verir. Kutuplardan da bahseder.	İstanbul	1330, 1333	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 3443 Millet kitaplığı no aemtf 02892 Beyazıt D. K. 167117, 9851	Sultani Mektepleri altıncı sene için
119	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Çocuklar İçin Coğrafya Hikâyeleri			İstanbul	1330, 1332	Millet kitaplığı no aemtf 04972 Beyazıt D. K. 9852	İlk mektep ilk devre ikinci sınıflar için
120	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Çocuklara Coğrafya Dersleri		Resimli, haritalı bir eserdir.	İstanbul	1330, 1331	Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.02374	İptidaiye mektepleri devre-i mutavassıta birinci sınıflar için
121	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Çocuklara Coğrafya Dersleri		Riyazî coğrafya ile başlar. Osmanlı toprakları coğrafyası ile devam eder.	İstanbul	1331	Millet kitaplığı no aecog 78 Beyazıt D. K. 29419,29418	İlkokulların orta devre ikinci sınıfları için
122	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Çocuklara Coğrafya Dersleri, Türkiye Coğrafyası		2 kısım 27 dersten oluşur.Türkiye Cumhuriyeti bölgelere ayrılarak anlatılır.	İstanbul	1924, 1925, 1926, 1928	Nüshasına rastlanılamamıştır	İlk mektep dördüncü sınıf
123	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Çocuklara Coğrafya Kıraatleri		Hikâye tarzı bir eserdir. Coğrafi olayları çocukların anlayabileceği örneklerle açıklar.	İstanbul	1332	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 8626 Rauf Yekta 423 Beyazıt D. K. 9857 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.02363	Orta devre öğrencileri için
124	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Küçük Mekteplilere Coğrafya Dersleri		Genel coğrafi bilgiler içerir.	İstanbul	1915-6, 1918-9, 1925, 1923-4, 1928	Atatürk Kitaplığı TB_00489 TÖ_00048	İlk mektep devre-i âliye ikinci sınıflar için
125	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Küçüklere Coğrafya Dersleri			İstanbul	1917-8	Nüshasına rastlanılamamıştır	İlk mektep devre-i âliye birinci sınıflar için
126	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Mekteplerde Coğrafya Tedrisatı		Okullarda coğrafya'nın hangi metod üzerine okutulması gerektiğini anlatan bir kitaptır.	İstanbul	1331	Nüshasına rastlanılamamıştır	Öğretmenler için

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
127	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Muhtasar Coğrafya-yı Umumi	Var	Dört kısımdır. Genel coğrafi bilgiler içerir. Osmanlı Coğrafyası ve beş kıta hakkında bilgi verir.	İstanbul	1332, 1334	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 2885,80218 İ.Ü. Coğrafya E.K. 20/XV	devre-i âliye sınıfları için
128	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Orta Atlas		Kıtaların çeşitli haritalarını içerir.	İstanbul	1928	Nüshasına rastlanılamamıştır	Liselerde, muallim mekteplerinde, ortaokullarda okutulmak için
129	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Osmanlı Coğrafya-yı Tabii İktisadisi	Var	Osmanlı Devletinin tabii ve iktisadi coğrafyasından bahseder.	İstanbul	1333	Millet kitaplığı no aecog 88 İ.Ü. Coğrafya E.K. 15/XV	Sultanilerin dokuzuncu senesi, öğretmen okullarının üçüncü senesi ve taşra idadilerinin hazırlık sınıfları için
130	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Tahsil-i İbtidaiyede Coğrafya Tedrisatı		İlkokullarda coğrafya öğretiminin nasıl yapılacağı hakkındadır.	İstanbul	1332	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80269,80217 Beyazıt D. K. 9858, 9854	Öğretmenler için
131	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Yeni Asya ve Afrika		Asya ve Afrika anlatılır.	İstanbul	1921	Atatürk Kitaplığı İD_01278 (1921)	Liseler için
132	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Yeni Avrupa Coğrafyası		I. Dünya Savaşı sonrasındaki Avrupa anlatılır.	İstanbul	1920-3	Beyazıt D. K. 9853	Sultaniyeler için
133	Faik Sabri Duran		1882-1943	Darülfünun müderrisi, Coğrafya öğretmeni	Yeni Cep Atlası		Ülkeleri ve kıtaları gösteren 24 harita yer alır.	İstanbul	1332	Millet kitaplığı no aemtf 02680	Sultaniyeler için
134	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü, müderris	Küçük Osmanlı Coğrafyası			İstanbul	1914	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi (Numarasız) 91(496) (075) = 9435 Sa 1	İbtidaiye üçüncü sınıflar için
135	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Küçüklere Coğrafya Dersleri 1. Sınıflar İçin		Çocukların anlayabileceği düzeyde Genel Coğrafya ve Osmanlı Coğrafyası hakkındadır.	İstanbul	1332, 1339	Beyazıt D. K. 27660 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80208	İlk mektep devre-i mutavassıta birinci sınıflara mahsustur.
136	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Küçüklere Coğrafya Dersleri 2. Sınıflar İçin			İstanbul	1332, 1339	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80209 Beyazıt D. K. 16716?	İlk mektep devre-i mutavassıta ikinci sınıflara mahsustur
137	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Küçüklere Coğrafya Dersleri			İstanbul	1332, 1339	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80207	İlk mektep devre-i ula ikinci sınıflar için
138	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Küçüklere Coğrafya Hikâyeleri			İstanbul	1916, 1913, 1923	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80207 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.02362(1923)	İlk mektep devre-i ula ikinci sınıflar için

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
140	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmanî		Osmanlı Coğrafyasına aittir.	İstanbul	1327, 1331	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 9816 Atatürk Kitaplığı FKG_OSM_00011 İD_00105	Taşra idadi mektepleri ve rüşdiye mekteplerinin ikinci sınıfları için
141	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Riyazî ve Osmanî		Riyazî coğrafya hakkındadır.	İstanbul	1915	Beyazıt D. K. 29625	Devre-i Aliye birinci sene
142	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	Darülfünun ve Ticaret Mektebi iktisadi coğrafya muallimi	Resimli Haritalı Coğrafya-yı Umumi 1. Sınıflar İçin	Var	Coğrafyanın tanım ve taksimi ile başlar haritalı şekilli bir eserdir.	İstanbul	1327	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 9815,9818,9415 Atatürk Kitaplığı HYÖ_00211	1.Sınıflar İçin
143	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Resimli, Haritalı Coğrafya-yı Umumi 3.Sınıflar İçin		Tabii ve Siyasi coğrafya hakkındadır.	İstanbul	1329	Ayasofya k. No O 1433 İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 9817 Atatürk Kitaplığı TB_00085	3.Sınıflar İçin
144	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Resimli, Haritalı Coğrafya-yı Umumi 5.Sınıflar İçin		Riyazî coğrafya hakkındadır.	İstanbul	1909-11, 1914, 1915	Beyazıt D. K. 167118 ?	İbtidaiye Mektepleri 5.Sınıflar İçin
145	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmanî		-	İstanbul	1332	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 3453 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.02322 , BEL_OSM_O.01432 (1916)	İbtidaiye Mektepleri devre-i âliye birinci sınıf öğrencilerin için
146	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Umumi		Beş kıta anlatılır.	İstanbul	1332	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80210 Beyazıt D. K. 27674,27646 Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_O.01433(1916) , TÖ_00028(1921)	ilk Mektep devre-i âliye ikinci sınıf öğrencileri için
147	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Yeni Türkiye Coğrafyası		Türkiye Coğrafyasını içerir.	İstanbul	1924, 1928	Atatürk Kitaplığı FKG773? (1937)	İlk mektep dördüncü sınıflar için
148	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Coğrafya-yı Tabii, Beşeri, Menatık-i Kutbiye, Amerika ve Avustralya			İstanbul		Nüshasına rastlanılamamıştır	Mekatib-i Sultaniye altıncı sınıflar için
149	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Avrupa Kıtası			İstanbul		Nüshasına rastlanılamamıştır	Mekatib-i Sultaniye yedinci sınıflar için
150	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Asya, Afrika, Okyanusya			İstanbul		Nüshasına rastlanılamamıştır	Mekatib-i Sultaniye sekizinci sınıflar için
151	Osman Safvet Geylangil		1873-1945	İstanbul Maarif müdürü	Yeni Resimli Haritalı Osmanlı Coğrafyası			İstanbul		Atıf Efendi Eki 1996 ?	Mekatib-i Sultaniye dokuzuncu sınıflar için
152	Mahmud Nedim		1950lerde sağ olmalı	Topografya öğretmeni	Askeri Topografya		Arazinin strateji belirlemedeki yeri anlatılır.	İstanbul	1923, 1925, 1925, 1928	Millet kitaplığı no aemtf 04557 Atatürk Kitaplığı İD_00493, HYÖ_00094	Harbiye sınıfları ve subay kursları
153	Kirkor Kömürciyan		1868-1958	Öğretmen, profesör	Fenn-i Mesaha-i Arazi ve Topografya	Var	Fenn-i Mesaha-i Arazi, Topografya ve tesviye işlemleri üzerine üç bölümdür.	İstanbul	1307	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 81862 Atatürk Kitaplığı İD_01184 (1890) , 01585 (1914)	İdadi mektepleri için
154	İbrahim Hilmi Çığıraçan	Tüccar-zade	1880-1963	Yayıncı, Yazar,	Çocuklara ilk coğrafya		Genel coğrafya ve Osmanlı coğrafyasıdır.	İstanbul	1325, 1328	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 5818	İlkokulların birinci sınıfları için

Sayı	Yazarın adı	Unvanı	Yaşam yılları	Görevi	Kitabın adı	Mukaddime	Muhteva	Baskı yeri	Yılı	Bulunduğu kütüphaneler ve numaraları	Okutulduğu okullar
155	İbrahim Hilmi Çığıraçan	Tüccar-zade	1880-1963	Yayıncı, Yazar,	İptidaiye Cep Atlası			İstanbul	1324	Nüshasına rastlanılamamıştır	İlkokullar için
156	İbrahim Hilmi Çığıraçan	Tüccar-zade	1880-1963	Yayıncı, Yazar,	İdadiye Cep Atlası (Umumi cep atlası)	Var		İstanbul	1324	Ali Emiri Coğrafya 59 ? Atatürk Kitaplığı BEL_OSM_K.01241, 04343, TB_01053 (1324)	İdadiler için
157	İbrahim Hilmi Çığıraçan	Tüccar-zade	1880-1963	Yayıncı, Yazar,	Rüşdiye Cep Atlası			İstanbul	1324	Millet kitaplığı no aecog 59	Rüşdiyeler için
158	İbrahim Hilmi Çığıraçan	Tüccar-zade	1880-1963	Yayıncı, Yazar	Resimli Haritalı Coğrafya-yı Umumi			İstanbul		Basma Bağışlar 1406	
159	İbrahim Hilmi Çığıraçan	Tüccar-zade	1880-1963	Yayıncı, Yazar	Memalik-i Osmaniye Atlası			İstanbul	1905	Millet kitaplığı no aecog 58 Ali Emiri Coğrafya 58 Atatürk Kitaplığı OE_03037 TK. (1905)	
160	Yusuf Hafid Hantuğ			Tarih ve coğrafya öğretmeni	Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Umûmî		Genel coğrafya bilgileri verilerek kıtalar coğrafyası anlatılmıştır.	İstanbul	1331	Millet kitaplığı no aemtf 5568	Rüşdiye mektepleri birinci sınıfları ve İbtidailerin son sınıfları için
161	Hilmi Bey		1909'da sağ	Ankara, Darülfünun Müdürü	Çocuklara Mahsus Coğrafya		Genel coğrafya hakkındadır.	İstanbul	1327	Beyazıt D. K. 166897	İptidaiye 2.ve 3. Sınıfları için
162	Müellifi belli değil				Coğrafya-yı Osmanî		Ders notları görünümündedir. Genel coğrafi bilgileri içerir. Sonra da Osmanlı Coğrafyası hakkında bilgi verir.	İstanbul	1899	Nüshasına rastlanılamamıştır	Darülfünun?
163	Müellifi belli değil				Coğrafya Risalesi		Rüşdiye talebelerine verilen notlardan hazırlanmıştır. Genel ve ülkeler coğrafyasından bahseder.	İstanbul	1850, 1857	Hacı Mahmut 5632 Millet kitaplığı no aecog 46 ? Beyazıt D. K. 23827 ? Atatürk Kitaplığı MC_OSM_K.01216	Rüşdiye mektepleri için
164	Müellifi belli değil				Coğrafya Risalesi		Beş kıta hakkında bilgi verir.	İstanbul	1286	Hacı Mahmut 5632 ? İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 83751	Rüşdiye mektepleri için
165	Müellifi belli değil				Coğrafya Dersleri		Genel coğrafya bilgileri ve beş kıta hakkında bilgiler içerir.	İstanbul	1329	Beyazıt D. K. 9834	Rüşdiye mektepleri birinci sınıfları ve İbtidailerin üçüncü sınıfları için
166	Müellifi belli değil				Çocuklara İlk Coğrafya Dersleri			İstanbul	1911	Nüshasına rastlanılamamıştır	İbtidailerde kullanılmış olabilir.
167	Müellifi belli değil				Tarih ve Coğrafya-yı Osmani'den Ma'lumat-ı Mücmele		Osmanlı tarih ve coğrafyasını anlatır.	İstanbul	1318	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 80604	Kurra mekteb-i ibtidaiyesi için
168	Müellifi belli değil				İlk ve Orta Mekteplere Mahsus Coğrafya Atlası					Nüshasına rastlanılamamıştır	İlk ve Orta Mektepler İçin
169	Maarif Nezareti				Coğrafyanın Usul-ü Tedrisi			İstanbul	1911	İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi 5799? İzmirli İsmail Hakkı 1396-001 Beyazıt D. K. 24516	